

T. C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

XX. YÜZYILIN İKİNCİ ÇEYREĞİNDE
TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ (1923–1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA ALPAY ERCAN

TEZ YÖNETİCİSİ

YRD. DOÇ.DR. KEMALETTİN KUZUCU

KARS – 2006

T. C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

XX. YÜZYILIN İKİNCİ ÇEYREĞİNDE
TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ (1923–1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA ALPAY ERCAN

TEZ YÖNETİCİSİ

YRD. DOÇ.DR. KEMALETTİN KUZUCU

KARS – 2006

T. C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Mustafa Alpay Ercan'a ait "XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1945)" konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı Adı ve Soyadı	İmza
Başkan : Yrd.Doç.Dr. Kemalettin KUZUCU
Üye : Doç.Dr. Selçuk URAL
Üye : Yrd.Doç.Dr. Nebahat ASLAN

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../2006 gün ve .../.... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Doç. Dr. Mitat ŞAHİN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLANINDAN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

1. İlk Antlaşmalar.....	7-9
2. Ticarî İlişkiler.....	10-13
3. Türkiye'deki Alman Yatırımları.....	13-15
4. Almanya'nın Türkiye'deki Askerî Faaliyetleri.....	15-16
5. Türk-Alman İlişkilerinin Gelişmesi.....	16-20

İKİNCİ BÖLÜM

1939-1942 DÖNEMİ TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

1. Almanya'nın Diplomatik Açından Türkiye'ye Yaklaşma Çabaları.....	20-23
2. Türkiye'nin İttifak Arayışları ve Almanya'nın Tepkisi.....	23-25
3. Türk-Alman İlişkilerinin Gerginleşmesi.....	25-30

4. Türkiye’de yoğun Alman Propagandası	30-35
5. Von Papen’in Ankara Büyükelçiliği.....	35-40
a. Von Papen’in Siyasi Faaliyetleri.....	35-37
b. Savaş Başladıktan Sonraki Çalışmaları.....	37-39
c. Almanya-Fransa Savaşı Sırasındaki Diplomatik Temasları..	39-40
6. Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabaları.....	40-42
7. Bakü Saldırısı ile Yunanistan İşgalinin Yarattığı Bunalım.....	42-44
8. Mihver Bloğunun Balkanlar Üzerindeki Hareketlerinin Türk-Alman İlişkilerine Etkisi.....	44-45
9. Almanya ile Sovyetler Birliği’nin Türkiye Hesapları.....	46-53
10. Almanya’nın Balkanlara Girişi ve Bunun Türk-Alman İlişkilerine Etkileri.....	53-61
a. Türkiye-Almanya Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması.....	54-56
b. Türk-Alman Ekonomik İlişkilerinin Yeniden Gelişmesi....	56-61
11. Alman-Rus Savaşı ve Türkiye.....	61-62
12. Almanya’nın Türkiye’deki İç Gelişmelere Müdahalesi.....	62-64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1943–1945 DÖNEMİ TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

1. Adana Konferansı.....	65-70
2. İtalya’nın Başarısızlığı.....	70-72
3. Kahire’de Türk-İngiliz Buluşması.....	72-74
4. Türkiye’de Alman Gizli Örgüt Faaliyetleri.....	74-78
5- Türk–Alman Ticaret Antlaşması ve Türk Dış Politikasında Yeni Dönem.....	78-80
6. Türkiye’nin İç Politik Sorunlara Yönelmesi.....	80-83
a. Varlık Vergisi.....	80-82
b-Turancılık Hareketi.....	82-83
7. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri ve Menemencioglu’nun İstifası.....	83-85

8. Almanya İle İlişkilerin Kesilmesi ve Türkiye'nin Almanya'ya	
Savaş İlanı.....	85-88
SONUÇ.....	89-93
KAYNAKLAR.....	93-99
EKLER.....	99-109
ÖZGEÇMİŞ.....	110

ÖZET

Türkiye, yenik ayrıldığı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, istenilen düzeyde olmasa da, bir toparlanma sürecine girmiştir. Bu toparlanma sürecinde Türk-Alman ilişkileri de siyasi ve ekonomik alanlarda gelişmeye başlamıştır. Ancak, Almanya'da Adolf Hitler liderliğinde Nasyonal Sosyalist Partisi'nin 1933 yılında iktidara gelmesi ve dolayısıyla başta komşularına yönelik olmak üzere yayılmacı bir politika izlemesi sonucunda, Türk-Alman ilişkileri tehlikeye girmeye başlamıştır. Almanların yayılmacı tutumu karşısında Türk hükümeti, Türk-Alman ilişkilerini yeniden gözden geçirmiş ve nihayet 1939'da Almanya'dan koparak, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türk hükümeti hangi tarafta yer alacağı konusunda net bir tavır ortaya koyamamıştır. Ancak savaşın gidişatını yakından izlemiş, savaşa fiilen girmeden, savaşın sonuna doğru galip ülkeler lehine taraf olmuş ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin böylesi bir tavır içinde olmasına rağmen, Türk-Alman ilişkileri durmamış, aksine devam etmiştir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında ilginç gidişata sahne olan Türk-Alman ilişkileri birçok açıdan incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Türk-Alman İlişkileri, 1923–1945 Türkiye-Almanya İlişkileri, Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı, Uluslar Arası İlişkiler

ABSTRACT

Turkey, after leaving the First World War defeated, had entered a recovery process, which was not enough to reach expected level. In this recovery process, Turkish-German relationship has started to grow in political and economical areas. However, because of expansionist policy of National Socialist Party with leading of Adolf Hitler, in Germany of 1933, relationship between Turkey and Germany has gone into danger, in reply to expansionist attitude of Germans, Government of Turkey has gone over Turkish-Germany relationships again and finally in 1939 with coming off Germany, Turkey has improved economical and political relationships with England and France.

With starting of the Second World War, Turkish Government could not show a certain attitude about being which side of the war. On the other hand, Turkish Government has followed situation of war closely, without entering the war actually, in the end of the war took side in favor of victorious countries and declared war to Germany. In spite of Turkey's this attitude Turkish-Germany relationships had not stopped and had continued at this study, Turkish-German relationships, which has shown interesting affairs, has been examined from many aspects.

KEY WORDS: Turk-German relationship, 1923-1945 Turkey-Germany relationship, Turk foreign policy, Second World War, International relationship

ÖNSÖZ

Devletler, içte ve dışta halkın güvenliğini sağlayarak, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda ülkeyi kalkındırmakla yükümlüdür. Bunu gerçekleştirmek için öncelikle devlet teşkilatı olarak kurumsallaşmak ve diğer devletlerle başta siyasal olmak üzere kültürel ve ekonomik ilişkiler kurmak durumundadır. Söz konusu uluslar arası ilişkilerin gelişebilmesi için asgari düzeyde de olsa devletlerarasında ortak çıkarların olması gerekir.

20. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan Türk-Alman ilişkileri, Cumhuriyetin kuruluşundan 1930'lu yılların başına kadar siyasal ve ekonomik alanlarda bir gelişme içine girmiştir. Söz konusu ilişkilerin geliştiği bir dönemde Türk-Alman ilişkileri, Nasyonal Sosyalist Partisinin Almanya'da iktidara gelmesi ve Adolf Hitler önderliğindeki hükümetin yayılmacı bir politika izlemesi ile giderek Almanlar lehine bozulmaya başlamıştır. Bu süreç sonunda Türkiye, 1939 yılında Almanya'dan koparak, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirme ihtiyacı duymuştur.

İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmeyen Türkiye, savaşın sonuna doğru galip ülkeler lehine taraf olmuş ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Büyük bir ustalıklarla bu süreci başarı ile tamamlayan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün büyük bir payı vardır. Bu çerçeveden hareketle, bu çalışmada, Türkiye için büyük bir önem arz eden İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve devamında Türk-Alman İlişkileri irdelenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve devamında Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan gelişmeleri irdelenmek, sebep ve sonuçlarını sağlıklı değerlendirebilmek için ilişkilerin başlangıcına gitmek gerekir. İki ülke arasındaki siyasal, askeri ve ekonomik alandaki ilişkilerin başlangıç noktasını Anadolu Selçuklu, daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu olarak aldığımız takdirde bu döneme ait bilgilere de değinmeden geçemeyiz.

18. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türk-Alman ilişkileri devamlı gelişme eğilimi göstermiştir. Özellikle imparatorluk döneminde Almanya, ekonomik alanda ihtiyacı olan hammaddeleri tedarik etmek ve pazar alanları bulmak hem de stratejik değeri yüksek olan Osmanlı imparatorluğu üstünde baskı kurmak niyetindeydi. Osmanlı imparatorluğu ise bu yıllarda siyasi yalnızlıktan kurtulmak, kendine askeri bir ortak bulmak ve ekonomik alanda dertlerine çare bulmak amacıyla Almanya ile ilişkilerini geliştirmek istiyordu. 19. yüzyılda bu temelle atılan güçlü Türk-Alman ilişkileri hızla gelişmekle beraber bu iki ülkeyi, dünyayı en çok ilgilendiren iki devlet yapmıştır. Almanya her zaman ihtiraslarının kurbanı olarak daha fazlasını istemiş, Osmanlı imparatorluğu ise elindekilere sahip çıkamadığı gibi elinden kayıp gitmesine göz yummuştur. Birinci Dünya savaşına müttefik olarak katılmış, aynı cephede savaşmışlardır. Ne yazık ki bu savaş iki imparatorluğu da tarihten silmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya ile Türkiye arasında dış politikada bazı benzerlikler, yakınlıklar ve paralellikler tespit etmek mümkündür. Her şeyden önce her iki devlet de kendilerine zorla kabul ettirilen barış antlaşmalarını temelde haksız bulmakta ve reddetmekteydi. Türkiye bu karşı çıkmada başarılı olmuş, zincirlerini Lozan'da kırmıştır. Almanya ise hem fiili uygulamalarla hem de yeni antlaşmalarla Versay antlaşmasını tartışabilir hale getirmeye uğraşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın Avrupa'da güç merkezi olmaktan çıkması ekonomik ve siyasal alanlarda sorunlar yaşaması; Osmanlı imparatorluğu'nun da yıkılma sürecinde yerini milli mücadelesini tamamlayan Türkiye Cumhuriyetine bırakması, ikili ilişkileri bir süre durdurmuştur. Diğer taraftan coğrafi bakımından uzaklık, her iki devletin de uluslar arası politikada devam eden dışlama içinde buldukları sorunların önemi ve farklılığı, Almanya ile Türkiye arasında ivedi olarak ilişkilerin kurulmasını etkilemiştir.

Çalışmamız giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; 12. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar gelişen Türk-Alman ilişkileri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Mustafa Kemal Atatürk

dönemindeki Türkiye-Almanya ilişkileri; ikinci bölümde İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç ve gelişme safhasındaki ilişkiler; üçüncü bölümde ise, belirtilen savaşın bitimine doğru hareketlilik kazanan Türk-Alman ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Meslekî çalışmalarımızın yoğunluğu bu çalışma sırasındaki performansımızı düşürdüğü gibi, kaynakların bulunduğu kütüphane ve diğer bilim merkezlerine uzak oluşumuz da engel teşkil etti. Bununla birlikte, araştırma eserlerinin yanında, dönemin basın organları kullanılmış; konuyla ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri gözden geçirilmiştir. Konunun popüler olduğu ve güncelliğini her zaman koruduğu için, üzerinde hayli çalışma yapılmış bulunmaktadır. Biz de konuya daha farklı bir perspektifle yaklaşmak istedik. Birtakım eksikliklerin bulunduğu bilincindeyiz. Bunun yanında, konu ile ilgili yapılacak araştırmacılara küçük de olsa ışık tutabileceği ümidini taşıyoruz.

Bu çalışma sırasında yardım ve desteğini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Kemalettin KUZUCU'ya; gerek ders aşamasında, gerekse kaynak temini sırasında ilgi ve yardımlarını gördüğüm bölüm hocalarına, meslek arkadaşlarıma; ayrıca ilgi ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen eşim ve çocuklarıma teşekkür ederim.

M. Alpay ERCAN

KARS - 2006

KISALTMALAR

A. Ü	: Ankara Üniversitesi
bk.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
nr.	: numara
S.	: sayı
s.	: sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.dğr.	: ve diğerleri
yay.	: yayınlayan

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Türk İstatistiklerine Göre Türkiye-Almanya Genel Ticareti	
(1924–1932).....	11
Tablo 1.2 Alman İstatistiklerine Göre Türkiye-Almanya Genel Ticareti	
(1924–1932).....	12
Tablo 1.3 1933–1938 Yılları Arasında Türkiye-Almanya Ticareti.....	20

GİRİŞ

Türk Alman ilişkilerinin geçmişi, sekiz yüzyıl geriye gitmektedir. 12. yüzyıldaki İkinci Haçlı Seferi sırasında, Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Friedrich Barborossa, ordunun başında Selçuklu Başkenti Konya'ya kadar gelmiştir. Friedrich Barborossa, 1190'da, İçel-Göksu ırmağında yıkanırken boğulmuş, bu olaydan sonra başsız kalan Alman Ordusu tümüyle dağılmıştır. I. Friedrich Barborossa'nın yeğeni İmparator Van Honnstavfen III. Kondrad ise Üçüncü Haçlı Seferi sırasında ordunun başında Anadolu'ya gelmiştir. İmparator Kondrad, Anadolu Selçuklu Devleti Sultan I.Rükneddin Mes'ud ile çatışmış olmasına karşın, iki lider arasında dostça ilişkiler kurulmuştur.

Art arda iki Alman İmparatorunun Kudüs'e ulaşmak amacıyla Anadolu'ya gelmeleri birçok Alman tarihçisinin dikkatini "Küçük Asya" (Kleinasien) dedikleri Anadolu üzerinde toplamıştır. Selçuklulardan sonra, Anadolu beylikleri arasında güçlenerek çıkan ve kısa sürede bir devlet kuran Osmanlıların Orta Avrupa'ya kadar uzandıkları yıllarda, Türk Alman ilişkilerinin politik düzeyde yeniden başladığı görülmektedir. Osmanlıların Avrupa'da en yaygın ve en güçlü olduğu 16. ve 17. yüzyıllarda, her iki ülke arasında sınır olmamakla birlikte, Avrupa'nın Osmanlılara karşı birleşmelerinde Alman siyasi topluluklarının ihtiyatlarla yer aldığı ve barışçıl bir tutum sergilediği bilinmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Almanya'yı, Avusturya'nın tamamını ve İtalya'nın bir bölümünü elinde bulunduran V. Karl, 1554'de Kardinalden aldığı yetkiyle Busbeck'i Osmanlı Devleti nezdinde Avusturya elçisi olarak görevlendirilmiştir. Busbeck, İmparator V. Karl'a, Alman devleti ileri gelenlerine, Osmanlı Devleti ve Kanuni Sultan Süleyman hakkında övgü dolu mektuplar yazmıştır. Askeri işlerde Türklerin üstün gücüne karşı alınması gereken önlemleri tavsiye etmiştir. 1556'da V. Karl'ın ölümünden sonra Alman birliği dağılmış, bugünkü Alman coğrafyasında küçük Alman prenslikleri ortaya çıkmıştır.

Kanuni döneminde girişilen I.Viyana Kuşatması sırasında Osmanlı ve Alman askerlerinin karşı karşıya geldiklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Alman prensliklerinin bir kısmının Osmanlılara karşı Avusturya'nın yanında yer aldıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Türk ve Alman askerlerinin birbiriyle çatıştıkları son savaş ise, 1683'deki İkinci Viyana Kuşatması olmuştur. Kuşatma sırasında Avusturya'ya yardıma gelenler arasında Hannover Prensi Ernest August'un oğlu veliaht Prens Ludving komutasında bir Alman birliği de bulunmaktaydı. Söz konusu Hannover birliği, iki Osmanlı sipahisini esir olarak Hannover'e getirmişlerdir. Bu muhabere dışında, Türk ve Alman halkı üç yüz yılı aşkın süre birbirlerine kurşun sıkmamışlardır. Avrupa Kıtasının yaşadığı iki büyük dünya savaşı da dâhil olmak üzere yüzlerce kanlı savaş göz önünde tutulduğunda, Türk-Alman ilişkileri arasında yüzyıllardır süren barışçıl ilişkilerin, Avrupa siyasi'de istisnai bir durum olduğunu tespit etmek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu kendisine sınır olmayan, diplomatik ve askeri alanda karşılıklı olarak çıkar ilişkisi gözetmeyen Alman devletlerinden Prusya Krallığı ile ilk temasları 1718'de başlamıştır. Osmanlı-Venedik-Avusturya Savaşlarında zor durumda kalan Osmanlı İmparatorluğu, barış istemiş ve bunun sonucunda yapılan Pasarofça Barış görüşmeleri esnasında, Avrupa devletleri ile karşılıklı iyi ilişkilerin başlaması niyetiyle Ocak 1718'de Prusya kralı I. Friedrich Wilhelm'e diplomatik temasları başlatan ilk resmi mektubu göndermiştir.¹

Prusya'nın gelecekteki planları Avusturya ve Rusya'yı endişelendirmiştir. Bunun üzerine Prusya Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekmenin yolları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bunun üzerine II. Friedrich 1755'de ilk Prusya elçisini İstanbul'a göndermiştir. Fakat bu ittifak girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. II. Friedrich Avrupa'daki siyasi ve askeri tutumu giderek sıkıştığı için Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifini bir mektupla yineleyecektir. Mektupta II. Friedrich ilk önce ittifakını aynı zamanda Osmanlı sınırlarının da güvencesi olacağından bahsederek III. Mustafa'nın sempatisini kazanmıştır. "Dönemin siyasi entrikaları ve

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, c.IV, Ankara 1982, s. 151.

Hıristiyan bir devlet ile ittifak anlaşması imzalanmaz.” düşüncesi gibi nedenlerle iki ülke arasında 1755–1760 döneminde askeri ittifak antlaşması imzalanmamıştır. Askeri ittifak ancak 1 Şubat 1870’de imzalanabilmiştir. Bu ittifak antlaşması iki ülke resmi ilişkilerinde atılan çok önemli bir adım olacaktır.²

19. yüzyıl başlarından itibaren iki ülke ilişkileri büyük bir gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti’nden Almanya’ya pamuk, ham deri, ipek halı, kıymetli taşlar, kürk boyası ihraç edilirken Almanya’dan kumaş, porselen, saç maşası, dikiş iğneleri, para kasası, deri eşya ithal edilmiştir.

II. Mahmut, Osmanlı ordusunun kendini toplayabilmesi çağa ayak uydurabilmesi gereğine inanıyordu. Bundan dolayı yaptığı girişim sonucunda 23 Kasım 1835’de iki kişiden oluşan ilk Prusya askeri heyeti İstanbul’a geldi. Heyet içerisinde yer alan Yüzbaşı Von Moltke kendini kısa sürede kabul ettirdiği için II. Mahmud 1836’da Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm’den izin alarak 11 subay ve 4 astsubayı üç yıl süre ile istemiştir. Prusya 1836’da Yüzbaşı von Moltke’nin içinde olduğu dört subay göndermiştir.³

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin iç ve dış politikasının 19.yy sonlarında büyük bir değişikliğe uğramasının en önemli nedenidir. II. Abdülhamid 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek meşrutiyet yönetimine son verip mutlak monarşiye geri dönmüştür. Almanya’nın, Osmanlı Devleti’nin tek seçeneği olduğu görüşünü savunan II. Abdülhamid, Alman büyükelçisi Von Hatzfelt’e Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması çalışmalarında görevlendirmek üzere askeri ve sivil uzmanlar gönderilmesi için müracaat ederek geri dönülmez bir yola girmiştir.

Sürekli güçlenen ve sanayi devriminin kazanımlarını savaş tekniği ve teknolojisine adapte eden Almanya, bir yandan Avrupa’da etkinlik kazanıyor, diğer yandan da bulunduğu coğrafyada Osmanlı İmparatorluğu’nun güçsüzleşmesinden endişe duyuyordu. Gözünü diktiği Balkanlarda başta Rusya olmak üzere İngiltere ve

² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 560.

³ Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 13.

Fransa'nın rekabet yarışı vardı. Balkanlara odaklanması için Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ikili görüş ve heyetler vasıtasıyla yakınlaşması gerekliydi.⁴

Almanya'dan Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması çalışmaları için 11 Nisan 1882'de askeri heyet gelmiştir. Heyet içerisinde yer alan Albay Kaehler, Piyade Yüzbaşı Kamphönever, Topçu Yüzbaşı Van Hobe, Yüzbaşı Ristow vardı. Alman askeri heyeti Osmanlı ordusunun yeniden yapılanması için çaba sarf ederken dolaylı olarak Alman savaş endüstrisine yeni pazar bulmasına da katkıda bulunuyorlardı. Almanya'da üretilen silahlar bu dönemde Osmanlı ordusuna girerken Prusya askeri eğitimi alan Osmanlı subayları da silahları kullanmayı öğreniyorlardı.

Osmanlı hükümeti acı Balkan Savaşı yenilgisinden sonra yeni bir Alman askeri heyetinin Türkiye'ye gönderilmesi için 1913'de Alman Hükümetine resmi başvuruda bulunmuştur. Kayzer II. Wilhem, Türkiye'ye gönderilecek askeri heyetin başkanlığına Liman Von Sanders'i seçmiştir. Yeni heyet altı ay içerisinde İstanbul ve çevresindeki birliklerde bir hayli etkili olmuş, genel olarak askeri teşkilat, teçhizat atış eğitimi konularında büyük ilerlemeler kaydetmiştir.⁵ Fakat gerçek bu değildir. Gerçekte ülkenin eyaletlerindeki birliklerin durumu içler acısıydı. Ordunun geneli çok ilkel ve kötü şartlarda Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya savaşı öncesi Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmelerden dolayı yalnız kalma, savaş dışı kalma mücadelesi başlayacaktır. Savaşın kesin olarak çıkacağını anlayan Osmanlı Devleti siyasi ve askeri zayıflığından dolayı ittifak arama içerisine girecektir. Çünkü Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı birçok açıdan yıkıma uğramış ve bu yıkımları ortadan kaldırmaya ekonomik gücü yetmemiştir. Hal böyleyken yeni bir savaşı göze almak Osmanlı Devleti için en büyük siyasi hatalardandı. Savaş öncesi yaklaşan tehlikeyi sezen Osmanlı Devleti adına ilk ittifak teklifi, Cemal Paşa

⁴ Murat Çulcu "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış", haz. Erhan Yarar, **Çıkarlar Çözümler Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri**, Türk Strateji Grubu, Ankara 1999, s. 8.

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, TTK, c. II, Ankara 1983, s. 282.

tarafından Fransa'ya yapılmıştır.⁶ Fakat ittifak kabul edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin elindeki alternatifler azalınca ister istemez Almanya'ya yaklaşmıştır.

1914 öncesi dengeli bir dış politika oluşturmayan Osmanlı Devleti, çıkacak olan bu savaşta herhangi bir grupta yer almazsa parçalanması muhakkak olabileceği endişesiyle ivedi kararlar vererek ilerisini düşünmeden Almanya'nın cazip teklifine aldanarak Almanya'yla ittifak yapmıştır. Geleceğe dönük hesaplar yapmadan bu ittifaka giren Osmanlı Devleti, bu tutumunun cezasını, savaştan ağır yenilgiyle çıktıktan sonra ödeyecektir.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, TTK, c.III, Ankara 1983, s. 630.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLANINDAN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE KADAR

TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ

Dünya tarihinin gördüğü ilk topyekûn savaş olan Birinci Dünya Savaşı, mevcut siyasi, sosyal ve ekonomik düzenleri alt üst ettiği gibi, birçok devleti ve rejimi de ortadan kaldırmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra müttefik devletler tarafından Almanya'ya zorla kabul ettirilen Versay Antlaşması bir müddet bu devletin Avrupa diplomasisindeki önemini azaltmıştı. 1919 ile 1932 yılları arasındaki Türk-Alman münasebetleri Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan işbirliğinin hissî etkisi altında kalmış; fakat bu ilişkiler normal siyasi ilişkilerin ötesine geçmemiştir. İki ülke için de rejimlerin yıkılması ve toprak bütünlüğünün bozulmasıyla sonuçlanan büyük savaş sırasında, çok yoğun sürdürülen siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler doğal olarak kopmuştur. Savaş sonrasında yıkılan imparatorlukların üzerine, iki ülkede de daha önce hiç denenmemiş Cumhuriyet rejimlerinin kurulması, yeni anayasaların belirlenmesi, iç ve dış politika hedeflerinin saptanması gibi yeniliklerle uğraşılması sonucunda, iki ülke ilişkileri yok denecek kadar azalmıştır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, kuruluşunu ve anayasal düzene geçişini tamamladıktan kısa bir süre sonra Almanya hükümeti ile diplomatik ilişkileri başlatmıştır.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki dönemde İngiltere ve Fransa ile olan sorunların devam etmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki ülke ile sürdürülen ilişkilerini asgari düzeyde ele almasına yol açmıştır. Oysa aynı dönemde Türkiye'nin gelişmek ve kalkınmak için, yoğun diplomatik ve ekonomik ilişkilere ihtiyaç vardı. Bu nedenle eski bağları kopmuş olsa da, iç ve dış politikaları değişse de eski müttefiki, geçmişte ekonomik ve siyasi ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı Almanya, Türkiye tarafından tercih edilecektir. Bu tercihte etkili olan öğelerden birincisi, iki

ülke arasında önemli bir sorunun olmayışı, ikincisi ise Almanya'nın potansiyel ekonomik ve endüstriyel gücünün çok iyi bilinmesiydi.

Türkiye'nin diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmak için girişimde bulunduğu sırada Almanya da çok zor günler geçirmekteydi. Bir yandan savaş nedeniyle bozulan ekonomisinin verdiği sıkıntılar, diğer yandan Fransa'ya olan tamirat borçlarının getirdiği yük çok ağırlaşmıştı. Üstelik ekonomik sıkıntıların getirdiği iç huzursuzluk ve anarşizm, çözülmesi gereken çok önemli sorunlardı.

1. İlk Antlaşmalar

Savaş öncesi dönemde Alman endüstrisinin hammadde ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan, Alman ekonomisinin en büyük pazarlarından birini oluşturan Türkiye ile yeniden diplomatik ve ekonomik ilişkiye girmek bulunmaz bir fırsattı. Diplomatik ilişkilerin yeniden başlamasıyla hem ekonomik ilişkilere zemin hazırlanacak ve Türkiye'nin zengin hammadde kaynaklarından faydalanacak hem de ekonomik sıkıntılar bir ölçüde giderilecekti. Nitekim iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri başlatan Dostluk Antlaşması, 3 Mart 1924'de Ankara'da imzalandı.¹ Antlaşmanın birinci maddesi ile iki ülke arasında samimi, iyi niyetli, kalıcı bir dünya barışını isteyen bir anlaşmanın tesis edildiği söylenmektedir.² Birlikte sürüklendikleri uzun, yıpratıcı ve yıkıcı bir savaş döneminin ardından, kurulan yeni diplomatik ilişkilerin samimi ve kalıcı barışa yönelik olması, bu iki ülke ilişkilerinden duyulan korku ve endişeyi de dağıtmıştır.

Antlaşmanın üçüncü maddesi, iki ülke ilişkilerinin yönünü ve amacını açıkça ortaya koymaktaydı. Bu madde de karşılıklı konsoloslukların açılması ile ticari ilişkilerin başlatılması ve düzene konması istenmektedir. Ayrıca hukuki statüleri, dokunulmazlıkları uluslar arası hukuk kurallarına uygun şekilde garanti altına

¹ İlhan Uzgel, "Türk-Alman İlişkileri", **Türk Dış Politikası**, Ed. B. Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, I, s. 299.

² Ahmet Yavuz, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar**, T. C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1976, s. 3.

alınacak Başkonsolos, Ticaret Ataşesi, kâtip gibi memurların karşılıklı olarak iki ülkede iskân ve ikametleri de kabul edilmiştir.³

Yukarıda söz edildiği üzere, her iki ülke sıkıntılı bir dönemin ardından gelişmek, kalkınmak, güçlü olmak zorundaydı. Bu iş için birbirlerini seçmeleri son derece isabetliydi. Öncelikle her iki ülke de Batı devletlerine karşılıklı iyi niyete dayalı, samimi ilişkiler kuracak bir durumda değildi. Her iki ülke de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletlerce ağır barış antlaşmalarına zorlanmış, parçalanmış, dağıtılmışlardı. Ayrıca her ikisininse savaşın galibi Batılı devletlerle çözülmemiş siyasi ve ekonomik sorunları vardı. Bütün bunların yanında, Türkiye'nin gelişmek ve kalkınmak için Alman teknoloji ve endüstrisine Almanya'nın da Türkiye'nin zengin hammadde ve pazar olanaklarına ihtiyacı vardı.

Türkiye ile Almanya arasında 12 Ocak 1927'de Ankara'da imzalanan Karşılıklı İkamet Antlaşması, 1924'de imzalanmış olan Dostluk Antlaşması ile başlatılan diplomatik ilişkilerin hukuksal boyutunu ve önemli bir aşamasını oluşturmaktadır.⁴ Bu antlaşma sayesinde diplomatik ilişkilerde yakınlaşmanın temini ve ticari ilişkilerin gelişimi daha rasyonel biçimde sağlanacaktı. Lozan Antlaşması'na bağlı İkamet Antlaşması çerçevesinde imzalanan bu antlaşma ile her iki hükümet kendi sınırları içerisinde en imtiyazlı yabancılar statüsünü karşılıklı olarak kabul etmişlerdi. Karşılıklı çıkar ilişkileri üzerine kurulmuş bir dış politika izlemeye kararlı olan Türkiye, Almanya'ya tanıdığı ayrıcalıkların aynısını kendisi için istemiştir.⁵

Antlaşma ile iki ülke ticari ilişkileri geliştirilerek, Alman ve Türk vatandaşlarının karşılıklı olarak iki ülke topraklarında hangi hukuki şartlar ve garantilerle ikamet edecekleri hüküm altına alınmıştır. Antlaşmanın ikinci maddesi gereğince, taraflar birbiriyle uluslararası hukuk kurallarına uygun muamele göreceklerdi. Bu madde gereği, her iki ülke vatandaşları karşılıklı olarak ikamet etme gidip gelme ve birbirlerinin topraklarına yerleşme konularında tam bir serbestlik

³ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 36.

⁴ Uzgel, "Türk-Alman İlişkileri", s. 300.

⁵ Zeynep Özden Alantar, **Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi**, Der Yayınları, İstanbul 1994, s. 54.

içinde hareket edeceklerdi. İki ülke arasındaki serbest dolaşım, yerleşme ve ikamet serbesti, ilişkilerin giderek gelişeceğini açıkça ortaya koymaktaydı.

Antlaşmanın diğer maddelerini incelediğimizde; taraflardan birinin ülkesinde diğer ülkenin tebaası, ülkenin kanun ve nizamlarına uygun olarak her türlü menkul ve gayrimenkullerin temini, tasarrufu haklarına sahip olduğu gibi, bunlara hibe, mübadele ve vasiyet yolu ile de malik olabilecekti. Antlaşmayı imzalayan devletlerden birinin vatandaşı, diğerinin ülkesinde her nevi sanat ve ticareti icra ve herhangi bir mesleğe girme hakkı getiriyordu. Üstelik antlaşmanın altıncı maddesi gereği, taraflardan birinin vatandaşı diğer ülkedeki ikameti esnasında askerlik hizmeti ile ilgili kanunlara tabi olmayacaktı. Dolayısıyla karşılıklı olarak ikamet etmek isteyen her iki ülke vatandaşları için de şartlar çok cazip hale getirilmişti.⁶

Şartlar böylesine cazip bir hale getirilirken elde ettikleri hukuki güvenceleri kötüye kullanmak isteyenler için de gerekli önlemler alınmıştı. Toplum düzenini, sağlığını, ahlakını bozmaya çalışanlar ile devletin iç ve dış emniyetini bozmaya çalışanlar için ihraç hakkı da unutulmamıştır.

Antlaşmanın son maddesi ise en ilginç olanıdır. Taraflardan birinin ülkesine yerleşmek ve ikamet etmek amacıyla gelen diğer ülke vatandaşları, yerli halkın yapabildiği her türlü ticaret, meslek, sanat ve benzeri faaliyetleri icra edeceği gibi, yerli halkın ödemekle mükellef olduğu vergiler dışında herhangi bir özel vergilendirmeye tabi olmayacaktır. Bu madde ile sanayi ürünlerini Avrupa ülkelerindeki ağır vergilendirme yüzünden pazarlamayan ya da yeterince kar elde etmeyen Alman sanayi ve yatırımcılar için önemli bir fırsat yakalanmıştı. Alman sanayi ve yatırımcıları, Türkiye’de sürdürecekleri ticari faaliyetlerle, hem hammaddeleri uygun şartlarla temin edebilecekler hem de mamul maddelerinin pazarlanmasından büyük karlar elde edebileceklerdi. Antlaşmayı Türkiye açısından değerlendirdiğimiz zaman ise; hem Türkler Almanya sınırları içinde yerleşip ticaret yapabilme hem de sınırlı da olsa ticari mallarını Almanya’da özel ve ağır vergilere tabi olmadan pazarlama olanağı sağlamıştı. Bu durum, Türk ekonomisinin gelişimi yolunda atılmış önemli adımlardan biridir.

⁶ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923–1945)**, s. 38.

2. Ticarî İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti, Almanya ile 1924'den sonra giderek yoğunlaşan diplomatik ve ekonomik ilişkiler esnasında kişisel suçlardan doğabilecek hukuki sorunları, bu antlaşma ile çözümlenmiştir. Böylece, her iki ülke kendi toprakları üzerinde suç işleyerek diğer ülkeye kaçmış suçluları geri alıp, kendi yasalarına göre yargılayabilecekti. Ayrıca bu antlaşma ile iki ülke arasında imzalanmış protokollerin kötüye kullanılması, kişilerin suç işledikten sonra kendi ülkesine kaçarak yargılanmaktan kurtulmasının yarattığı hukuki sorunları ortadan kaldırmıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde hiçbir hukuki önlem alınmadan verilen aşırı tavizler, Türkiye'yi diplomatik ve ekonomik açıdan Almanya'nın hegemonyası altına sokmuştu. Bu durumda Türkiye'nin siyasal yalnızlığının, ekonomik sıkıntılarının ve diplomatik hatalarının rolü büyük olmuştur. Türkiye, 1923 sonrasında, yine ciddi boyutlarda ekonomik sorunlar yaşayan, hızlı kalkınmak zorunda olan ve siyasal yalnızlık çeken bir ülke durumunda idi. Türkiye'nin geçmişteki ilişkileri de dikkate alarak, endüstrisi gelişmiş durumdaki Almanya'yla diplomatik ilişkilere girmesini, isabetli bir yaklaşım olarak değerlendirmek gerekir. İmzaladığı bütün antlaşmaların karşılıklı çıkar esası üzerine oturtulmuş olması, ilişkilerde ulusal ve uluslar arası hukuk kurallarının korunmuş olması bunun göstergesidir.

Ekonomik sorunlarını çözmek için sanayisini işletmeye ve sanayisinin ihtiyacı olan hammaddeleri en ucuz, en verimli şekliyle temin etmeye mecbur olan Almanya'nın Türkiye'ye yönelmesi doğaldı. Türkiye hem çok zengin hammadde kaynaklarına hem de büyük bir pazar olanağına sahipti. İngiltere ve Fransa ile olan siyasi ve ekonomik sorunlar yaşayan Almanya için Türkiye'nin imkânları, servet kıymetinde idi. Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye açısından da büyük önem taşıyordu. Ekonomik sıkıntılarının yanında, sanayi ve teknolojiden de yoksun olan Türkiye, kalkınma hamlesinde Alman desteğini almak istemişti.

İki ülke 1927'de Türk-Alman Ticaret Antlaşması ile ilk etapta bazı mallar üzerinde gümrük indirimini kabul etmiştir. Almanya'ya ihraç edilen, gümrük indirimine veya muafiyetine tabi Türk malları arasında kuşyemi, pamuk, fındık, incir, kuru üzüm, badem, antepfıstığı, afyon, palamut, halı, zımpara, şişler, çömlükler ve

kutular sayabiliriz. Türkiye tarafından ithal edilen ve gümrük indirimine tabi olan Alman malları arasında; fildişi, sedef, boynuz, kemik, cam, porselen, suni ipek fırça, diş fırçası, kitap, demir ve çelik aletler işlenmiş maden ve kimyasal maddeler, oyuncaklar sayabiliriz.⁷

Tablo 1.1 Türk İstatistiklerine Göre Türkiye-Almanya Genel Ticareti (1924–1932)

Yıl	Türkiye'den İthalat (%)	Almanya Genel İthalatına Oranı (%)	Türkiye'ye İhracat (%)	Almanya'nın Genel İhracatına Oranı (%)
1924	59,6	0,7	49,2	0,7
1925	69,1	0,6	65,2	0,6
1926	54,7	0,5	75,4	0,7
1927	63,0	0,4	67,5	0,6
1928	72,0	0,5	65,9	0,5
1929	75,6	0,6	72,5	0,5
1930	69,0	0,7	48,3	0,4
1931	52,6	0,8	47,4	0,5
1932	40,1	0,9	31,0	0,5

Yukarıdaki Tablo 1.1 ve aşağıdaki Tablo 1.2'ye bakıldığında, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin, 1928–1929 yıllarında büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.⁸ Özellikle 1929 yılı Alman istatistikleri göz önüne alındığında Türkiye'den Almanya'ya 75,6 milyon marklık ihracat yapılmasına karşılık, aynı yıl içinde Almanya'nın Türkiye'ye 72,5 milyon Marklık bir ihracat yaptığı görülmektedir. Almanya'nın 1924'de Türkiye'den 59,6 milyon marklık ithalatına karşılık 49,2 milyon Marklık ihracat yaptığı göz önüne alınırsa, iki ülke ticari hacminin 1929'da ne denli büyük bir gelişim gösterdiği daha iyi anlaşılır.

⁷ Osman Tokumbet, **Alman-Türk Sanayi ve Ticaret Kılavuzu**, İstanbul 1935, s. 37–38.

⁸ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri(1923–1939)**, TTK, Ankara 1991, s. 45.

Tablo 1.2 Alman İstatistiklerine Göre Türkiye-Almanya Genel Ticareti (1924–1932)

Yıl	Almanya'dan İthalat	Türkiye Genel İthalatına Oranı (%)	Almanya'ya İhracat (%)	Türkiye Genel İhracatına Oranı (%)
1924	42,4	9,9	51,6	12,9
1925	62,2	1,3	62,9	14,3
1926	71,4	13,8	52,4	12,6
1927	65,4	14,2	32,0	9,3
1928	67,2	14,2	47,1	12,8
1929	77,6	15,3	40,8	13,3
1930	54,2	18,6	39,4	13,1
1931	54,0	21,2	27,0	10,7
1932	40,0	23,3	27,4	13,9

Giderek büyüyen ticaret hacmi karşısında iki ülke arasındaki 1927 tarihli antlaşmayı yenilemek hâsıl olmuştur. Bu amaçla 27 Mayıs 1930'da Ankara'da yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.⁹

Antlaşmaya göre gümrük indirimi konusunda en çok müsaadeye sahip devlet olma özelliğini ticari ilişkilerinde prensip olarak kabul etmişlerdir. Almanya'nın Türkiye'ye ihraç ettiği ve gümrük indirimi uygulanan malların çoğu, hammadde olarak Türkiye'den alındıktan sonra, işlenip mamul madde haline dönüştürülerek yeniden Türkiye'ye satılan mallardır. Diğerleri ise Almanya'ya büyük karlar sağlayan endüstri maddeleri ya da pahalı lüks tüketim mallarıdır. Almanya, yirmi sekiz kalem Türk ihraç malına gümrük muafiyeti veya indirimi uygulamaktaydı. Bunlar çoğunlukla Alman endüstrisinin ana ihtiyacı olan maddelerdi. Üstelik Almanya bu hammaddeleri işleyip mamul maddeye dönüştürerek satmaktaydı. Buna mukabil Türkiye, Alman mallarının seksen bir kalemine gümrük indirimi uygulamaktaydı. Bunlar çoğunlukla endüstriyel mallar ve tüketim mallarıydı.

⁹ *Ulus*, 28 Mayıs 1930.

Almanya çok kar getiren ihraç mallarına yüklü gümrük indirimleri yaptırmasına rağmen, aynı özelliğe sahip Türk ihraç mallarına (halı, incir, kuru üzüm), fazla bir indirim yapmamıştır.¹⁰ Bu da, söz konusu antlaşma ile iki ülke arasında oluşan ticaret dengesinin zamanla Almanya lehine bozulmasıyla sonuçlanmıştır.

3. Türkiye'deki Alman Yatırımları

Kurtuluş savaşından başarıyla çıkan, yüzyıllardır süregelen imparatorluk geleneği yıkılarak demokratikleşme sürecini başlatan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1923 sonrası sorunları çoktu. Bu sorunlardan bekli de en önemli olanı ekonomik kalkınmadı ve 1923'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi olanaklarıyla bu hamleyi gerçekleştirmesi neredeyse imkânsızdı. Kısa bir süre içinde kalkınmak, çağdaşlaşmak için ne endüstrisi ne bilgi birikimi ne de yeterli mali kaynakları olan Türkiye'nin tek seçeneği, dış ticareti geliştirmektir.

Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'nın yeniden şekillenmesi, güçler arasındaki dengelerin bozulması, zoraki barış antlaşmalarının getirdiği borçlanmalar, kısıtlamalar, ürkeklikler nedeniyle uluslararası ticarete büyük bir hareketsizlik gözlenmekteydi. Türkiye'nin sahip olduğu zengin hammadde kaynakları, Avrupa pazarındaki önemli boşluğu dolduracak nitelikte olduğundan, Alman sanayi yatırımları ve dış ticareti Türkiye'ye yönelmeye başlamıştır. Üstelik Almanya, yeni kurduğu endüstrisi için ciddi biçimde hammadde sıkıntısı çekmekte, ürettiği malları pazarlama konusunda zorlanmaktaydı. İmparatorluk döneminde ekonomik ve askeri ilişkiler kuran, birbirlerini yakından tanıyan, sahip oldukları değerleri iyi bilen bu iki ülkenin birbirlerine yönelmeleri, belirtilen şartların zorlamasıyla olmuştur. 1924'deki Dostluk Antlaşması'nın ardından imzalanan 12 Ocak 1927 ve 27 Mayıs 1930'daki Türk- Alman ticaret antlaşmaları, Alman yatırımcıların hammadde ve pazar açısından bu çok verimli ülkeye yönelmesinde etkili olmuş ve onlara hukuki güvenceler sağlamıştır.

Gelişen Almanya'nın aksine, savaş sonrası dönemde enflasyonun kötü etkilerini yaşamış, aşırı dış borçlanmaya yönelmemiş olan Türkiye, 1927'de

¹⁰ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi**, Olguç Matbaası, Ankara 1970, s. 160.

Dresdner Bank ile yeni demiryolları inşası konusunda bir sözleşme imzaladı.¹¹ 1927–1931 dönemindeki demiryolu inşası sırasında malzemelerin temini, Alman standartlarına uygun inşa zorunluluğu, Alman sanayicinin Türkiye’ye yönelmesinde etkili olmuştur.

Türkiye açısından bakıldığında, bu devlet Cumhuriyetin ilanından sonra çağdaş, uygar, güçlü, ekonomik kalkınmasını sağlamış bir ülke olma yolunu seçmişti. Bu uğurda kalkınma hamlesi başlatan Türkiye Cumhuriyeti’nin hammadde sıkıntısı bulunmuyordu. Fakat yeraltı ve yer üstü zengin maden yataklarının işletilmesi, çıkartılacak hammaddelerin işlenerek mamul haline getirilmesi, endüstrileşme, teknoloji transferi gibi konularda sıkıntı büyük boyutlardaydı. Türkiye’nin bu sorunları çözebilecek ne teknolojisi ne birikimi ne de endüstrisi vardı. Oysa Almanya, gelişmiş endüstrisi, üstün makine sanayisiyle, Türkiye’nin tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumdaydı. Nitekim Türkiye’nin endüstriyel kalkınma hamlesinde Alman makine sanayi ön saflarda yer almıştır. Almanya Türkiye’ye fabrikalar kurulabilmesi için makine ve diğer sanayi malzemeyi satmak suretiyle kalkınma planlarına katkıda bulunmuştur.¹² Türkiye’nin kalkınma hamlesinde önemli bir yer tutan tekstil, maden, selüloz, kimya, cam ve seramik sanayi, elektrik makineleri kablo ve yalıtımlı telefon kabloları dâhil Alman yatırımları ve sanayisi sayesinde kurulabilmiştir.

İmparatorluk döneminden beri Türkiye’de demir yolları yapımını yürüten Alman sanayisi, Cumhuriyet döneminde demiryolu politikasına daha fazla önem vermişti. Ülkeyi baştanbaşa demiryolu ağlarıyla birbirine bağlamaya kararlı olan Türkiye, bu işin gerçekleştirilmesinde Alman firmalarını tercih etmiştir. Karadeniz’in Akdeniz’e demiryolu ile bağlanma projesi ile Balıkesir-Kütahya hattının Anadolu-Bağdat hattı ile birleştirme çabaları ve tren yollarının inşası için

¹¹ Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)**, s. 50.

¹² Ayla Demiral, **İkinci Dünya Savaşı Türk-Alman İlişkileri (1939–1945)**, Gazi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 23.

gerekli büyük çaptaki demir malzemenin alımı için Almanya'da bulunan Krupp tesisleri ile anlaşmaya varıldı.¹³

Türkiye 1930'lu yıllarda Almanya'ya çalışmak üzere Türk gençleri yollamıştır. Türkiye'nin kalifiye eleman ihtiyacının büyük bir bölümü ise Almanya'dan karşılanmıştır. Almanya'ya giden gençlerin bir bölümü yüksek tahsillerini tamamlamak, bir diğer bölümü de gelişmiş Alman endüstrisinin fabrika ve müesseselerinde teknik bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla gitmişlerdi. Bunlar bir süre sonra Türkiye'ye dönecekler ve kalkınma hamlesinde rol alacaklardır.

4. Almanya'nın Türkiye'deki Askerî Faaliyetleri

Versay Antlaşması hükümleri gereği Alman ordusunun dağıtılması ve askeri faaliyetlerin kısıtlanması, çok sayıda subayın işsiz kalmasına yol açmıştır. Türk ordu yapısının Alman sistemi üzerine kurulmuş olması, bu işsiz Alman subaylarının bir kısmının Türk Harp Akademisi'nde görev almalarını sağlamıştır. Ancak diğer Avrupa devlerinin tepkilerinden çekindiği için, 1924 antlaşmasının ardından diplomatik ilişkiler başlatılmış olmasına rağmen, kişisel sözleşmelerle 1926'dan itibaren işsiz veya emekli Alman subayları, Harp Akademisi'nde sözleşmeli öğretmen subay statüsüyle görev almıştır. Alman hükümeti ve ordusu ile hiçbir ilişkisi olmayan ve Türk hükümetiyle imzaladıkları kişisel sözleşmelerle görev alan Alman subaylar, Harp Akademilerinde taarruz, topçuluk, levazım, havacılık, harp tarihi gibi derslerde öğretmen olarak görev almışlardır.¹⁴

Alman hükümetince verilmiş bir resmi görevleri olmamasına rağmen, Harp Akademisi'nde görev alan emekli veya işsiz Alman subayları, Türk kurmay subayları ve dolayısıyla da Türk ordusu üzerinde çok etkili olmuşlardır. Alman subaylar sayesinde, modern Türk ordusu kurma çalışmalarına dolaylı yoldan olsa da, Almanya'nın katkısı sağlanmıştır. Geçmişte olduğu gibi Türk kurmay subayları

¹³ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, çev. B. Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s. 1316–1317.

¹⁴ Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1930–1965**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 134–136.

üzerinde olumlu etkiler ve hayranlıklar yaratan bu Alman subayların sayısı 1933'den sonra giderek artış kaydedecektir.

Alman subayların disiplini, bilgi birikimi askeri şahsiyetleri etkili olduğu gibi, geçmişteki silah kardeşliğinin ve kurulan sıkı dostlukların varlığı Türk ordusu ve kurmay subayları üzerinde derin tesirler yaratmıştır.¹⁵ Bu avantajı iyi değerlendiren Almanya, 1934'den itibaren Türkiye'ye askeri heyetler göndermeye başlamıştır. Bunun bir nedeni de Nazi partisinin 1933'den itibaren Almanya'da iktidara ele geçirmesi ile beraber Türk ordusu üzerinde hassasiyetle durmalarından ileri gelmektedir. Alman ordusunun tekrar eski gücüne gelerek, "Hayat Alanı" teorisini gerçekleştirmek için Türkiye'ye ve onun potansiyel kaynaklarına ihtiyacı vardı. Türkiye'nin maden kaynakları özellikle krom Almanya için son derece önemli idi. İki ülke ordularının tekrar birbirine yaklaştırmak için ilk olarak askeri heyetler gönderilmeye başlandı. İkinci olarak da Harp Akademilerinde görevli Alman subayların etkili propagandaları bu yakınlaşmada etkili olmuştur.

Almanya ilk askeri heyetini 1934 yılı Kasım ayında Türkiye'ye yollamıştı. Bu heyet Ankara'da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁶ Türk ordusunu ziyaret eden Alman askeri heyetinin içinde bulunan ve Türkçeyi çok iyi konuşan Alman subaylardan Hans Rohde, geçmişte Harp Akademilerinde öğretmenlik yapmakla beraber, 1935'de Ankara'ya askeri ateşe olarak görevlendirilmiştir.¹⁷ Harp akademilerin de gizliden yapılan propaganda faaliyetleri ile Türk ordusu, Nazi Almanya'sının yanına çekilmeye çalışılıyordu. Çünkü Türk ordusunun gelecekteki komuta grubu akademi içinden çıkacağı düşünüldüğünde bu propagandaların ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktaydı.

5. Türk-Alman İlişkilerinin Gelişmesi

Türkiye ve Almanya'nın kendi ülkelerinin iç ve dış politikalarında yeni stratejiler geliştirmeye yöneldikleri 1933 yılı, aynı zamanda iki ülke arasındaki

¹⁵ Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, İstanbul 1978, s. 76-77.

¹⁶ **Ulus**, 15 Kasım 1934.

¹⁷ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 94.

ilişkilerde de dönüm noktası olarak nitelenebilecek değişikliklere sahne olmuştur. Bu tarihten, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'a kadar olan dönem ile savaş sürecinde Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkileri en büyük özelliği, bu ilişkinin Batılı devletlerden ve Sovyetler Birliği'nden bağımsız olarak yürütülmüş olmasıdır

Almanya 1933'de Hitler'in iktidara gelmesinden sonra silahlanmaya, siyasi ve iktisadi nüfuzunu arttırmaya başlayınca, hızla gelişen iktisadi gücünü, siyasi emellerini gerçekleştirmek için kullanmıştır. Nasyonal-Sosyalist Partisi'nin iktidarında, Alman dış politikasında Türkiye'nin siyasi olarak bir önem taşımadığının bir göstergesi, Almanya'nın Ankara büyükelçiliğinin uzun süre boş bırakılmış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ankara'daki ilk Alman büyükelçisi Rudolf Nadoly, 8 Mayıs 1934'de göreve başlamıştı.

Türkiye ile Almanya arasında 1924'den sonra giderek gelişen ekonomik ilişkiler, 1933'e kadar Türkiye'ye beklenen sonucu vermemiştir. Bunun birinci nedeni, Türkiye'nin çok büyük oranda hammadde ihraç etmesine rağmen, ithal ettiği mamul maddelerde ödediği büyük paraların Türk ekonomisine olumsuz etki yaratmasıdır. İkincisi, Almanya'dan yeterli biçimde teknoloji, bilgi birikimi ve finansman transfer edemeyen Türkiye'nin, zengin hammaddelerini işleyecek sanayi tesislerini kuramamasıdır. Üçüncüsü Versay hükümetlerinin getirdiği kısıtlama ve yasaklardan dolayı Alman sanayi ve ekonomisinin yeterli ve gerçek gücünde olmamasıdır. Dördüncü neden ise, devletin planlı sanayileşme ve kalkınma modelinin bulunmaması idi.¹⁸

Nasyonal Sosyalist Partisinin, Adolf Hitler'in önderliğinde iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Almanya dış politikasının yönü, Kayzer II. Wilhem döneminde olduğu gibi tekrar Yakındoğu'ya çevrilmiştir. Hitler, Versay'ın getirdiği kısıtlama ve yasaklamaları reddeden, Avrupa'daki tüm Almanları bayrak altına alan güçlü bir Almanya yaratabilmek için, endüstriyel açıdan güçlenmeyi hedeflemiştir. Bunun en kolay ve çabuk yolu da Almanya'ya zengin ve ucuz hammadde kaynakları temin etmektir. Tıpkı II. Wilhelm gibi, Adolf Hitler de 1933'dan itibaren Alman

¹⁸ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 70.

endüstrisine hayat verecek zengin hammadde kaynaklarına sahip Doğu Avrupa'ya ve bu arada Türkiye'ye yönelmiştir.

Nazi hayat alanı teorisiyle bir dünya imparatorluğu yaratmak niyetinde olan Alman generalleri, Türkiye ile yakın ilişkilere girerek hem savaş sanayi için gerekli krom, bakır, mangan cevherleri ile pamuk ve tiftik sağlamayı hem de İngiltere ve Fransa'nın Yakındoğu'daki durumunu Hindistan ile olan bağlarını tehlikeye sokmak istiyorlardı.¹⁹

Türkiye ile ekonomik ilişkilerin kurulmuş olması, Hitler Almanya'sı için hiç de yeterli seviyede değildi. Dolayısıyla, şimdi Almanya bu çok zengin hammadde kaynaklarını çok ucuza ve Türkiye'yi ekonomik açıdan bağımlı kılacak biçimde ele geçirmenin yollarını aramalıydı. Bu iş için en uygun yol, Birinci Dünya Savaşı öncesi başlayan ve savaş içinde silah arkadaşlığına dönüşen Türk-Alman dostluğunu yeniden canlandırmaktı.²⁰ Alman Propaganda Bakanlığı'nın kontrolünde yürütülen Türk-Alman dostluğunu yayma çalışmaları için önce, tarihsel örneklere başvurulmuştur. Bütün bu yolların dışında, Almanya'nın Türk-Alman dostluğunu geliştirmede kullandığı en etkin metotlardan biri de basının gücünden en iyi şekilde istifade etmesini bilmiş olmasıdır.

Türk-Alman dostluğunu geliştirme politikasında, Alman askeri heyetlerinin Türkiye'yi sık sık ziyaretine ayrı bir önem verilmişti. Öte yandan, bizzat Hitler tarafından Almanya'ya davet edilen Türk heyetleri ve Türkiye'ye gönderilen Alman heyetleri aracılığıyla dostluk geliştirilmek istenmiştir.

1936'dan itibaren Almanya'nın Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı iktisadi hegemonyanın siyasi sonuçları daha belirli bir mahiyet almıştır. Almanya Lausanne Boğazlar Sözleşmesine taraf olmadığı için Montreux Konferansı'na çağrılmamış; bu nedenle Montreux Sözleşmesi'nin bazı maddelerini tasvip etmemiştir. Bununla beraber, Avrupa'nın geleceği ile yakından ilgili olduğu için Montreux görüşmelerini ilgiyle izlemiş ve buraya bir gözlemci göndermişti. Nitekim Montreux Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra, 26 Şubat 1937'de Almanya Türkiye'ye

¹⁹ Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 10.

²⁰ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 72.

verdiği bir notada “sözleşmede bazı hükümlerin, özellikle Sovyet savaş gemilerinin Akdeniz’e serbestçe çıkabilmeleri ile ilgili olanlarının, Alman hükümeti tarafından tasvip edilmediğini” açıklamıştır.²¹

Boğazlar rejiminin Montreux’de belirlenmesi ve özellikle Türkiye’ye Boğazlar bölgesini tekrar tahkim hakkı tanınması üzerine, Türkiye’nin Güneydoğu Avrupa’daki önemi artmış ve bu yüzden Sovyetler Birliği, İngiltere ve Almanya Türkiye’nin dostluğunu kazanmak için gayret sarf etmişlerdir.²² 1933–1936 döneminde, ekonomik ihtiyaçlarını giderebilmek için savaş yolunu seçmeyen Almanya, II. Wilhelm döneminde olduğu gibi Türkiye ile çok yakın dostluklar kurma, Türkiye’yi ekonomik açıdan kendine bağımlı kılma, endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddeleri ucuza temin edebilmek yolunu tercih etmiştir. Bu amaçla, Türkiye’nin dostluğunu ve güvenini kazanabilmek için, çıkarlarına ters düşse de Boğazlar konusunda Türkiye’yi desteklemiştir.²³ Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkilerde, 1933’den itibaren, hissedilir derecede artış kaydedilmiştir. Nazi Almanya’sının, ekonomik sorunlarını aşıp güçlü bir endüstri devleti olmak için başlattığı kalkınma hamlesinde, Türkiye önemli bir pay sahibi olarak kabul ediliyordu.

Cumhuriyetin ilanından itibaren geçen on yıllık süre içinde, Türkiye, tarımsal üretimde büyük bir artış kaydetmesine karşılık, pazarlama işinde aynı ölçüde başarısız olmuştur. Bilgi ve organizasyon eksikliği yüzünden, Avrupa pazarına giremeyen Türkiye için Almanya ile ticareti arttırmak son derece önemliydi. Zira Almanya sayesinde Türk ihraç ürünlerinin Avrupa pazarına tanıtımı ve ihracı mümkün olabilecekti. Almanya’daki Nasyonal Sosyalist iktidarın, Türkiye’yi siyasi ve ekonomik nüfuzu altına alma yönündeki politikası, diplomatik ilişkilere de etki etmiştir. Nitekim Almanya, Türkiye’nin kalkınma hamlelerine yardımcı olabilecek tek ülke imajını vermişti. Tablo 1,3’de de görülebileceği üzere, 1933–1939 yılları arasında gelişen ekonomik ilişkilerle, Türk ekonomisinde Almanya’nın payı %50’lere

²¹ Fahir Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XIII, S. 2, Haziran 1958, s. 32.

²² Turgut Menemencioğlu, “Atatürk’ün Dış Politikası ve Bunun İkinci Dünya Savaşı’ndaki Uygulaması”, **İ. Ü. Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. I, S. I, İstanbul 1983, s. 205.

²³ Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, s. 39

varmıştı. Kısacası Almanya'nın, Türkiye'deki sanayi yatırımları, iki ülke siyasi ilişkilerini geliştirme çabaları, gelişen ekonomik ilişkileri, Türkiye'deki Alman etkisini arttırmıştır.²⁴

Tablo 1.3 1933–1938 Yılları Arasında Türkiye-Almanya Ticareti

Yıl	Almanya'nın Türkiye'den İthalatı	Almanya'nın Türkiye'ye İhracatı	İki Ülkenin Toplam Ticaret Hacmi	Almanya İçin + Aktif — Pasif
1933	37,9	36,3	74,2	—1,6
1934	67,5	50,9	118,4	—16,6
1935	93,4	67,3	160,7	—26,1
1936	118,5	79,4	197,9	—39,1
1937	97,7	111	208,7	+13,3
1938	115,9	151,4	267,3	+35,5

Almanya, 1934'den itibaren, Türk ihraç ürünlerine piyasa fiyatlarından çok yüksek bedeller ödemeye başlamıştır. Bu da, Türk ihraç ürününün daha fazla fiyata satın aldığını söyleyen Almanya'nın asıl niyet ve politikasını ortaya çıkarmıştır. Türk ihraç ürünlerini yüksek fiyatlara ve ihtiyacının çok üstünde rakamlarla ülkesinde toplayan ve Türk ürünlerinin tek alıcısı konumuna gelen Almanya, bu ürünleri peşin dövizle ve yüksek fiyatlarda Türkiye'nin eski müşterilerine satıyordu. Bu durumda Türkiye'yi tek kaynağa bağlıyor ve ticari ilişkilerdeki karşılıklı denge Almanya lehine bozuluyordu. Üstelik Almanya Türkiye'yi ekonomik açıdan kontrol altına aldığından ve kendine bağımlı hale getirdiğinden, dilediği gibi hareket etmeye başlamıştı. 1937–1938 döneminde Türkiye'nin, gelişmiş sanayi ürünü ithalatında parasal sıkıntıları bir hayli aşmıştı. Türkiye, 1938'de büyük oranlarda ihracat yapmasına karşılık, sanayi mamulü ithal edemez bir hale gelmiştir

²⁴ Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923–1945)*, s. 90

İKİNCİ BÖLÜM

1939–1942 DÖNEMİNDE TÜRKİYE ALMANYA İLİŞKİLERİ

1. Almanya'nın Diplomatik Açıdan Türkiye'ye Yaklaşma Çabaları

Nazi Almanya'sının 1936–1938 dönemlerinde, Avrupa politikasını giderek sertleştirilmesi, gerek “Bir Millet Bir Bayrak” politikasını, gerekse “Hayat Alanı” teorisi açıkça uygulamaya koyması, iki ülke ilişkilerinde 1939'dan itibaren belirgin bir değişim yaratmıştı.¹ Üstelik 1936–1938 yıllarında Nazi Almanya'sı uyguladığı politika ile hem Türk ihraç ürünlerinin Avrupa'daki en büyük alıcısı hem de Türkiye'ye en çok mal ihraç eden Avrupa ülkesi durumuna gelmişti. İmzalanan ticaret ve kredi antlaşmaları, Nazi Almanya'sında, Türkiye'yi ekonomik açıdan kendilerine bağımlı hale getirdikleri inancını yaygınlaştırmıştı. Tüm beklentilerine karşın, Almanya yanlısı bir politika izlemeyen Türkiye, 1938'de Almanya'nın Avrupa politikasından da, alabildiğine rahatsızdı. Türkiye, Almanya'nın izlemekte olduğu dış politikadan duyduğu rahatsızlığı, 1938'de Temmuz'unda Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu aracılığıyla, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a ilettili.² Yapılan görüşmede Ribbentrop, Birinci Dünya Savaşı sonunda zarara uğramış devletlerden birisi olan Türkiye'nin, statükocu güçlere karşı Almanya ile işbirliği yapması gerektiğini ileri sürmüştü, ancak Türk tarafı bunu kesin bir şekilde kabul etmemiştir.

Almanya'nın ekonomik ve siyasi çabalarla, Türkiye'yi kendi yanına çekemeyeceğini anlayan Ribbentrop, iki ülke arasında imzalanacak bir tarafsızlık antlaşması önermişti. Öneriye göre taraflar, barış zamanında da, birbirlerine karşı başka bir üçüncü grupla antlaşma imzalamayacaklardı. Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin bloklara karşı tarafsız bir politika izlediğini, İngiltere ile aralarında herhangi bir siyasi antlaşmanın bulunmadığını, dolayısıyla böyle bir antlaşmaya gerek olmadığını bildirdi. Bununla beraber, Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras

¹ Muzaffer Erendil, “2.Dünya Harbinde Türkiyenin Harp Politikası” **Altıncı Askeri Tarih Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 337

² Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1986, s. 110.

ve genel sekreteri Numan Menemencioğlu, 10 Temmuz 1938’de, Almanya’nın Ankara’daki büyükelçisi Von Keller’e, Türkiye’nin barış zamanında Almanya’yı hedef alan hiçbir gurupla ittifak antlaşması imzalamayacağını sözlü olarak bildirdiler.³

Türkiye Almanya’nın İtalya ile olan ilişkilerinden, Avusturya’nın ilhaki sonrası Balkanlara yönelik yayılmacı politikasından ve ayrıca İtalya’nın Türkiye üzerindeki emellerinden rahatsızlık duymasına karşılık, 1939’a kadar olan süreçte, bu rahatsızlıklarını diplomatik sorun haline getirmemiştir. Ancak, 1939’da iki ülke arasındaki sorunlar açığa çıkmış ve büyük boyutlara ulaşmıştı. Bunun yanında, Türkiye’yi kendi tarafına çekemeyeceğini anlayan Almanya, Von Keller’in Kasım 1938’de emekli olarak Ankara’dan ayrılmasından sonra, herhangi bir gerekçe göstermeden tam beş ay Büyükelçi atamayarak, Türkiye ile siyasi ilişkilerini gerginleştirmiştir.⁴

İtalya’nın Arnavutluk’u işgali, Almanya’nın Avusturya’yı ilhakından sonra Balkanlara yönelmesi, Türkiye’de, iki ülkeye karşı da bir güvensizlik ve endişe yaratmıştı. Üstelik İtalya, Türkiye üzerindeki emellerini açıkça vurgulamaktan çekinmiyordu. “Almanya ve İtalya’nın Balkanlara doğru ilerlemeleri mutlak surette Avrupa’da savaş çıkmasına yol açacaktır” fikri, Türk çevrelerinin çok dikkatli davranmasını gerektiriyordu.⁵ Bu sebeple Türkiye Almanya ile olan diplomatik ilişkilerine dikkat ediyordu.

Almanya ile olan ekonomik ilişkilerin bağımlılığa dönüşmesinden ve bunun da dış politikasının hareket serbestini ortadan kaldırmasından çekinen Türkiye, siyasi açıdan Almanya’dan koparak, İngiltere ve Fransa ile yakın ekonomik ve siyasi ilişkilere kurmaya karar vermiş ve bunu da uygulamaya koymuştu. 1939 yılı başındaki bu gelişim, Almanya’yı oldukça rahatsız etmiş ve Türkiye’ye karşı siyasi tavır almalarına yol açmıştı Almanya ve Türkiye, açıkça birbirlerine karşı tavır alıp ilişkilerini koparmamış olsalar da, diplomatik ilişkiler bozulmuştu. Türkiye, gerek

³ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938–1945)*, s.110

⁴ Yavuz Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923–1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 109.

⁵ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938–1945)*, s. 111.

stratejik konumu gerekse yaklaşan savaş ortamından uzak kalıp barış içinde yaşama isteği dolayısıyla, 1939'da, Rusya, İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırmıştı.

2. Türkiye'nin İttifak Arayışları ve Almanya'nın Tepkisi

Almanya'nın üzerinde kurmak istediği ekonomik ve siyasi baskıdan rahatsız olan Avusturya'nın ilhakı ile başlayan yayılma siyasetinin etkilerinin kendi topraklarına kadar geleceğinden çekinen, Mart 1939'da Çekoslovakya'nın işgalinden tedirgin olan Türkiye, Almanya ile olan ilişkilerini ve bakış açısını değiştirdi. "Hayat Alanı" teorisini tam anlamıyla yürürlüğe koyan Almanya, Çekoslovakya'nın ardından 23 Mart 1939'da Romanya'ya, neredeyse kendine bağlayan bir ekonomik antlaşmayı zorla imzalatması Türkiye'de endişeye yol açmıştı. Almanya'nın giderek Balkanlara kayması, nereden başlayıp nereye kadar gideceği belli olmayan "Hayat Alanı" hareketinin Türkiye'yi de içine alma tehlikesi, Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile antlaşmaya itmştir.⁶

Almanların Balkanlar ve Türkiye üzerinde yarattığı tehlike üzerine, düne kadar Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinden rahatsız olmayan Türk basını, bir yandan Almanya aleyhinde yazılar yazarken, diğer yandan en kısa zamanda İngiltere ve Fransa ile ittifak kurulmasını isteyen yazılar yayımlamaya başladılar. Çekoslovakya'nın işgalinden sonra Türkiye'nin derhal batılılarla ittifak kurmasının istendiği bir ortamda hükümetin yayın organı niteliğindeki *Ulus* gazetesinin başyazarı Fatih Rıfki Atay ise, Mart ayında Türkiye için herhangi bir tehlikenin söz konusu olmadığını savunmuştu.⁷ Ancak, İtalya'nın Nisan 1939'da başında Arnavutluk'u işgali üzerine, Türkiye'nin tepkisi çok sert olmuştur. Türk hükümeti, toprakları üzerinde emellerini iyi bildiği İtalya'nın, Arnavutluk sonrası, Almanya ile beraber Türkiye'ye yönelmesinden endişe ediyor ve batı ile ittifakı zorunlu görüyordu.⁸

⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih (Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar)*, İmge Yayınevi, Ankara 1989, s. 146.

⁷ *Ulus*, 29 Mart 1939.

⁸ Oral Sander, *Ankara'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1989, s. 146-147.

Avrupa'nın topluca savaşa yönelmek üzere olduğu bir zamanda, İngiltere'den gelen siyasi ve ekonomik ilişkiler ve ittifak kurma isteği, kısa bir tereddüt anından sonra Türkiye tarafından kabul edildi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'dan gelen ittifak önerisini reddeden, savaş öncesinde ve içinde Osmanlı'yla birlikte olmayı menfaatlerine uygun görmeyen İngiltere, İkinci Dünya Savaşı öncesi, böyle bir ittifakta fayda görmüştü. İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin ardından, Yunanistan ve Romanya'ya garantiler veren İngiltere, karşılıklı bir yardım antlaşmasının imzalanmasını, 12 Nisan 1939'de Türkiye'ye önerdi.⁹ İngiltere, yaptığı bu öneri ile İtalya'nın Türkiye'ye yönelebilecek bir tehdidine ve olası bir İtalya-İngiltere Savaşı'na karşı karşılıklı yardım antlaşması imzalamak istiyordu. Almanya ile ilişkileri giderek bozulan, Mihver bloğundan topraklarına yönelebilecek bir tehditten çekinen Türkiye, 15 Nisan'da öneriye olumlu cevap verdi ve aynı gün iki ülke resmi görüşmeleri başladı.¹⁰ Türkiye, 4 Mayıs'ta yayınladığı genelge ile Mihver Devletleri'nin saldırgan tutumları karşısında Batılı devletlerin yanında bulunacağını açıkladı. 12 Mayıs 1939'da ise, Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak bildiriye uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanana kadar, bir saldırı halinde karşılıklı yardım ve işbirliği konularında anlaşıklarını ilan ettiler.¹¹

Türkiye, 12 Mayıs'ta İngiltere ile bir bildiri imzalanmış olmasına karşın, Fransa ile aynı içerikli bir bildiriye ancak Haziran sonunda yayınlayabilecekti. Bu gecikmenin başlıca nedeni, Hatay sorunu idi. İki ülke arasında hala sorun teşkil eden bu konu, İngiltere'nin Fransa üzerinde yaptığı baskı sonunda çözümlenmişti. Fransız-Türk ortak bildirisi 23 Haziran 1939'da, Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına ilişkin antlaşma ile birlikte yayımlandı.¹² Böylece, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanacak ittifak antlaşmasının, önemli ikinci aşaması da geçilmiş oldu.

⁹ Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, İstanbul 1978, s. 76-77..

¹⁰ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.354; Zeki Kunalp, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti**, Ankara 1982, s. 26.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 355; Oral Sander, **Siyasi Tarih (I. Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar)**, s. 148.

¹² Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 91.

Türkiye, bir yandan İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmelerini sürdürürken, diğer yandan Sovyetler Birliği temsilcileri ile Ankara'da müzakereleri devam ediyordu. Batı'da Almanya, doğu'da ise Japonya'dan gelebilecek tehditlerinden çekinen Rusya, bir yandan İngiltere ve Fransa ile diplomatik temasları sürdürüyor, bir yandan da Balkan Devletleri ve özellikle Türkiye ile görüşmeler yapıyordu.¹³ İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerin neticelenmesini istiyordu. Oysa Sovyetler Birliği Dışişleri komiser yardımcılarında Vladimir Potemkin'i, 28 Nisan 1939'da Ankara'ya yollamış ve Türkiye ile görüşme masasına oturmak istediğini bildirmişti.¹⁴ Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerden son derece memnun olduklarını belirten Potemkin, 5 Mayıs 1939'a kadar Ankara'da sürdürdüğü temaslar sırasında, Türkiye-İngiltere-Fransa-Sovyetler Birliği ittifakını kurmak istediklerini, Türk temsilcilere bildirmişti.¹⁵ Mihver Bloğu'ndan gelebilecek saldırılara karşı, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Türkiye, kendisi için bir çekince kaynağı olan iyi ilişkiler kurmak için fırsat kolladığı Sovyetler Birliği'nin, ittifak talebinden son derece mutlu olmuştu.

3. Türk-Alman İlişkilerinin Gerginleşmesi

Türkiye'nin kendisi ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini koparma noktasına getirip, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya yanaşması karşısında Alman hükümeti tepkisiz kalmadı. Duyduğu rahatsızlığı diplomatik ilişkilere yansıtmasa da, ekonomik açıdan Türkiye'yi güç duruma sokacak yaptırımlara başvurdu. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 7 Mayıs 1939'da Türkiye'nin Almanya'ya ısmarladığı tüm savaş malzemelerinin sevkini durdurmasını emretti.¹⁶

Almanya'nın Mayıs ayında başlattığı ekonomik ve askeri baskılar, Temmuz ve Ağustos aylarında da devam etti. Hatta Alman Dışişleri Bakanlığı daha da ileri giderek, Türkiye ile tüm ticari ilişkilerini kesmeyi düşündüyse de, silah sanayinde kullandığı krom ithalatı yüzünden bu fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı. Aslında Türkiye, tüm ticaretin kesilmesiyle büyük zarara uğrayacağını biliyordu, ama bu

¹³ Rıfki Salim Burçak, *Moskava Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983, s. 26.

¹⁴ Burçak, *Moskava Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s. 37.

¹⁵ Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 97.

¹⁶ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 115

ticaret açığı İngiltere ve Fransa ile geliştirilecek ticari ilişkiler kapatma imkânı vardı. Oysa Almanya, yaklaşan savaş ortamında krom gibi çok önemli bir maddeden ve Türkiye'den temin ettiği diğer hammaddelerden yoksunluğu göze alabilecek durumda değildi. Hele, Almanya'nın ekonomik kısıtlama kararı karşısında Türkiye'nin de karşı atağa geçmesi, Almanya'yı zor durumda bırakmıştı. Nitekim Haziran başından itibaren Almanya'nın Türkiye'ye teslim etmesi gereken Skoda topları ve denizaltıları vermemesi, savaş malzemesi sevkıyatını sebepsiz olarak durdurması üzerine, tepkisi sert olmuştur. Numan Menemencioğlu, Alman hükümeti temsilcisi Kroll ile yaptığı görüşmede, Almanya'nın Türkiye'ye savaş malzemesi satmaması durumunda, krom sevkıyatının hemen kesileceğini bildirmiştir. Ayrıca, Türkiye'den çok yüklü siparişler alan Alman silah sanayinin önde gelen isimleri (başta Krupp olmak üzere), Alman hükümetini, Türkiye'ye karşı daha ılımlı davranmaları için baskı altına aldılar.¹⁷

Üçlü antlaşmanın imza aşamasında Berlin elçisi Hüsrev Gerede yabancı temsilciliklerin vermiş olduğu davetlerde Alman devlet adamlarından soğuk davranışlar görmüştür. Alman gazetelerinde Türkiye aleyhine yayınlarda başlamıştı.¹⁸ Bütün bunların etkisiyle, Almanya'nın Türkiye'yi Batılı devletlerle bir ittifak yapmaktan alıkoymak için sürdürdüğü ekonomik baskı politikası, bir sonuç vermemiştir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ayrı bildirimler yayınlanmış ve Batı dünyası ile bir ittifaka yönelmişti. Almanya, Türkiye'nin bu girişimini önleyememişti, ama Sovyetler Birliği ile benzer bir diyaloga girmesini ve antlaşmanın imzalanmasını önlemede başarılı olmuştur. Türk-Sovyet ittifakı görüşmeleri için Ağustos veya Eylül aylarında Moskova'ya gitmeyi planlayan Türk heyeti, Almanya-Sovyetler Birliği ittifakı karşısında şaşırды. Sovyetler Birliği'nin, Potemkin'in bıraktığı yerden Türk-Sovyet Paktı görüşmeleri için istekli gözüktüğü, İngiltere ve Fransa ile ittifak girişimleri içinde olduğu bir sırada, 23 Ağustos 1939'da, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalanması, Türkiye için büyük bir sürpriz olmuştu.¹⁹ Türkiye, Sovyetler Birliği'nin müttefiklerin safında yer almasını beklerken bir anda Almanya'nın yanında yer almasına şaşırды. İki ülke arasında

¹⁷ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923–1945)**, s. 105.

¹⁸ Ahmet Faik Barutçu, **Siyasi Anılar (1934–1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 9.

¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitapevi, c. II, İstanbul 1967, s. 121.

imzalanan bu antlaşma Türk dış politikasını önemli ölçüde etkiledi ve yeni bir sayfa açılmasına neden oldu.. Bu durumda Türkiye, Fransa ve İngiltere ile baş başa kalıyordu. Türkiye, Sovyet-Alman dostluk antlaşmasına taraf değildir. Bu antlaşma hem İkinci Dünya Savaşı'nın genişlemesine neden olmuş hem de Sovyetlerin emperyalist düşüncelerini ortaya çıkarmıştır. İlerleyen zamanlarda iki tarafın yayılımcı politikaları başlarına dert olacak ikisini de korkunç bir harbe doğru sürükleyecektir.²⁰

Almanya Türkiye'nin batı ile olan ittifak görüşmelerini kesmek, bunu sağlayamazsa en azından bu görüşmelerin bir ittifak antlaşmasıyla sonuçlanmasını önlemek ve böylece tarafsızlığını sağlamak için çaba sarf ediyordu. Çözüm yolu olarak da; Türkiye'yi baskı altında tutmak ve tehdit ile batıdan uzaklaştırmayı görüyordu. Almanya'ya göre; Sovyetler, Türk-İngiliz-Fransız ittifakını hoş karşılamayacağını açıkça ilan etmeliydi.²¹ Böyle bir ortamda Türkiye, Sovyet-Alman iş birliğine yakınlaşmak zorunda bırakılacaktı.

23 Ağustos'ta imzaladığı saldırmazlık paktı ile kendisine karşı oluşturmak istenen İngiliz-Fransız-Rus ittifakını engelleyen Almanya, Eylül ayı başından itibaren Türk-Sovyet saldırmazlık paktını engelleme çabasına girdi. Alman hükümeti, 5 Eylül'de Moskova Büyükelçisi Schulenburg aracılığıyla, Sovyetler Birliği üzerinde baskı yaparak, Türkiye'nin batı ile ittifak görüşmelerini kesmesi için Sovyetlerin de çaba sarf etmesi gerektiğini, Türkiye'nin tarafsız kalmasının Alman-Sovyet ittifakı için çok önemli olduğunu, resmi olarak bildirdi.²² Türkiye'nin Batılılarla yapacağı bir ittifak ile Boğazları, İngiltere ve Fransa'ya kullandırmasından çekinen Almanya, kendi girişimleri ile bir netice elde edemeyince, Sovyetler aracılığıyla baskı uygulamak istedi. Almanya, stratejik önemi olan boğazların kendisi tarafından onaylamadan, İngiltere ve Fransa'nın onayı ile Türkiye'ye bağlanmasını başından beri istememiştir.²³ Zaten bu rahatsızlığı 1936'da Mortreux

²⁰ Gregoire Gafenco, **Rus-Alman Harbinin İç Yüzü**, çev. Sadullah Tefvik-Yekta Teksel, İstanbul 1945, s. 11.

²¹ Abdullah İlgazi, "24 Ağustos 1939 Tarihli Alman-Sovyet Paktının Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", **Altıncı Askeri Tarih Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 97.

²² Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 120.

²³ Mehmet Gönlübol, **1919-1939 Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993, s. 115.

Sözleşmesinden beri devam etmekteydi Esasen Sovyetler Birliği de 23 Ağustos'ta Almanya ile bir pakt imzaladıktan sonra, İngiliz ve Fransız gemilerinin boğazlardan geçerek, Karadeniz'e çıkması ihtimalinden rahatsızlık duymaya başlamıştı.

Almanya, Türkiye'nin Şükrü Saraçoğlu başkanlığında Moskova'ya yolladığı heyetin, 26 Eylül'de Kremlin'de, Türk-Sovyet Yardımlaşma Paktı görüşmelerini olumsuz yönde etkilemesi üzerine sonuç alınamamıştır. Nitekim uzun süredir görüşülen ve taslağı neredeyse hazır hale getirilen yardımlaşma paktı üzerinde, Sovyet tarafı hiçbir görüşme yapmamış, sadece Türk-İngiliz-Fransız ittifak hükümleri hakkında bilgi almıştır.²⁴

26 Eylül 1939'da yapılan ilk gün toplantısında, Molotov, Sovyetler Birliği hükümetinin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya verdiği taahhütlerden kendi geleceği açısından rahatsızlık duyduğunu belirtti ve Montreux hükümlerinde Sovyetler lehine yapılmasını istedikleri değişiklikleri bildirdi.²⁵ Şükrü Saraçoğlu'nun Sovyetlerin önerilerini reddetmesi üzerine Molotov, konuyu hükümete götüreceğini, alacağı talimattan sonra görüşmelere devam edebileceklerini Türk heyetine bildirdi. Türk Sovyet heyetleri arasında devam eden ilk gün görüşmelerinin ardından, 27 Eylül'de Ribbentrop, ani olarak Moskova'ya gitti. Türk heyeti görüşmelerin devamı için beklerken, Ribbentrop ve Molotov arasında 28 Eylül'de, Polonya'yı paylaşan 23 Ağustos paktında değişiklik yapan Sovyet-Alman Paktı imzalanmış, 28 Eylül'de Ribbentrop tekrar Berlin'e dönmüştü. Ribbentrop, Moskova'daki görüşme esnasında Molotov'a, Türk-İngiliz-Fransız ittifakının imzalanmasına mutlaka engel olmak gerektiğini, bu mümkün olmazsa Türk-Sovyet paktının asla Almanya'ya yönelik maddeler taşımaması gerektiğini, aksi takdirde, Sovyet-Alman paktının bir işe yaramayacağı tehditlerini savurduğu ise aşikârdır.²⁶

Toplantıda Almanya, Türk-İngiliz ittifak hükümlerini, Türkiye'nin taahhütlerini, kendi ulusal güvenlikleri açısından tehlikeli bulduğunu Sovyetlere bildirdi. Almanya Sovyetler Birliği'ne yaptığı çağrıda ayrıca, Türkiye'nin bu

²⁴ Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, s. 79

²⁵ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 140.

²⁶ Abdullah İlgazi, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, İ. Ü. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 48.

taahhütlerden vazgeçmesi gerektiğini, muhtemel bir Sovyet-İngiliz veya Sovyet-Fransız çatışmasında Türkiye'nin tam tarafsızlığının sağlanması gerektiğini, Balkanlara, Boğazlara veya Karadeniz'e bir saldırı olursa, iki ülkenin ortak hareket etmesini istedi. Ancak, Ribbentrop'tan aldığı talimatlar doğrultusunda Molotov'a baskı yapan büyükelçi Schulenburg, bu ittifakı engelleyici girişimlere, hatta baskılara başvurdu. Bu baskılar sonunda Molotov, Türkiye'nin her türlü tavizi vermesine karşılık 13 Ekim günü, Türk-Sovyet anlaşması için yeni şartlar ileri sürdü. İki ülke arasında imzalanacak antlaşmada, mutlaka Almanya'ya karşı bir çekince olmalıydı ve Türkiye Montreux Antlaşması'nda Sovyetler Birliği lehine birtakım düzenlemeler yapılmasını kabul etmeliydi. Sovyetler özellikle boğazlar üzerinde bir saldırıya karşı üs elde etmek için baskılarını arttırmış ve istekleri olmuştur.²⁷ Türkiye'nin Sovyet tekliflerini reddetmesi üzerine, iki ülke heyetleri arasında sürdürülen görüşmeler, 16 Ekim'de kesilmiş ve Türk heyeti 18 Ekim'de Moskova'dan bir netice elde edemediği için ayrılarak Türkiye'ye dönmüştür.

Türk-Sovyet görüşmelerinin olumsuz sonuçlanmasının bir faydası İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yakınlaşması olmuştur. Türk dışişleri heyetinin Moskova'daki ittifak gelişmelerinin sonuçsuz kalması üzerine, Başbakan Refik Saydam önceden hazırlanmış tam metni Ek-I de bulunan üçlü ittifak antlaşmasını (Türkiye-İngiltere-Fransa) 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa elçileri ile imzalamıştır.²⁸

Almanya'nın bu müdahaleleri ve batılı devletlerle imzalamak üzere olduğu ittifak antlaşmasını engelleme çabaları, 1939 yılı Ekim sonlarında, Türk-Alman ilişkilerini önemli ölçüde zedelemiş ve kopma noktasına getirmiştir.²⁹

4. Türkiye'de yoğun Alman Propagandası

Nazi Almanya'sının devlet örgütünde dış ülkeleri propaganda ile etkilemek için, Balkanlarda ve Orta Doğuda Nazi Almanya'sının iyiliklerini tanıtmaya ve

²⁷ Ahmet Şükrü Esmel, **Türk Diplomasisi (1920-1955)**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul 1959, s. 88.

²⁸ Niyazi Dünder, **İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri**, İ. Ü. Dönem Ödevi, İstanbul 1974, s. 1.

²⁹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, TTK, Ankara 1983, I, 637.

İngiltere'den Afganistan'a her yerde faşist çevrelerle ilişki kurmaya da çalışıyordu. Bu örgüt, üyeleri dış ülkelerde örneğin İstanbul'da bulunan Alman derneklerini, propaganda ve casusluk merkezleri olarak kullanabilmek için, “nasyonal sosyalizm”’e paralel durumuna getirmeye çalışıyor, çoğu hallerde de bunu başarıyorlardı.³⁰

Alman propagandasının Türkiye'deki temel yönü ise anti-komünizmdi. Atatürk'ün döneminde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kurulan dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri, Almanya'yı oldukça rahatsız etmekteydi; fakat aynı ilişkiler Türkiye için, siyasal bağımsızlığı pekiştirme bakımından bulunmaz bir fırsat değerindeydi. Bundan dolayı Nazi Almanya'sı, kurtuluş savaşının bitişinden hemen sonra Türkiye'nin genç Komünist Partisini kanlı yollarla kapatmasını fırsat bilip, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir kargaşa yaratmaya çalıştılar.³¹

Komünizm düşüncesinin yayılmasına karşı direnç gösterip, Avrupa'nın Bolşevikler tarafından yutulmasının karşısına çıkan ilk ülkeler Almanya, İtalya, Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye idi. Alman propagandasının amacı; geçmişten kalma bir hesaplaşmayı tekrar gündeme getirip, Rusların tarihi Boğazlara inme politikasını hatırlatarak, sözde bir Rus tehlikesi yaratmaktı. 1936'da başlayan bu faaliyetlerle Türk-Sovyet ilişkilerinde giderek büyüyen bir yabancılaşma meydana getiriyordu. Bununla beraber Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma silah kardeşliğinden ve arkadaşlığından bahsederek ekonomi kardeşliğine geçmesi de ilginçtir.

Türk bağımsızlık mücadelesinin kendilerine ışık tuttuğunu belirtmesinden sonra iki büyük ulusal kahraman Atatürk ve Hitler'in arasındaki benzerlikleri tek adammış gibi birbirine uygun olduğundan söz etmeleri Alman propagandasının bir başka metoduydu. Nazi Almanya'sının uyguladığı faşist propagandası siyasal ittifaklar ve savaş yüzünden bir takım değişikliklere uğradı. 1939'da müttefiklerle yapılan ittifak sonucunda Almanya basını Türkiye'yi yeren sert açıklamalar yapmıştı. Alman faşist yönetiminin Hitler döneminde Türkiye'yi politik yönden

³⁰ Fatih Keskin, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Alman Propagandası**, A. Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 93–94.

³¹ Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 13.

etkilemek için yararlandığı yöntemlerden en etkili, basındı. Yıgınsal haberleşme araçlarının kullanılması açısından da Türkiye elverişli bir yapıya sahipti. İstanbul'daki Alman kitapçıları Völkischer, Beobachter Deutsche, Allgemeine, Zeitung gazetelerini satarken Almanca yayımlanan Turkische Post bunların arasındaki en etkiliydi. Alman Merkez bankasının para desteği sağladığı Turkische Post gazetesi finansmanını bu yolla sağlıyordu.³²

Almanya Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olduğu için, büyük Alman şirketleri verdikleri ilanlarla Türk gazetelerini ayakta tutabilme, ya da bunun tersi olarak güç duruma sokma imkânına sahipti. Öte yandan Türkiye, kâğıt gereksinimini karşılama hususunda büyük ölçüde Almanya'ya bağımlıydı. Alman propagandasının başarılı olmasında gazete sahiplerine, bazı gazetecilere dağıtılan rüşvetlerin etkili olduğunu Ribentrop'un 9 Mart 1941'de Papen'e gönderdiği telgraftan anlıyoruz.³³ Bu telgrafta basın yoluyla çalışanların parayla kandırılması için birkaç milyon dövizin dağıtılması öneriliyordu.

2 Mayıs 1940 tarihli Tan gazetesi, Yakın Şarkta Alman Propagandası başlıklı bir yazı yayınlayarak Alman Propaganda Bakanlığının Yakındoğu için hazırladığı bir raporu açıklamıştır. Rapor Almanya'nın propaganda alanında çok sayıda imkâna sahip olduğunu belirttikten sonra bu imkânlar arasında eğitim gören öğrencilerin etkili ve ucuz bir propaganda aracı olarak kullanılabilmesine değinilmektedir.³⁴ Okullar, lisan kursları açmak enstitülere yardım etmek, ucuz kitap satmak bunların en önemlileridir.

1930'lardan itibaren Almanya'da okuyan Türk öğrencilerin sayısı artmıştır. 1937-38'de yurt dışında devletçe okutulan 273 öğrencinin 100'den fazlası Almanya'da idi. 1939'da yurt dışında eğitim gören ve sonra Türkiye'ye dönüp hükümet okul, sanayi, ulaşım, madencilik gibi kurumlarda çalışan öğrencilerin Alman ajanları tarafından takip edildiği belirtilmektedir.³⁵

³² Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 13-14

³³ *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri Türkiye'deki Alman Politikası(1941-1943)*, çev. Levent Konyar, Havas Yayınevi, Ankara 1979, s. 167.

³⁴ "Yakın Şarkta Alman Politikası", *Tan*, 2 Mayıs 1940.

³⁵ Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 41.

Nasyonal sosyalist propagandayı yayanlar arasında Alman kitapçıları, Alman kiliseleri, birahaneler ve kulüp ile dernekler de bulunmaktadır. Bu kulüpler arasında 1934'de kurulan ve Alman yayıncılığını geliştirmekte görevli olan Alman Doğu Derneği başta gelmektedir.³⁶

Nasyonal sosyalist propaganda mekanizması, türlü yöntemler ile yurt dışında yaşayan vatandaşlarından bir istihbarat ve propaganda aracı olarak faydalanmıştır. 1938 yılına bakıldığında Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarının sayısı 1300'dür. Hitler Almanya'sı Türkiye'de bulunan vatandaşlarını kullanarak kendi propagandasını ve istihbarat çalışmalarını yaptırmıştır.³⁷

Alman propagandasında ayrıcalıklı bir yeri olan radyo, savaşın başında çok başarılı olmayan yurt dışına yönelik radyo yayınları zaman içinde geliştirilmiştir. İlk kez 21 Kasım 1939'da Alman radyoları günde yedi kez on beşer dakikalık, propaganda amaçlı Türkçe yayın yapıyorlardı. Bu programlardan dört tanesini Berlin, diğerlerini Bükreş, Sofya ve Tiran radyoları yayınlıyordu. Programlar içerik olarak haber, müzik, eğlence ağırlıklı idi. Yayın kaliteleri çok kaliteli olduğundan Türkiye'de dinlenebiliyorlardı. Ancak ülkede radyo alıcı cihazlarının son derece az olmasından dolayı bu yayınların hedefi ağırlıklı olarak nüfusun seçkinleriydi. Yayınlarda hedef alınan bu grupların dış politikaya yön verebilecekleri, en azından etkide bulunabilecekleri düşünülmüştür. Savaş yıllarında Alman malı radyo alıcıların piyasaya egemen olduğu göz önüne alındığında %49'nun İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

Bu yıllarda gazetelerde savaş kritiği yapanlar arasında en önemli iki kişi; emekli General Ali İhsan Sabis ile Hüseyin Emir Erkilet idi. Basındaki takma adı 'Sivil Amiral' olan Abidin Daver de, savaş üzerine yazdıkları ile dikkati çekmekteydi. Emekli generaller ile sivil bir amiral Alman yanlısı makaleler yayınlarken, Peyami Safa gibi pek çok yazar da bu gruba katılmaktaydı. Bu dönemin etkili gazetelerinden Cumhuriyet'in başyazarı Nadir Nadi'nin vasıtasıyla Alman yanlısı makalelere sıkça rastlanmaktaydı. Alman çıkarlarını destekleyici yazılar

³⁶ Cemil Koçak, **Türk- Alman İlişkileri(1923–1939)**, TTK, Ankara 1991, s. 177.

³⁷ Keskin, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Alman Propagandası**, s. 95.

³⁸ Keskin, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Alman Propagandası**, s. 96.

yazan Ali İhsan Sabis ise, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin genel yayın yönetmeliğini yapıyordu.³⁹

Bu yıllarda *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri Alman dostu olarak nitelenirken, *Akşam*, *Vakit* ve *İkdam* gazeteleri tarafsız bir görüntü sergilemekte idiler. *Yeni Sabah*, *Haber*, *Tan*, *Son Telgraf* ve *Vatan* gazeteleri müttefik yanlısı yayınlar ile anılırdı.⁴⁰

5. Von Papen'in Ankara Büyükelçiliği

Türkiye'nin 1939'da ilkbaharda giderek İngiliz-Fransız bloğuna kayma eğilimi göstermesi üzerine, Almanya Türkiye'yi tekrar kazanmak ya da en azından Türkiye'nin de içinde olduğu üçlü bir ittifakın kurulmasını önlemek amacıyla bir dizi önlemlere başvurdu. Hitler ilk iş olarak, Franz Von Papen'i 18 Nisan 1939'da Ankara'ya büyükelçi olarak atadı. Almanya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Türkiye'nin Mihver Bloğu'na olan endişelerini arttırmış, özellikle bu yeni durumun Türk topraklarına yönelik tehlike yarattığı düşüncesi yaygınlaşmıştı. Almanya, bu yeni siyasi gelişmeler sonunda Türkiye'nin, İngiliz-Fransız bloğuna yönelmesinden, ekonomik ve siyasi kayıplara uğramaları söz konusu olduğundan, son derece rahatsızdı. Türklerin Batılılarla bir ittifak kurması, Almanya'nın Türkiye'den temin ettiği ham madde sevkıyatını durdurabileceği gibi, savaş içinde Almanların İran Körfezi'ne kadar yayılma ve Ortadoğu üzerinde etkili olma planlarını alt üst edecekti.⁴¹

Papen, Hitler'den görev alırken tam yetki talep etmiş ve Hitlerin kesinlikle işine karışmamasını istemiştir. Papen, görev itibariyle emir ve direktifleri Ribbentrop'tan alacak, ancak, gerektiğinde Hitler'le direkt olarak görüşebilecekti.⁴² Franz Von Papen'e bizzat Hitler tarafından verilen görevler şunlardı:

³⁹ Ahmet Çermeli, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Basını Ve Hükümet-Basın İlişkileri", **Altıncı Askeri Tarih Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 495-496.

⁴⁰ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, çev. M. Ali Kayabal, Özyayın Matbaası, İstanbul 1974, s. 84.

⁴¹ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 112-113.

⁴² Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 121.

—Almanya'nın Avrupa'daki muhtemel bir çatışmadan Türkiye'yi uzak tutmak için elinden geleni yapacağı konusunda, Türk hükümeti yetkililerini ikna etmek,

—Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile kendilerine yönelik bir ittifaka katılmasının, Almanya'da ne denli hoşnutsuzluk yarattığını anlatmak,

—İtalyanlarla görüşerek, Türklerin endişelerini dile getirmek, İtalyanların Balkanlara ve Türk çıkarlarına yönelik herhangi bir tehdidi olmadığını gösterir delilleri ortaya koymalarını temin etmek,

—Almanya'nın temel amacının mevcut durumu korumak olduğu konusunda, Türk hükümet yetkililerine bilgi vermek,

—Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yürütmekte olduğu ittifak görüşmelerini ve siyasal ilişkilerini dondurmamak, mümkünse gevşetmek,

—Giderek bozulma eğilimi gösteren Türk-Alman ilişkilerini düzeltmek⁴³.

Yeni Alman büyükelçisi Von Papen'in göreve gelmesiyle birlikte, Türk-Alman ilişkilerinde yeni, fakat daha hareketli bir dönem başlamıştır. Franz Von Papen, Avrupa'nın topyekûn bir savaş eşğine geldiği, Türk-Alman ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde Ankara'ya gelmişti. Ayrı bloklarda yer almalarına rağmen, kişisel girişimleri ile iki ülke arasında sorunları düşmanca tavra dönüştürmeden çözüme, bozulan siyasi ve ekonomik ilişkileri düzeltme konusunda, Franz Von Papen büyük bir başarı kazanacaktır. Bu başarı ile Von Papen, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ilişkilerinin en renkli simaları arasında yer alacaktır.

a. Von Papen'in Siyasi Faaliyetleri

Franz Von Papen, 26 Nisan 1939'da İstanbul'a geldi,⁴⁴ bir gün sonra da Ankara'ya ulaştı. Aynı gün Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile 29 Nisan'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile 5 Mayıs'ta da Başbakan Refik Saydam'la

⁴³ Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 99–100.

⁴⁴ **Ulus**, 27 Nisan 1939.

görüşmeler yaptı.⁴⁵ Türk devlet yetkilileri, kendisini sıcak bir ilgiyle karşılamışlardı. Görüşmeler esnasında Von Papen'in özellikle üzerinde durduğu konu, Mihver Bloğu'nun barışçı niyetler için kurulduğu hususunda Türk yöneticileri ikna etmekte. Ancak bunu temin etmekte hayli zorlanmış ve Türk hükümeti üyelerini inandıramamıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı İnönü, Von Papen'e İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin, Türkiye'de ciddi endişeler yarattığını söyledi. Papen, Almanya'nın Türkiye ile daimi ilişkilerini sürdürmek istediğini, Türkiye'ye karşı barış ve iyi niyet beslediklerini, asla düşmanca tavır almayacaklarını söylemiş ve İnönü'yü ikna etmiştir. İnönü, Almanya'nın sözüne ve iyi niyetlerine her zaman inandıklarını, ancak İtalya'nın hareketine hiçbir zaman güvenmediklerini bildirmiştir. İtalya'nın az sayıdaki kuvvetlerle yapacağı bir iş için, Arnavutluk'a çok sayıda tümen göndermesini ve On İki Adalara da, Türkiye'ye yönelik silahlanmanın son günlerde giderek artmasının hiç hoş karşılanmadığını ve düşmanca bir tavır olarak değerlendirildiğini söylemiştir. İnönü, aynı görüşmede İtalya'nın yayılmacı ve Türkiye'yi hedefleyen politikasını, Almanya'nın destekleyip desteklemediğini sorduğunda, Von Papen bunu şiddetle reddetmişti. Ayrıca Von Papen, Hitler ve Ribbentrop'un Türkiye üzerine kesin teminat verdiğini İnönü'ye bildirmişti.⁴⁶

Von Papen'in Almanya'nın Türkiye'ye yönelik düşmanca bir niyeti olmadığı konusunda kendisini ikna etmesi üzerine İnönü, henüz İngiltere ve Fransa ile bağlayıcı bir antlaşma yapılmadığını söylemiştir. Papen, Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşme de Türkiye'nin, İtalya'nın saldırgan politikasından çekindiği için, İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışına girdiğini anlatmıştı. Saraçoğlu'nun ardından İnönü ile yaptığı görüşmede etkili olan ve Almanya'nın, Türkiye için tehlike oluşturmadığı, aksine iyi ilişkilerin devamını istediği konularında ikna edici olan Von Papen, yeni bir strateji saptamıştı.

Hükümet ve Cumhurbaşkanı düzeyinde yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin Mihver Bloğu'na tavır alması ve Batılı devletlere yönelmesindeki en önemli sorunun, İtalya ve yayılmacı politikası olduğunu saptayan Papen, sorunu çözmek için İnönü'den süre talep etmiştir. Papen derhal Berlin'e gideceğini, Hitler ve Ribbentrop

⁴⁵ Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 43; Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 112.

⁴⁶ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 123.

ile görüşüp İtalya sorununu çözümlenebileceğini söyleyince, İnönü de görüşmelerin sonucunu bekleyeceği konusunda Papen'e söz vermişti.⁴⁷ Papen, Hitler ve Ribbentrop'a gönderdiği raporda; Türk-İngiliz-Fransız ittifakına engel olabilmek ve Mihver Bloğu-Türkiye ilişkilerini düzeltebilmek için İtalya'nın mutlaka jest yapması gerektiğini, bunu da ancak Arnavutluk'taki tümenlerini geri çekerek, 12 Ada arasında yer alan 2 önemsiz adanın Türkiye'ye bırakılarak sağlanabileceğini bildirdi.⁴⁸ Ayrıca, raporunda Türkiye'nin Batılılarla ittifak yapmasının stratejik öneme sahip topraklarını, İtalyan saldırganlığına karşı koruma kaygısından kaynaklandığını bildirdi. Von Papen, Türkiye'nin İngiltere ile ittifak yapmasının önlenmesi için tek çarenin, Mussolini'nin, Türkiye'ye yönelik bir saldırgan amaçları olmadığı yolunda açıklama yapması olduğuna inanıyordu.⁴⁹

Diplomatik manevralarla Türk-İngiliz-Fransız ittifakına engel olmaya, en azından Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaya çalışan Papen, Türkiye'ye karşı gerçek niyetini, Berlin'de 20 Mayıs 1939'da belli edecektir. Papen, 20 Mayıs 1939'da Almanya-İtalya "Çelik Paktı"nın imzalanması dolayısıyla hazırladığı bildirmede, Türkiye ile ilgili fikirlerini şöyle belirtiyordu: "Türkiye'nin İngiltere ile ittifak yapması mutlaka önlenmeliydi. Bu sağlanamıyorsa, tarafsızlığın zorlanması en kalıcı çözüm yolu idi. Türkiye'yi ve Balkanlar'ı en iyi şekilde kontrol edecek, Yunanistan'ın İngiltere'ye üs vermesine engel olacak, Türkiye üzerinde yapılacak operasyonlarda Çanakkale Boğazı'nın kapanmasını sağlayacak en uygun yer Arnavutluk'tur".⁵⁰

Almanya göre, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Türkiye'yi İngiltere ile ittifaktan vazgeçirebileceği gibi, tarafsız bir politika izlemeye de zorlayacaktı. Aksi takdirde Türkiye, İngiltere ile bir ittifak antlaşması imzalar ve onunla savaşırsa, Almanya'nın Ortadoğu'ya oradan da Hindistan'a inme planı kesin olarak suya düşebilirdi.

⁴⁷ Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923-1945)*, s. 124.

⁴⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 113

⁴⁹ Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 100.

⁵⁰ Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923-1945)*, s. 125

Türkiye’de, İnönü’den sonra Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu ile görüşen, Türkiye’nin topraklarını ve boğazlarını saldırgan politikalara karşı koruma isteğini haklı bulan, barışı kurtarmak için uğraştığını belirten Papan gerçekte böyle bir fikre sahip değildi. Son ana kadar, Türk-İngiliz bildirgesinin yayınlanmasına engel olmak isteyen, bunun için Balkan Antantı’na, Bulgaristan ve Arnavutluk’u da dâhil ettireceğini, ayrıca Alman-İtalyan görüşmelerinin sonucunu mutlaka beklenmesinin gerektiğini söyleyen Papan, başarılı olamamıştır.

b. Savaş Başladıktan Sonraki Çalışmaları

Türkiye’ye geldiği ilk günden itibaren, Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesi ve yönlendirilmesinde en etkili kişilerden biri olan Von Papan, Avrupa’da savaşın başlangıcı sayılan 1 Eylül 1939’dan itibaren de, diplomatik faaliyetlerini giderek yoğunlaştırmıştı.

Papan, En son ana kadar, Türk-İngiliz-Fransız ittifakının imzalanmasına engel olmaya çalıştı. Türk hükümeti üyeleri ve Cumhurbaşkanıyla birçok kez görüşen, bozulan Türk-Alman ilişkilerini düzeltmeye gayret eden Papan, bazen Hitler ve Ribbentrop’un Türkiye’ye karşı düşmanca bir niyet ve tavırları olmadığı konusunda güvencelerini iletmiş, bazen de Türk-İngiliz ittifakının imzalanmasının Almanya’ya karşı düşmanca bir tavır anlamına geleceğini hatırlatmıştı. 12 Mayıs 1939’da Türk-İngiliz Deklarasyonu’nun imzalanmasından sonra Berlin’e giden Papan, Ankara’ya döndüğünde Türk hükümeti yetkililerine, Almanya’nın sert tepkisini ve olayı düşmanca tavır olarak nitelendirildiğini iletmişti.⁵¹

Haziran-Ağustos dönemi boyunca diplomatik temaslarını sürdüren Papan, Türkiye’yi İngiltere-Fransa Bloğundan kurtarıp Mihver Bloğuna çekme girişimlerinde başarılı olamamıştır. Ancak, bu arada Papan Türk Ordusu’nun yüksek rütbeli generalleri ile kişisel görüşmeler yaparak Alman sempatisini yaymaya ve yerleştirmeye gayret ediyordu. Papan, bu görüşmeler arasında Harp Akademileri

⁵¹ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 127.

Komutanı Fuat Erden ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz ile yaptığı samimi görüşmelere özel bir önem veriyordu.⁵²

Papen'in her türlü gayretine rağmen, İtalya'nın ve Mihver Bloğu'nun saldırgan politikalarından, özellikle Balkanlar ve Türkiye üzerindeki emellerinden çekinen Türk hükümeti, savaşın başlamasıyla birlikte, önce Sovyetler Birliği'ne, bunda başarılı olamayınca da İngiltere ve Fransa'ya ittifak kurmak için yakınlaşmıştır. Bu çabaların sonunda, 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak belgesinin yayınlanması, Ribbentrop'un talimatları üzerine Papen'in sertleşmesine yol açmıştı. 2 Kasım 1939'da Şükrü Saraçoğlu ile görüşen Papen, Almanya'nın tüm itirazlarına rağmen ittifakı imzalayan Türkiye'nin, ittifak hükümlerine uyararak fiilinde geçerli kılsa Türkiye'nin Almanya'nın düşmanları arasında yer alması sonucu doğuracağını, Almanya'nın da böyle bir ülkeye karşı harekete geçeceğini, sert bir dille ifade etti. Saraçoğlu, ittifakın Türkiye'nin savuma amacına yönelik olduğunu ve Almanya'yı değil, İtalya'yı hedef aldığını bu yüzden Almanya'nın endişe etmemesi gerektiğini, resmi olarak bildirdi. Papen aynı görüşmede, Sovyet büyükelçisinin, eğer Türkiye Boğazlardan müttefik savaş gemilerinin geçmesine izin verirse, boğazları bombalayacaklarını söylediğini bildirmişti.⁵³

Papen, 26 Kasım 1939'da yaptığı görüşmede Saraçoğlu'na, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine hazır olduğunu, bu bağlamda bir ticaret antlaşması imzalamak istediklerini söylemişti. Türk hükümeti, Almanya'nın siyasal ve ekonomik ilişkileri düzeltmek istemesinden memnun kalmasına rağmen, İngiltere'nin baskısıyla, Türkiye'nin Almanya'ya krom vermektan kaçınması, bu antlaşmanın imzalanmasını ve ekonomik ilişkilerin düzelmesini, 1939 sonunda mümkün kılmadı. Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin krom sorunu yüzünden yeniden başlatılması, Türkiye'yi olduğu kadar Alman Dışişleri Bakanlığı'nı da etkiliyordu. Üstelik krom konusunda anlaşamayınca Almanya, Türkiye'deki tüm asker ve sanayi uzmanlarını, Ocak 1940'da geri çağırmişti.⁵⁴

⁵² Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 192.

⁵³ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 128.

⁵⁴ Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, s. 26-28.

Numan Menemecioğlu ve Refik Saydam'la 1940'da Şubat ayı içinde görüşen Papan, 1 Mart'taki raporunda; Menemencioğlu'nun Fransız ve İngiliz baskılarına karşı konulacağını, Türkiye'nin ancak bir saldırıya uğraması halinde savaşa gireceğini kesin bir dille söylediğini; Refik Saydam'ın bu fikirleri 29 Şubat 1940'da radyodan da resmen açıkladığını bildiriyordu.⁵⁵ Batı Avrupa'daki savaşın gelişmeleriyle paralel olarak Türkiye'nin tutumunu öğrenmek isteyen Papan, Mayıs 1940'da sık, sık Türk hükümet üyeleri ile görüşmüştür.

c. Almanya-Fransa Savaşı Sırasındaki Diplomatik Temasları

Papan, 17 Mayıs 1940'da bir raporunda, eğer Ege Adalar'ından veya Balkanlardan bir saldırı gelmeyeceğine inandırılırsa, Türkiye'nin, İtalya savaşa girse bile savaşın dışında kalacağını, ayrıca Türkiye'nin savaş dışı durumunun devamı için, Almanya-İtalya-Rusya baskısının yeterli olacağını yazmıştı.⁵⁶ Yalnız bu iş için, yeniden iyileşme aşamasına gelen Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulması gerekiyordu.

Papan, İnönü'ye, eğer Türkiye kalıcı bir güvence istiyorsa, Almanya'ya karşı olan politikasında köklü bir değişiklik yapmasını söylemiştir. Nitekim bu görüşmeden hemen sonra İnönü, Almanya'ya karşı dostluk politikası izlemekten yana olmuştu. Bu ani değişimde, sanayideki yedek parça sıkıntısının artması ve Batılı Devletlerin Türk tarım ürünlerini Almanya ölçüsünde satın almamasının da payı büyüktü. Gerçekten de Türk ekonomisi büyük bir sıkıntı içerisinde bulunuyordu. Bu sıkıntıyı giderebilecek güce sahip Almanya ile siyasi ilişkilerini düzeltmesi, yeni ekonomik ilişkilerin başlatılması için ön şarttı. Papan, bu görüşmeden sonra Türk hükümetinin bir durum değerlendirmesi yaptığını, güvenilir bir kaynaktan öğrenildiğine göre, Türk hükümetinin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaka bağlı kalmakla birlikte, İtalya savaşa girse bile savaşa katılmamayı kararlaştırdıklarını öğrendiğini, 13 Haziran'daki raporunda yazacaktır.⁵⁷ Nitekim 14 Haziran 1940'da Türk hükümeti savaşa katılmayacağını resmen açıkladı.⁵⁸ Kendisine söz verilmesine rağmen, müttefiklerden ekonomik ve askeri yardım almayan, Rusya'nın tepkisinden

⁵⁵ Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923-1945)*, s. 129.

⁵⁶ *Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri*, çev. M. Sencer, May Yayınları, İstanbul 1982, s. 187.

⁵⁷ *Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri*, s. 170.

⁵⁸ *Ulus*, 15 Haziran 1940; Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, s. 125.

çekinen Türkiye, 19 Ekim 1939'daki ittifak antlaşmasının 2 sayılı protokolünü gerekçe göstererek bu kararı almıştı.

6. Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabaları

Bu zamana kadar Türkiye'yi savaş dışında tutan en büyük etken, Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeydi. Er veya geç Balkanlarda Almanya ile çatışacağını gören Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kendi safında tutmanın en iyi yolu olarak Türkiye'yi tereddütlü durumda ve Sovyet endişesi altında tutması olduğunu düşünüyordu.

Türkiye'nin fiili olarak İngiltere ve Fransa'ya işbirliği ve elinden gelen tüm yardımı yapacağı hükmünü getiren 2/1 maddesi, Türkiye'nin de İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesini gerektiriyordu. Fransa'nın bu kadar kısa sürede yıkılacağını hesaplamayan Türkiye'de ise tam bir şok yaşanmaktaydı. Türkiye içeride meclisteki toplantılarda ne yapması gerektiğine karar vermeye çalışırken, dışarıda da bir tarafta Almanya, diğer tarafta Fransa ve İngiltere'nin baskılarına maruz kaldı. İtalya Akdeniz ve Balkan ülkelerinin tarafsızlıktan ayrılmalarının, kendi çıkarlarına uygun düşeceğini ilan ederken, Almanya da İtalya ve kendisiyle ilişkileri kesmemesi konusunda Türkiye'yi uyarıyordu. Öte yandan Fransa ve İngiltere de Türkiye'nin artık savaşa girmesi gerektiğini söylüyordu.

Bu çerçevede, İtalya'nın savaşa girişiyle ilgili tüm dikkatle değerlendiren Türk hükümeti, üçlü ittifakın 2 numaralı protokolünü uygulamaya karar vererek, 14 Haziran'da bir açıklama yaptı. Bu açıklamada, "Türkiye'nin savaşa girmesi Sovyetlerle bir savaş nedeni olabilir. Hükümet bunun sonucunu İngiliz-Fransız-Türk ittifakının ikinci protokolüne başvurmayı ve buna ilişkin olarak da yeni çatışma tarafsızlığını korumayı kararlaştırmıştır" ifadesine yer verilmişti.⁵⁹ 22 Haziran 1940'da artık yeniden kabul eden Fransa Almanya arsındaki ateşkes imzalanmasıyla, bir kez daha doğrulandı. En azından Fransa'nın üçlü ittifak koşullarını yerine getirmeyeceği anlaşıldığına göre, Fransa ateşkesi Türkiye'nin otomatikman savaşa girme tezini yıkıyordu. Türkiye'ye yardıma gelecek iki ülkeden biri teslim olmuştu.

⁵⁹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye" ,**Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 425.

Artık tek başına kalan ve kendisi güçlü bir Alman işgali tehdidi altına giren İngiltere'nin ise Türkiye'ye gerekli yardımı sağlaması zor gözüküyordu.

Türkiye 26 Haziran 1940'da tekrar bir taraf olma bildirisini yayınlayarak, 2 numaralı protokolü yayınlamaya kararlı olduğunu tekrarladı ve "Türkiye, ülkesinin güvenliği ve savunması için mevcut taraf olma durumunu sürdürecektir" açıklamasını yaptı.⁶⁰

Türkiye savaş başlamadan siyasi açıdan Almanya karşıtı ve mevcut durumu korumaya çalışan devletler yanında yer almışsa da, savaşın başlamasından itibaren tarafsız kalma gayreti içinde her iki tarafla ticari ilişkilerini sürdürme gayreti içindeydi. Fakat Almanya'nın Türkiye ile olan ticari ilişkilerini yıllık 60.000 ton krom teslimatına bağlaması ve aksi bir davranışı tarafsız ve dostça olmayan bir davranış olarak algılayacağını bildirmesi Türkiye'yi zor duruma sokmuştur.

Çünkü Türkiye'nin toplam krom üretimi tüm ülkelerin taleplerini karşılamaya yetmiyor, bu nedenle, hiçbir tarafı reddetmeme düşüncesiyle krom üretimini taraflar arasında paylaşırma yolunu tercih ediyordu. Bu arada Türkiye üzerindeki Alman politik baskılarını azaltabilmek için İngiltere'yle ekonomik ilişkilerini geliştirmek istiyor, fakat endüstriyel taleplerini Almanya'dan İngiltere'ye çevirmekte zorlanması nedeniyle Almanların savaş ham maddelerini, özellikle krom ile ilgili talepleri karşılamak durumunda kalıyordu. Sonunda, 31 Ağustos 1939'da sona eren Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nı yenilemek amacıyla yapılan görüşmelerde Almanların minimum krom teslimatı ısrarı nedeniyle bir sonuca ulaşamayınca, Türkiye anlaşmanın uzatılmasını kabul etmeyerek İngiltere ve Fransa'yla bir dizi ekonomik antlaşma imzalama yoluna gitti.⁶¹ Tüm bu antlaşmalar Türkiye'nin ihtiyacını gene de karşılamadı. Bu nedenle Türkiye Almanya'dan savaş malzemesi alabilmek ve Alman işgali altındaki bölgelerle ticari ilişkilerini sürdürebilmek maksadıyla Almanya ile kromu dışlayan bir yıllık antlaşma imzaladı (Ocak 1940). Hitler bu sayede Türkiye'nin savaş dışı konumunu sürdürebileceğini düşünüyordu.

⁶⁰ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789–1960)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 148.

⁶¹ Yuluğ Tekin Kurat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset**, TTK, Ankara 1975, s. 96–97.

7. Bakü Saldırısı ile Yunanistan İşgalinin Yarattığı Bunalım

Müttefiklerin düşüncesine göre, Türkiye'nin silâh altında tuttuğu 350.000 kişilik ordusunun yanı sıra Şubat 1940'da Süveyş'e kaydırılan 30.000 kişilik bir Anzak birliği ile birlikte Mısır ve Filistin'deki İngiliz birlikleri ve Suriye'deki Fransız birliklerinin asker sayısı 500.000'in üzerine çıktığı için Ortadoğu'da bu dönemde Almanya'dan kaynaklanan yeni bir hareketlilik beklenmiyordu. Dolayısıyla Kafkaslar ön plana çıkmıştı. Öncelikle müttefiklerin Bakü'deki Sovyet petrol alanlarına bir saldırı düzenlemesi ihtimali vardı. Çünkü eğer SSCB Almanya'ya ihtiyaç duyduğu petrolü sağlamayı planlıyorsa bunu ancak Bakü'den karşılayabilirdi. Nitekim Ocak 1940 ile Haziran 1941 arasında Sovyetler Almanlara 18.000.000 varil petrol teslim etmişlerdir. Bakü petrol bölgesinin müttefiklerin eline geçmesi ya da tahrip edilmesi, Sovyet ekonomisine ağır bir darbe vuracağı gibi Almanya'nın petrol alma ümitlerine de son verebilirdi.⁶² Bu nedenle müttefikler Sovyetlerin savaş gücünü zayıflatacak, Fransa'dan uzak yeni bir cephe açılmasını arzuluyorlardı. Sovyetlerin petrol tankerleriyle Romanya'nın Köstence Limanı'na göndermek için kullandıkları Batum Limanı Türk sınırından sadece 33 km. ötedeydi. Burasının alınması halinde, en azından taşıma işi büyük ölçüde sekteye uğrayabilirdi. Ayrıca, Suriye ve Irak'ta üslenmiş olan Fransız ve İngiliz uçakları Türkiye üzerinden geçerek Bakü petrol sahalarını bombalayabilirdi.

Her ne kadar yapılan değerlendirme sonucunda bu plandan vazgeçilmişse de, Kafkaslarla ilgili spekülasyonlar Türkiye için yeni sorunların yolunu açtı. Türkiye görüşmelerde, kara yoluyla ya da Boğazlardan geçilmek suretiyle SSCB'ye saldırılmasına karşı çıkmaktaydı. Zira böyle bir durum, Türkiye'nin kendisini savaşın içerisinde bulması anlamına gelmekteydi. Oysa Fransa'nın Ankara büyükelçisi Massigli, Saraçoğlu'yla yaptığı görüşmeyi kullanarak Türkiye'nin hava sahasını kullanmasına karşı çıkmayacağını Paris'e bildirmişti.⁶³ Ancak konu ile ilgili yapılan gizli yazışmalar Nazi ordusunun Paris'e girmesiyle Almanların eline geçmişti. Alman Dışişleri Bakanlığınca ele geçirilen bu belgeler bir müddet sonra basına verildi. Bununla ilk olarak amaçlanan Türk-Sovyet ilişkilerini zedelemektir.

⁶² Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye", s. 428

⁶³ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar Yorumlar**, TTK, Ankara 1987, s.164

Belgelerin yayınlanmasının amaçlarından birisi de, Almanlar tarafından fazla müttefik yanlısı gözükten Saraçoğlu'nun görevden alınması düşüncesi idi. İnönü buna “Kemalist Türkiye, vezirlerin Osmanlı toplumu değildir; yabancı bir hükümetin isteği ile bakanlar azledilemez, bu böyle bilinsin” şeklinde sert bir yanıt verdi. Ancak Avrupa'da gitgide bir tehlike oluşturan Almanya ile yakın zamanda savaşa gireceğini hisseden Sovyetler Birliği bu konuya ılımlı bakarak fazla tepki göstermedi.⁶⁴

Tam Bakü kaynaklı belgelerin yarattığı güvensizlik ortamı aşılmıştı ki, 7 Ekim 1940'de Alman birlikleri Romanya'ya girdi. Ardından da, İtalya 28 Ekim'de Yunanistan'a saldırdı. Bu durum bir taraftan Balkan Paktını, diğer taraftan Türk-İngiliz-Fransız ittifakının, Romanya ve Yunanistan'a güvence vermeyi amaçlayan 3. maddesini gündeme getirdi. Balkan Paktı, aslında üye ülkelerin sadece Balkanlar içindeki sınırlarını garanti etmekteydi. Ayrıca Yunanistan'ın kendi isteğiyle “bölge dışı bir ülkeden” (İtalya) kaynaklanacak saldırılara karşılık vermede Paktı hükümleri dışında bırakmıştı. Dolayısıyla Balkan Paktı çerçevesinde Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiren bir durum yoktu. Üçlü İttifak çerçevesiyle, Türkiye yine 2 numaralı protokolü öne çıkararak İtalya'nın Yunanistan'a saldırısına müdahale etmesinin Türkiye'yi SSCB ile savaşa sürükleyebileceğini vurguladı.⁶⁵

Bu arada İngiltere'de Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı arasında Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda görüş ayrılığı belirmişti. Savaş Bakanlığı yetkilileri, Türkiye'nin askeri zayıflığını kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin derhal savaşa girerek İngiltere'nin Mısır'daki konumunu bozmadan Yunanistan'ın güçlendirilmesine katkıda bulunabileceğine inanıyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi bir taraftan zaten Yunanistan'da zor durumda kalmış olan İtalya'nın moralini bozacak öte yandan da Almanya'nın Türkiye'ye karşı bir ani hareket riskini ortandan kaldıracaktı. Türkiye'nin savaşa girmesi, ancak Bulgaristan'ın tek başına ya da Almanya'nın desteğiyle harekete geçmesi halinde elzem hale gelmekteydi.

Olayların gidişatı Türkiye'nin bir kere daha isabetli karar verdiğini gösterdi. Bir kere Fransa'nın çökmesiyle Ortadoğu'daki konumu büyük ölçüde sarsılan

⁶⁴ Barutçu, **Siyasi Anılar (1939–1954)**, s. 132.

⁶⁵ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)**, s. 408; Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 141.

İngiltere'nin Yunanistan'a yardımı gerekli boyutlara ulaşmamıştı. İkincisi ise, gerçi Almanya'daki yaygın kanı eğer Türkiye Yunanistan'a saldırı sırasında sakin durmazsa hemen harekete geçerek Boğazlardan Suriye'ye giden yolun açılması gerektiği merkezindeydi, ama 12–13 Kasım 1940'da Molotov'la görüşmeden beri Hitler bütün dikkatini Sovyetlere çevirmişti.⁶⁶ Hitler her iki devletin çıkarlarının bağdaşmayacağını iyice anlamıştı. Hitler'e göre Doğu Avrupa ve Balkanlarda ki tükenmek bilmeyen Sovyet istekleri Avrupa'nın sonu demektir.⁶⁷

8. Mihver Bloğu'nun Balkanlar Üzerindeki Hareketlerinin Türk-Alman İlişkilerine Etkisi

İtalya 28 Ekim 1940'da Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırmıştı. Mihver Bloğu'nun Balkanlar'a inmesi sonucu, Türkiye'nin İngiltere'ye yanaşacağını düşünürken Almanya, bu saldırının hemen ertesi günü, Türk-Alman ilişkilerini geliştirebilmek için yoğun temaslara girişti. Papen, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla önce İnönü, ardından da Saraçoğlu ile görüştü. Papen, görüşmelerde ülkesinin, İtalya'nın bu saldırı hareketinden kesinlikle haberdar olmadığını, Türkiye'nin hiçbir konuda endişe etmemesi gerektiğini, İtalya'nın Türkiye'ye saldırmasına izin vermeyeceklerini Hitler'in iyi dilek mesajlarıyla birlikte bildirmişti.⁶⁸

Saraçoğlu, İtalya'nın saldırgan politikalarının Türk-Alman ilişkilerinin geliştirilmesine engel olduğunu, İtalya Mihver Bloğunda yüzde elli paya sahip olduğu sürece, Türkiye'nin Mihver Bloğu ile işbirliği yapmasının mümkün olmadığını söylemiştir.

2 Aralık 1940'da yeni bir Türk-Alman ikili görüşmeleri başlatılmıştı. Görüşmelerin amacı, Türk-Alman ilişkilerinin vakit kaybedilmeden düzeltilmesiydi. Türkiye, bu sayede Bulgaristan aracılığıyla Yunanistan'a saldırmasına kesin gözüyle baktığı Almanya'nın, Türk topraklarına yönelmesine engel olabilmeyi umuyordu.

⁶⁶ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 48.

⁶⁷ Joseph Ackermann, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri", **Atatürk Konferansları (1973–1974)**, TTK, Ankara 1977, s. 63.

⁶⁸ Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye", **Milliyet**, 27 Eylül 1967.

Türk-Alman ikili görüşmelerini yürüten Papen ve Saraçoğlu, şu ilkeler üzerinde 3 Aralık 1940'da anlaşmaya vardılar:

— Türkiye, Avrupa'nın yeniden biçimlendirilmesinde (öncelikle Balkanlar ve Yakın Doğu) aktif olarak rol almayı kabul ediyordu.

— Mihver Devletleri, Türkiye'nin bu yeniden biçimlendirmede aktif rol oynamasını kabul ediyorlardı.

— Türkiye; Almanya'ya ve İtalya'ya karşı yürütülecek savaşlara katılmamayı kabul ediyordu. Ancak, topraklarının güvenliği söz konusu olduğunda, İngiltere ile yapmış olduğu ittifak geçerli olacak, Mihver Devletleri buna itiraz etmeyeceklerdi.

— Mihver Devletleri Türkiye'ye kesin olarak saldırmayacaklardı.⁶⁹

Türkiye böylece, hem Mihver Devletleri ile anlaşmış ve sınırlarına bir saldırı yapılmasına engel olmuş hem de İngiltere ile mevcut antlaşmasını devam ettirerek muhtemel bir saldırıya karşı güçlü bir devletin desteğini devam ettirmiş olacaktı.

Ancak, iki taraf arasındaki görüşmeler devam edecek ve bu temel üzerine 1941'de bir antlaşma imzalanması mümkün olacaktı.

9. Almanya ile Sovyetler Birliği'nin Türkiye Hesapları

Berlin'de Kasım 1940'da toplanan SSCB, Almanya ve İtalya "Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle siyasi işbirliği yapmak için kazanmanın" ortak çıkarları olduğu ve genel olarak yürürlükteki Montreux'nün kaldırılması konularında anlaştı. Varılan anlaşmaya göre Sovyetler herhangi bir zamanda savaş gemilerini sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç, diğer ülkelerden savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçmeyeceklerdi.

⁶⁹Ackermann, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri", s. 64.; Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 137.

Oysa Sovyetlerin hem Berlin görüşmeleri sırasında, hem de daha sonraki yazışmalarda büyük stratejik öneme sahip Boğazlar konusundaki talepleri Hitler'i Sovyetlerle işbirliğini bitirme zamanı geldiğini ikna etmişti.⁷⁰ Çünkü SSCB gibi Almanya da Boğazları başka biriyle paylaşmaktan yana değildi. Ayrıca Balkanları kendi nüfuz altında gören Almanya, SSCB'nin Bulgaristan garantisi yoluyla bölgeye adım atmasını istemiyor, Türkiye'den de savaşın Almanya'nın istediği şekilde gelişmeye devam etmesi halinde kısa sürede Alman nüfuzuna gireceğine inanıyordu. Sonuçta Hitler 18 Aralık'ta SSCB, yi işgal planı olan "Barborossa Harekâtı"nın başlaması ve 15 Mayıs 1941'e kadar tamamlanması emrini verdi.

Savaşın sınırlarına daha önceden sezen Türkiye ise bu arada Trakya'da yığılmak yapmış, Çanakkale'nin girişini mayınlamış, İtalyan donanması ve Romanya'nın Köstence Limanı'nda üstlendikleri inanılan Alman denizaltılarının tehdidine karşı önlem olarak boğazlardan geçecek gemilerin önceden kendilerini tanıtmalarını istemişti. 22 Kasım'da Trakya'da sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul'daki aileler ve sanayi kuruluşları Anadolu'ya taşındı geceleri karartma tedbirleri uygulandı.⁷¹

Almanya'nın Balkanlara bir askeri harekât yapacağını kesinleştiği 1941 Ocak ayından itibaren İngiltere'nin Türkiye üstündeki baskısı artmıştı. Türkiye önce İtalya sonra da Balkanlarda ilerlemesini önlemek amacıyla Almanya'ya gerektiğinde savaş açmasını talep eden ve bu konuda ısrarlı bir baskı kuran İngiltere'ye iki gerekçe ile karşı çıkmaktaydı: Önce İngiltere başta söz vermiş olduğu gibi, Türk ordusunu modern silahlarla donatmamıştı ve askeri malzeme halen çok eksikti. Dolayısıyla Türk ordusunun bir saldırı savaşında bulunması şüpheliydi. Ayrıca, bir savaş anında Sovyetlerin tutumunun ne olacağı açık değildi ve Türkiye bu konuda riske giremezdi. Mihver'in gücü karşısında Türkiye, Alman ordusunun Bulgaristan'dan geçmemesini sadece tehdit yoluyla engelleyecek güce sahip değildi. Aksine Türkiye'nin saldırı savaşı yapmayacak bir ordu ile savaşa girmesi Mihver'in işine gelirdi. Almanya

⁷⁰ **Sovyet ve Nazi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye**, çev. Hamza Kelleci, Kültür Kitabevi İstanbul 1948, s. 18–21.

⁷¹ Ackermann, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri ", s. 64.

askeri gücüyle Balkanlar'a inebilir ve İngiltere'nin yetersiz yardımı ile Türkiye bunu engelleyemezdi.⁷²

Almanya'nın askeri baskısı altında Türkiye'yi hareketsizliği sevk edip Yunanistan ve Ege Adaları'nı işgal edeceğini İngiltere anlamıştı. Bu durumda Akdeniz'deki İngiliz filosu ile Orta Doğu tehlikeye girecekti. Çünkü Boğazların denetimi adalar dolayısıyla Almanların eline geçecek idi. Bunu önlemek için Churchill Türkiye'de hava alanları kurmak istiyordu. Böylece Romanya petroleri bombardıman sahasına girecek, Türkiye'nin savunması mümkün olacaktı. Ayrıca Almanların Yunanistan'a havadan iniş yapmaları da önlenecekti.

Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesi üzerine Türkiye, sınırlarında güvenlik tedbirlerini arttırmış İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerinde sıkıyönetim ilan etmişti. Bu tedbirlerin kendisine yönelik olduğunu zanneden Bulgaristan endişelerini Türk hükümetine bildirince, 17 Şubat 1941'de Ankara'da Türk-Bulgar saldırmazlık beyannamesi imzalandı.⁷³ Türk-Bulgar ortak beyannamesinin yayınlanmasından sonra Almanya, Bulgaristan üzerindeki baskılarını arttırmıştı. Bulgaristan, Almanya'nın baskıları karşısında vaatleri doğrultusunda Türkiye'nin herhangi bir harekete kalkışmayacağına güvenerek, 1 Mart 1941'de Mihver Bloğuna girdiğini açıkladı. Aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girdi.⁷⁴ Ribbentrop, 27 Şubat 1941'de Papen'den, Bulgaristan'ın Mihver Bloğuna dahil olacağını ve aynı gün Alman ordularının Bulgaristan'a gireceğinden, Türkiye'yi haberdar etmesini istedi. Ribbentrop aynı talimatta, Türkler bu duruma tepki gösterirlerse savaşla tehdit edilmesini de istedi.⁷⁵

Berlin'deki Hitler'in özel karargâhı, bu yeni oldubitti karşısında Türkiye'nin savaşa girmesini önleyebilmek için, Ankara'daki askeri ataşesi General Rohde'nin önerisi doğrultusunda, bizzat Hitler'in İnönü'ye mektup yazmasının yararlı olacağına

⁷² Abdullah İlgazi, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, İ. Ü. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 99.

⁷³ Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 152.

⁷⁴ Mesut Hakkı Çaşın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", **Altıncı Askeri Tarih Bildirileri**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999, s. 349.

⁷⁵ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 141.

karar verdi. EK-II de tam metni bulunan,⁷⁶ 1 Mart'taki mektupta Alman orduları Bulgaristan'a girmeye başladıktan sonra, 4 Mart'ta Papen tarafından İnönü'ye sunulmuştur. Hitler, mektubunda Türkler ve Almanların silah arkadaşlığından, Almanya'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir saldırı planlarının olmadığından, Almanya'nın Bulgaristan üzerindeki hareketlerinin, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına yönelmediğinden bahsediyordu. Ayrıca, Bulgaristan'a giren Alman birliklerinin, Türkiye sınırından yeterince uzakta duracaklarına söz veriyordu.⁷⁷ İnönü, mektubun takdimi sırasında, Türkiye'nin her türlü savunma tedbirini almakla beraber, Almanya ile bir savaşa girmek istemediğini fakat Bulgaristan'ın seferberlik ilan etmesinin düşmanca bir tavır olarak değerlendirdiğini Papen'e bildirdi. Papen, İnönü ile yaptığı bu görüşmeyi anılarında belirtirken İnönü'nün Hitler'in mektubuna teşekkür ettiğini ama bazı soruları olduğunu bizzat Hitler tarafından cevaplandırılması gerektiğini belirtir.⁷⁸ Çünkü Alman saldırısının Türk sınırından uzak durması ve Bulgaristan'daki seferberlik akıllara takılan sorulardı.

İnönü'nün bu mektuba cevabı gecikmemiş ve Hitler'e yine bir mektupla cevap yazmıştır. Tezimizin Ek III de tamamı sunulan⁷⁹ ve İnönü tarafından 12 Mart'ta yazılan mektup, 17 Mart'ta Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede tarafından Hitler'e takdim edilmiştir. İnönü, mektubunda Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumadaki kararlılığını, Hitler'in ordusuna verdiği "dur" emrinden duyulan memnuniyeti belirttikten sonra, Alman ordusuyla savaşmak istemediklerini, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinden yana olduğunu belirtmişti.⁸⁰

Türkiye, Türk-Bulgar ortak beyannamesini İngiltere'ye karşı savunurken, beyanname sayesinde o zamana dek Türkiye'den her zaman çekinen Bulgaristan'ın artık Türk tehdidine karşı Alman ordusunu davet edilmesinin ortadan kalktığını ve Almanya'nın Bulgaristan'a girmesini engelleyeceğini vurguladı. Oysa İngiltere beyannamenin Üçlü İttifak Antlaşmasınının 3. maddesine aykırı olduğunu ve antlaşma

⁷⁶ Osman Öndeş, *İkinci Dünya Savaşı, Altın Kitaplar Basımevi*, İstanbul 1976, s. 755.

⁷⁷ *Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri*, s. 308.

⁷⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 148.

⁷⁹ Öndeş, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 757.

⁸⁰ Zeki Kuneralp, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, Ankara 1982, s. 57-64.

gereğince savaş Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına vardığında Türkiye'nin İngiltere'ye yardım etmesi gerektiğini öne sürüyordu.⁸¹ Saraçoğlu ise Türkiye'nin eskiden olduğu gibi ittifaka sadık olduğunu açıklamaktaydı. Beyanname ile Türkiye Alman ordusunun Bulgaristan'a inişini ve Yunanistan'a saldırısını bir anlamda onaylamış oldu.

Saraçoğlu 24 Şubat'ta Ulus gazetesine verdiği demeçte, Türk-Bulgar Ortak Beyanname hakkında açıklamalarda bulunurken, iki kez Türkiye'nin güvenlik alanı ile kendi toprakları arasında anlamlı bir ayırım yapıyor, Türkiye'nin kendi topraklarını savunmak için ve yalnızca bunun için savaşa gireceğini, güvenlik bölgesindeki savaşa katılmayacağını açıklıyordu.⁸² 1941 başlarından itibaren Türkiye, Mihveri karşılamaktan kaçınmak zorundadır. Bunun için de Mihverin artık yayılmakta olduğu ve kendi güvenlik alanını artık farklı değerlendirmektedir. O zamanda dek Balkanlarda savaş durumunda savaşa gireceğini söylediği halde, savaş durumunu bozmayacağını açıklamaktadır. Yeni tutumun üç temel gerekçesi vardır: Bunlardan birincisi, Sovyet çekincesidir ki, Sovyetler Birliği'nin durumu belli olmadıkça savaşa girdiği takdirde çatışma olasılığı var demektir. İkincisi, müttefiklerin askeri yardımı az olmuştu ve yetersizdi. Buna göre Türk ordusu Bulgaristan sınırında Almanya ile savaşmak durumunda değildi. Üçüncü gerekçe ise, Bulgaristan ve Almanya'ya savaş ilanı, Türk ordusunun yeterince güçlü olmaması nedeniyle belki de Yakın Doğuya giden tek kısa yolun düşmana açılmasını sağlaması ihtimali idi. Aksi halde ise, yakın doğu yolu güven içinde olacaktı. O nedenle Mihveri tahrik edecek davranışlardan kaçınmak gerekmekteydi. Almanya'nın bu dönemdeki Türkiye politikası da, Türkiye'yi Balkanlara inişi sırasında yalnız bırakmak ve savaşa girmemesini sağlamak amacı taşıyordu.

1941 Nisanının ilk haftası boyunca Türkiye'nin durumunu daha da güçleştiren önemli olaylar meydana geldi. 2 Nisanda Irak'ta İngiliz karşıtı görüşleriyle tanınan eski Başbakanlardan Raşit Ali Geylani bir darbeyle iktidara geldi. Bu arada, Almanya, Irak'taki Raşid Ali Geylani yönetimine Türk toprakları üzerinden malzeme geçirmek için sistematik bir şekilde Türkiye baskı yapmaya

⁸¹ Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 153.

⁸² **Ulus**, 24 Şubat 1941.

başlamıştır. Bu baskılardan da iyi sonuçlar alacağını ümit ediyordu. Almanya bu baskıları Von Papen üzerinden Ribbentrop ile gizli yazışmalar yaparak gerçekleştirmiştir.

Irak'taki yeni hükümetin tutunabilmesi için Almanya'nın destek ve yardımına ihtiyacı vardı. Ancak olay bu kadar basit değildi çünkü Orta Doğuda bulunan İngiliz askeri güçleri Alman yanlısı yönetimi devirmek için harekete geçtiler. Almanya'nın yeni yönetime askeri yardım götürebilmesi için tek yol Anadolu toprakları üzerinden geçiyordu. Irak savaşı Almanya için önemliydi çünkü ilk defa orta doğuda bir başarı kazanmıştı. İngiliz kuvvetlerine karşı kazanılan bu başarı Afrika'da devam eden Mısır harekâtı ile devam ederse Almanya büyük bir zafer kazanabilirdi.

İşte bu dönem (Nisan-Haziran 1941) Türk-Alman ilişkilerindeki en yoğun en karmaşık dönemdir. Irak'a yardım için hazırlanan Alman planı, Alman askerlerinin ve savaş malzemesinin Türkiye'den acilen geçirilmesini ön görmekteydi. Almanya'nın bu yardımı gönderebilmesi ancak Türk topraklarından geçerek mümkün olabilirdi. Bu isteği Türk hükümeti tarafsızlık politikası içersinde reddetti.⁸³

Türkiye sadece batıdan değil güneyden de mihver güçleri tarafından çevrilmiş olacaktı. Alman askeri ve siyasal baskılarına karşın Türkiye'nin direnmesinden başka yolu da yoktu. Türkiye Irak'taki mevcut durumun değişmesinden yana değildi. Irak, Almanya'nın kontrolüne geçerse müttefik yardımlarının gelebileceği karayolu bağlantısı kalmayacak ve Türkiye'nin üstündeki baskı artacaktır. Almanya transit geçiş iznine karşılık Türkiye'nin yeni toprak taleplerini, Türk sınırının yeniden düzenlenmesi yolundaki isteklerini kabule hazırды. Bu gizli bir antlaşma konusu olabilirdi.11 Nisan'da Ribbentrop Papen'e; 1915'deki antlaşma ile Türkiye'nin Bulgaristan'a bıraktığı Edirne civarındaki toprakların ve yine I.Dünya Savaşı ile Yunanistan'a bırakılan yerlerin Balkanların yeni düzenlemesi ile beraber Türkiye'ye bırakabileceğini bildirdi.⁸⁴

⁸³ Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 96.

⁸⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 156

Ribbentrop, bu sırada Papen'e bir transit geçiş izninin alınması yolunda baskı yapmakta idi. Türkiye bu taleplere, toprak bütünlüğünün dokunulmaz olduğu gerekçesiyle karşı koyuyordu. Fazla bir direnme Alman askeri gücünün zorla geçiş yapmasıyla sonuçlanabilirdi. Türkiye'nin bu konuda ki kararlılığının örneği 23 Nisan'da Türk hava sahasına giren bir Alman uçağının ateş açılarak yere düşürülmesidir.⁸⁵

Papen, Anadolu'dan asker geçirmek için asla transit geçiş izni istemeyeceklerini, yalnız savaş malzemesini ticaret antlaşması hükümlerine göre geçirmek istediklerini, Türkiye'ye silah satabileceklerini ve Türkiye'nin yükümlülüklerini bozabilecek bir şey istemediklerini ve bu yükümlülüklere göre gizli veya olmayan bir antlaşma yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir. Papen, transit geçiş izni almak için tüm gücünü ortaya koymakta ve bu amaçla Ankara'ya gelen Irak savunma bakanı ile görüşmeler yapmakta idi. Alman hükümeti, transit geçiş sorununu hemen çözmek için Türkiye'ye Boğazlar için garanti veya Trakya'daki tren hattında yönetim yetkisi hatta gerekirse Ege adalarının bile vermeye hazırdı.

Türkiye bu görüşmelerin uzamasına çaba harcayarak Irak'taki savaşın bitmesini bekliyordu. Hükümetin izlediği oyalayıcı dış politika, sonunda olumlu sonuç vermiştir. Mayıs ayı sonunda İngiliz ordusu Bağdat'a girmiş ve Geylani yönetimi devrilmiştir. Irak'taki savaş bitince, Almanya'nın transit geçiş talebinde artık gündem dışı kalmıştır.

6 Nisanda Almanlar Macarlarla birlikte Yugoslavya'ya ve Bulgarlarla birlikte Yunanistan'a saldırdılar ve 17 Nisanda Yugoslavya, 23 Nisanda da Yunanistan teslim oldu. Fakat bu arada Almanlar Türkiye'ye Yunanistan'da ilerleyen Alman birliklerine Edirne'den ve Türk-Yunan sınırında uzakta kalmaları emrini verdiğini tekrar ilettiler. Ayrıca Almanya'nın Ege ve Karadeniz kıyılarında göçükmesinin Almanya'ya karşı bir Türk-Sovyet yakınlaşmasından endişe duyan Alman dışişleri Türkiye'yle bir saldırmazlık paktı yapılması konusunda zemin yoklamaya başladı.⁸⁶

⁸⁵ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945)**, s. 157

⁸⁶ Ackermann, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri", s. 70–71

Türkiye'nin esas endişesi, olası bir Alman-Sovyet anlaşmasında Türkiye'nin pazarlık yapabileceği kuşkusuydu ve bunu önlemek için Almanya'yla bir anlaşma imzalanması yolu bile kabul edilmekteydi. Bu arada Almanlar Türkiye'ye bu tür öneriler getirirken SSCB'yle de temas halinde olduklarını bilmek, Türkiye'nin endişelerinde ne kadar haklı olduğunu ortaya koymaya yeterdi.

Türkiye Almanya'nın bu girişiminden müttefiki İngiltere'yi de haberdar etti ve zamanla Almanya'yla temaslarını sürdürme konusunda desteğini aldı. İngilizler ayrıca Türkiye ve SSCB'yi birbirine onaylayan bir Alman tuzağından kaçınmak amacıyla Sovyetlerinde durumdan haberdar edilmeleri gereği üzerinde durmaktaydılar.

Türkiye'yi savaş sırasında rahatlatan diğer bir gelişme ise, Almanların 20 Mayıs'ta Ege adaları ve Girit'i işgali oldu. Bu sonraları, Müttefiklerin Sovyetlerle işbirliği denemeleri sırasında Boğazların kullanılması olanağını ortadan kaldırmış ve böyle bir durumda Boğazlara yönelebilecek Alman orduları tehlikesini bertaraf etmiştir.

Hitler hem Kuzey Afrika savaşının sürmesi hem de Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı tasarladığı saldırının gecikmemesi için Türkiye'ye saldırma planlarından vazgeçmiştir.⁸⁷ Bu arada 1941'de Şubat ayında Almanya'nın elinde Türkiye için bir saldırı planı bulunmaktaydı. Bu planda Anadolu'nun yol bakımından fakir olması ve coğrafi engeller Boğazlar ve Toros Dağları özellikle vurgulanmaktaydı. Kasım 1940'daki Alman-Sovyet pazarlığının başarısız olması ve Sovyetlerin İngiltere karşısında oluşturulacak büyük bir işbirliğine çekilmesi, savaşın bundan sonraki çekimini etkileyecek büyük bir olaydır.

Almanların Balkanlardaki Yugoslav ve Yunan hareketleri yirmi bir günde sona ermiş oluyordu. Yunanlılar İtalyanlara karşı altı ay zaferler kazanarak savaştılar. Fakat Alman ordusunun harekete geçmesiyle, beş günde eriyiverdiler. Almanya Girit Adası'nı da aldıktan sonra, Balkanlardaki tümenlerini çekip, Rus sınırına yığmaya

⁸⁷ İlğazi, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Dış Politikası**, s. 113.

başlamıştır. Hitler'in Barborossa harekâtı için 21 numaralı emri imzaladığı günlerde Sovyetler de Kırım'da toplanan birliklerini batıya sevk ediyordu.

Almanya'nın 1941 başında orta ve doğu Avrupa'da Macaristan Romanya ve Bulgaristan'ı savaşmadan Yunanistan ve Yugoslavya'yı ise yıldırım harekâtıyla ele geçirmesini "Barborossa Harekâtı" çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Almanya SSCB ye saldırmadan önce güney kanadını sağlama almak istiyordu. Çünkü SSCB'ye saldırdığında, müttefiklerin Yunanistan'da bir köprübaşı tutarak oradan Balkanlar'da Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılmasından edişe ediyor ve bunu önlemek istiyordu.

10. Almanya'nın Balkanlara Girişi ve Bunun Türk-Alman İlişkilerine Etkileri

Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldıracağı savıyla İngiltere, Türkiye üzerindeki siyasi baskılarını arttırmıştı. İngiltere, Mihver Devletleri'nin Balkanlar'ı ele geçirmesini önlemek amacıyla, Türkiye'nin derhal savaşa girmesini istiyordu. Fakat ne Türk ordusunun donanım eksikleri gideriliyor ne de Sovyet tehlikesine karşı bir güvence verilebiliyordu.⁸⁸

1941'de Ocak-Mart ayları, siyasi ilişkilerin giderek geliştiği bir dönemdir. Mart ayı sonuna gelindiğinde, Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelecek bir Alman saldırısı, büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesi üzerine, topraklarının güvenliği için Türkiye, Almanya'ya karşı tek başına (üstelik Sovyet tehdidi altında) mücadele vermek yerine, onunla iyi ilişkiler yolunu seçmişti. Türkiye'nin İngiltere'nin tüm baskılarına rağmen, Balkanlar'da mihver Devletleri'ne karşı saldırıya geçmeyi reddetmesi, bu konuda Almanya'ya güvence vermesi, Türk-Alman ilişkilerinin gelişiminde etkili olan sebeplerden birisi olmuştur. Almanya da, Mart ayı boyunca, Türkiye'nin sempatisini ve dostluğunu kazanacak girişimlerde bulunmuştur.⁸⁹

⁸⁸ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, SBF Yayını, Ankara 1983, s. 19.

⁸⁹ Kuneralp, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti**, s. 57-64.

Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırması karşısında, Türkiye zor bir durumda kalmıştı. Aslında Marina harekâtının hedefi İngilizlerin Balkanlardan sökülüp atılması ve Alman hava birliklerinin kullanılması için gerekli şartları sağlamaktı.⁹⁰ Bu saldırının hemen ardından, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçileri, taahhüt gereği Türkiye'nin derhal savaşa girmesini talep ettiler. Ancak Türkiye, ilişkilerini düzelttiği, topraklarına saldırma konusunda güvence veren Almanya'ya saldırıyı göze almadı.

a. Türkiye-Almanya Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması

Almanya, Nisan 1941 yılı ortalarından itibaren Türkiye'nin endişelerini giderebilmek ve Türkiye'yi etkileyerek kendi yanına çekebilmek için, bir dizi gelişmelerde bulunacaktır. Alman ordusunun Irak'a yönelerek Orta Doğu'yu ele geçirme planları suya düşmüş ve uzun süredir planlanan Sovyetler Birliği saldırısı, gecikme eğilimi göstermişti. Haziran başında, Almanya için iki seçenek vardı: Bunlardan birincisi, Türkiye'ye saldırarak Anadolu'yu ele geçirmek ve Orta Doğu'ya hâkim olmaktı. Almanya, bu konuda her türlü hazırlığı yapmasına rağmen, Türklerin sert direnişi, Boğazlardan asker sevki sorunu, Toros Dağları engelinin yaratıcılığı zaman kaybı gibi sorunlarla karşı karşıyaydı. İkincisi ise, Türkiye'ye saldırmaktan vazgeçerek bir saldırmazlık antlaşması imzalamak ve daha fazla vakit kaybetmeden saldırının yönünü Sovyetler Birliğine çevirmektir. Hitler, ikinci yolu seçecek ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın bir an önce imzalanması için talimat vermeyi seçecektir.⁹¹

Papen Türk Hükümetine 3 Haziran 1941'de antlaşma için yeni öneriler sundu. Öneri paketinde; iki ülkenin karşılıklı olarak toprak bütünlüklerine saygı duyacakları, birbirleri aleyhine her türlü hareketten kaçınmayı, dostluğu isteyen maddeler vardı. Ancak, antlaşmaya ek bir protokol konulması isteniyordu. Buna göre, antlaşma özetle şu hususları kapsamaktaydı: Almanya Boğazlarda Türk egemenliğini tanıyacak, karşılığında, Boğazlarda Almanya lehine düzenlemeler yapılacaktı. Almanya, barış antlaşmaları görüşmeleri sırasında, Edirne civarındaki sınır

⁹⁰ Hans Adolf Jacobsen, **1939–1945 Kronoloji Ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, çev. İbrahim Ulus, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1998, s. 331.

⁹¹ Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 149.

değişikliği konusunda Türkiye'den gelecek istekleri göz önünde bulunduracaktı⁹². Ancak, Türkiye'yi etkilemeyecektir. Çünkü Türkiye, güvenlik ve ekonomik sorunlarından ötürü bu antlaşmayı imzalamaya ne kadar zorunluysa, Sovyetler Birliği'ne yönelmek zorunda olan Almanya da, bir an önce antlaşmayı imzalamalıydı.

Türkiye-Almanya ikili görüşmeleri, 14 Haziran'da uzlaşma ile sonuçlanmış ve 10 yıl geçerli olacak Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, 18 Haziran 1941'de karşılıklı olarak imzalanmıştır. Antlaşma, 25 Haziran'da TBMM'nde görüşülerek yürürlüğe girmiştir.⁹³

Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, İkinci Dünya Savaşı içindeki iki ülke ilişkilerinin en yoğun dönemini kapsayan Mart-Haziran aylarındaki çetin müzakereler sonunda imzalanabilmişti. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, temelde karşılıklı bir saldırmazlık yükümlülüğüydü. Ancak, sadece iki ülkeyi değil, hem İngiltere'yi hem de Sovyetler Birliği'ni ilgilendirip etkilemiş, savaşın gidişatı ve sonucu üzerinde etkili olmuştu. Antlaşmayı Türkiye ve Almanya açısından değerlendirdiğimizde, şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

—Türkiye, bir yandan Almanya ile antlaşma imzalayarak topraklarını muhtemel bir saldırıya karşı korumuş oluyor, diğer yandan da her iki ülkenin daha önce yüklendiği sorumlulukları saklı tutarak, İngiltere ile ilişkilerini bozmuyordu. İngiltere ile askeri ittifak içinde yer alan Türkiye, Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalayarak, siyasi dengeyi de sağlamıştı.

—Türkiye, antlaşma ile dış politikadaki hareket serbestliğini genişletmişti. Ayrıca, hem İngiltere hem de Almanya ile ticaret yapabilecek ve her iki ülkeden de savaş malzemesi alabilecekti.

—Türkiye, bu antlaşmayı imzalayarak Almanya'nın yolunu kesmiş, Orta Doğu ve Mısır'a inmesine engel olmuş, böylece müttefiklerin Orta Doğu ve Afrika cephelerindeki durumlarını kuvvetlendirmişti.

⁹² Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)**, s. 148

⁹³ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, s. 639.

—Türkiye, antlaşmayı imzalayarak ister istemez Sovyetler Birliğine tavır almış oldu. Çünkü bu antlaşma ile Almanya Sovyetlere saldırdığında, İngiltere'nin Boğazları kullanarak yardım götürmesi olanaksızlaşmıştı. Bu da Sovyetlerin Türkiye'ye karşı güvensizlik duymasına yol açtı.

—Almanya ikili görüşmeler boyunca Türkiye üzerinde yoğunlaştırdığı baskı ve tehditlere rağmen, antlaşmayı Türkiye'yi İngiltere'den koparıp Almanya'ya yanaştıracak maddeler ilave ettiremedi. Ancak, Türkiye'nin savaş dışı tutumunu sürdüreceği olması, İngiltere ile askeri iş birliğinden kaçınacak olması başarı sayılıyordu. Böylece, Türkiye üzerinden Almanya'ya bir saldırı ihtimali ortadan kalkıyordu.⁹⁴

—Antlaşmada yer alan ticari ilişkilerin yoğunlaştırılması maddesi ile Alman savaş sanayi için büyük bir Pazar elde edilebiliyordu.⁹⁵

b. Türk-Alman Ekonomik İlişkilerinin Yeniden Gelişmesi

Türkiye-Almanya ekonomik ilişkileri, 1933–1939 yılları arasında iki ülke ilişkilerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. İki ülke ticaretinde 1933'den itibaren Almanya lehine artan hacim, 1936'da yüksek seviyelere gelmişti. Nazi Almanya'sının Türkiye'yi ekonomik açıdan giderek kendine bağımlı kılma politikası başarılı olmuş, 1936 yılı başlarında Almanya'ya bağımlı hale gelmişti. 1936'da Türkiye toplam ihracatının %51'lik bölümü Almanya'ya yapılmış, Türkiye toplam ithalatının %45'lik bölümünü Almanya oluşturmaktaydı. 1938'de, Türkiye toplam ihracatının %42,9'luk bir bölümü Almanya'ya yapılırken toplam ithalatın %46,9'luk bir bölümü Almanya'dan karşılanmaktaydı.⁹⁶ 1939'da ise, Türkiye toplam ihracatında Almanya'nın payı %50.86, toplam ithalatında Almanya'nın payı ise %37.29'dur.⁹⁷ Görüldüğü gibi 1939'da nerdeyse Türk ticaret hacminin yarısı, Almanya tarafından karşılanıyordu. Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin bu boyuta gelmesinde etkili çeşitli faktörler vardı. Türkiye, satın aldığı mallar için, özellikle

⁹⁴ Yavuz Özgüldür, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma Ve Sonuçları", *Altıncı Askeri Tarih Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.90

⁹⁵ Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, s. 174–180.

⁹⁶ Kurat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset*, s. 96.

⁹⁷ Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)*, s. 151.

pahalı sanayi ürünleri için döviz ödemek zorunda kalmıyordu. Bedeli mukabili mal ihraç etmek suretiyle clearing sistemini kullanılıyordu. Türk ihracat ürünlerine en yüksek fiyatı Avrupa'da sadece Almanya veriyor ve Türkiye'yi ekonomik açıdan ele geçirebilmek için, ihtiyacının çok üzerinde mal ithal ediyor ve bunları daha düşük fiyatla diğer Avrupa ülkelerine ihraç edebiliyordu. Almanya hem Türkiye'ye ağır sanayi ihtiyaçlarını karşılaması için ucuz krediler temin ediyor, hem de Türkiye'deki büyük sanayi yatırımlarını finanse edip teknik yardımda bulunuyordu. Türkiye, 1939 yılı başında inşaat demiri, çelik, işlenmiş bakır, her türlü motorlu araç, ağır makineler, otomobil lastiği gibi en önemli sanayi mallarını ve işlenmiş her türlü lastik, cam, gazete kâğıdı ve ilaç ihtiyacının neredeyse tamamına yakın bölümünü Almanya'dan karşılıyordu.⁹⁸

19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşmasını imzaladıktan sonra, Türkiye-Almanya ekonomik ilişkileri adeta duracaktı. Türkiye, 1940'da toplam ihracatının sadece %8.61'lik bölümünü Almanya'ya yaparken, toplam ithalatının sadece %11,7'lik bölümünü Almanya'dan yapmış ve bir durgunluk dönemine girilmişti.⁹⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın son safhalarına kadar tarafsızlığını muhafaza etmek suretiyle Türkiye büyük bir siyasi zafer kazanmıştı. Bu başarı hakikaten büyüktü, çünkü Türkiye gerek Mihver ve gerek Müttefik devletleri tarafından, kendi safhalarında harbe girmesi için yapılan baskılara rağmen, müstakil siyaseti olan tarafsızlık rotasından hemen, hemen savaş sonuna kadar ayrılmamıştı. Fakat harp, Türkiye'nin iktisadi durumuna tesir etmekte gecikmedi. Kalkınma hareketleri durduruldu ve eldeki bütün mevcut kaynaklar, dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı savunmak için silahlı kuvvetlerin ihtiyacına sarf edildi. Almanya ve İngiltere harp endüstrisinin başlıca ham maddelerinden biri olan kromu Türkiye'den satın alabilmek için her ikisi de kendilerine en karlı müşteri süsünü vermeğe çalışıyorlardı.¹⁰⁰ Bilhassa Almanya'nın krom ihtiyacını karşılaması için yeni

⁹⁸ Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, s. 103.

⁹⁹ Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri**, s. 152

¹⁰⁰ Tülay Alim Baran, "İkinci Dünya Savaşı Türkiyesinin Mali Portresi", **Altıncı Askeri Tarih Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 235

pazarlara ihtiyacı vardı. Sovyet Rusya hariç, Almanya'nın ticaret yaptığı devletlerarasında kromu en fazla Türkiye'den temin edebilirdi. Harbin başlangıcında Alman-Sovyet münasebetlerindeki siyasi dostluk gözden kaçmamakla beraber, iki devlet arasındaki iktisadi anlaşmazlıklar kendini göstermekten geri kalmıyordu. Türkiye ise ithal edeceği ağır silahlara karşı yalnız kromun değil, aynı zamanda ziraat mahsullerinin de alınmasını şart koşuyordu. 1929–1939 yılları arasında Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı %15'den %47'ye ve ithalatı %13'ten %43'e yükselmiştir. Fakat harp bulutları iki devlet arasındaki normal ticaret ilişkilerini karartmaktan geri kalmadı Fakat 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman paktı imzalanınca, Türkiye ticaret antlaşmasını yenilemeyi katiyetle reddetti ve Almanya ile yapılan ticaret, doğrudan doğruya zararın telafisi esasına bağlandı.

Türkiye'nin Alman piyasasından çekilmesi ekonomisi için faydalı değil aksine zararlı olurdu. Türkiye'de köylü nüfusunun gelirinin büyük kısmını satılan ziraat mahsullerinden sağlamakta idi. Bu maddeler umumiyetle standart olmadıklarından Dünya piyasasına arz edilecek durumda değildi. Türkiye'nin mallarını İngiltere ve Fransa'da satmak karlı bir işe benzemiyordu. İngiltere siyasi bir ittifak içinde olduğu Türkiye ile ticaret ilişkilerini arttırabilmesi o an mümkün gözüküyordu. Çünkü İngiltere ticari menfaatlerini ön planda tutmaya mecburdu ve ihtiyacı olmayan malları bedeli mukabilinden yüksek bir fiyata alacak durumda da değildi. Görülüyor ki, eğer Türkiye Almanya ile olan ticaret bağlarını koparacak olursa, Almanya gibi en iyi müşterisini kaybetmiş olacaktı.

Türkiye'nin Almanya ile ticaret antlaşmasını yenilememesi, Türk tarafını güç duruma sokmuştu. O yılın mahsulü de elde kalmıştı. Eğer müttefikler bu mahsule bir alıcı bulmazlarsa, Almanya ile ticaret mecburi olarak yeniden başlayacaktı. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Huggessen Londra'ya gönderdiği telgrafta mahsulün ihraç için beklediğini ve durumun hassas bir noktaya geldiğini bildiriyordu. Eğer İngiltere'nin menfaati Türkiye'nin Almanya'ya krom satmamasını gerektiriyorsa bu ancak Türk ziraat mallarının çok miktarda İngiltere'ye ithal

edilmesiyle mümkün olabilecekti. İngiltere İaşe Bakanlığı'nın düşündüğü rakamlar ise çok düşüktü.¹⁰¹ Bu miktar Türkiye'yi memnun etmekten çok uzaktı.

Almanya'ya gelince o da Türkiye ile olan ticaret ilişkilerinin bozulmasından memnun kalmamıştı. Bu ticaret krizinin başlangıcını Almanya'nın İtalya ve Rusya ile yaptığı antlaşmalar hazırlamışsa da, asıl sorumluluk Hitler'indi. Hitler 14 Mayıs 1939'de Türkiye'ye artık harp silahlarının verilmemesini emretmişti. Hitler her nedense Türklerin günün birinde bu silahları Almanya'ya karşı kullanmalarından endişe ediyordu. Hitler'in bu karardan sonra, evvelce ısmarlanan Skoda topları ve 60 Messerschmid tipi uçağın teslim edilmeyişi ve bu konuda makul olmayan bazı sebeplerin ileri sürülmesi Türkiye'yi endişelendirmişti. Türkiye de karşı önlemler almakta gecikmedi. Berlin büyükelçiliğinin protestoları bir sonuç vermeyince İnönü bizzat müdahalede bulunarak, durumu Papen'den sordu. İnönü Papen'e 1914'de Türkiye'nin İngiltere tarafından verilmeyen iki gemi nedeniyle savaşa girdiğini hatırlattı.¹⁰²

Fakat Türkiye'nin iyi bir piyasaya olduğu kadar Almanya'nın da kroma ihtiyacı vardı. Aynı zamanda Türkiye elindeki kromu ancak harp malzemesi karşılığında satmak istiyordu. Almanya ise krom ithaline dair bir garanti almaksızın müzakerelere girişmekte ısrar ediyordu. Fakat Almanya'nın takip ettiği bu siyaset gerek Türkiye'ye ve gerek İngiltere'ye Almanya'nın kroma ne kadar çok ihtiyacı olduğunu göstermişti. Fakat Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçisi von Papen bu hatalı siyaseti ilgili makamlara bildirmekte geç kalmadı.¹⁰³ Harp malzemesini kesmek şöyle dursun hatta yedek parça bile gönderilmemesi Türkiye'yi fazla bir zarara sokmuş olmazdı. Çünkü Fransa ve İngiltere evvelce Polonya için ayrılmış harp malzemesini isterse Türkiye'ye gönderebilirdi. Sonra, başlıca bir ziraat memleketi olan Türkiye için endüstri fazla bir şey ifade etmiyordu. Von Papen'in ikazları üzerine Almanya harp malzemesi vermeyecek olursa yanlı kromu kaybetmekle kalmayıp üstelik bütün Türkiye ekonomisini de Müttefiklerin nüfuz sahasına bırakacaklarını anlamıştı. Bundan başka Almanya'nın pamuk, tütün ve

¹⁰¹ Kurat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset*, s. 96–98.

¹⁰² Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)*, s. 153.

¹⁰³ Kurat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset*, s. 95.

zeytinyağı gibi maddelere de ihtiyacı vardı. Almanya askeri malzeme vermemekte ısrar ettiği takdirde bu istihlak maddeleri de İngiliz pazarlarına gönderilebilirdi.

19 Ekim 1939'da müttefiklere ile yapılan ittifaktan hız alan Türkiye Almanya'ya yaptığı krom ihracatını kesmeye hazırды, ama İngiltere'nin senede 200.000 ton krom ithal etmesi şart koşuluyordu. Buna ilaveten İngiltere 8 ila 10 milyon ton değerinde tütün, 10 ila 15 bin ton kadar fındık ve 10.000 ton da kuru incir almalıydı. İngiliz İlaşe Bakanlığı bu şartları kabule hazırlanırken Türkiye krom fiyatını yükseltti. Bu hareket Londra çevrelerinde iyi karşılanmadı. Bütün bu siyasi mülahazalara rağmen hakikat şu idi ki, Müttefikler Türk mallarına Alman piyasasındaki avantajları sağlayamazlardı, zira Müttefikler Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı ihracatı kendileri alacak olursa, bu malların hepsini denize dökmekten başka çare bulamayacaklardı. İngiltere'nin arzı Türkiye'nin talebinin ancak %5 ini karşılamaktaydı.¹⁰⁴

1939 Ekiminde imzalanan antlaşma gereği, Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracı 1941 başında durmuş ve ancak 1943'den sonra yeniden başlamıştır. Türkiye-İngiltere arasındaki fiyat müzakereleri 1941 sonuna kadar sürüklendi durdu. Bu yüzden 1942 sonuna kadar İngiltere'ye krom ihraç edilmedi. Ama bu yıllarda Türkiye, ABD gibi iyi bir müşteri bulduğundan, bu ülkeye yaptığı krom ihracatı her yıl biraz daha arttı. Nihayet İngiltere 1943'da 25.973 ton krom aldı.¹⁰⁵

Türk hükümeti, 1939 yılı sonu 1940 yılı başından itibaren, Türk ekonomisindeki Alman üstünlüğünü ortadan kaldırıp, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ilişkilerini (19 Ekim 1919 tarihli antlaşma gereği) geliştirme isteğindeydi. Ancak, Türk-Alman ilişkilerindeki bu duraklama, Türkiye'yi krom dışında etkilemişti. Ayrıca, Almanya'dan ithal edilen makinelerin yedek parçaları, sadece Almanya'da üretildiğinden, bu durum sorun yaratmaktaydı. Türkiye Almanya'ya ekonomik açıdan böylesine bağlı olmanın bedelini ödemeye başlamıştı. Türkiye'nin, içine düştüğü ekonomik sıkıntıdan kurtulabilmek umuduyla müttefiklere yaptığı girişimde, olumlu bir sonuç vermeyecekti. Almanya, Türkiye ile ekonomik

¹⁰⁴ Kurat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset**, s. 98.

¹⁰⁵ Kurat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset**, s. 100.

ilişkilerini duraksamasından memnun kalmamış, başlangıçta olaya son derece sert tepki vermiş, Türkiye'ye silah satışını yasaklamıştı. Aslında, Almanya'nın bu ilişkilerin duraklamasından çok fazla kaybı yoktu. Çünkü Sovyetler birliği ile imzaladığı ticaret antlaşması sayesinde hammadde açığını kapatabilirdi. Ancak savaş içinde çok gereksinimi duyacağı kromu Türkiye'den ithal edemeyecek olmaları Almanları rahatsız etmekteydi. Savaş malzemesi göndermeyerek Türkiye'yi kendileriyle bir antlaşmaya zorlayacağına inanan Alman hükümeti, Papen'in ikazı üzerine tutumunda değişiklik yapmak zorunda kalmıştı. Papen, savaş malzemesi vermeyecek olursa yalnızca kromu kaybetmekle kalmayıp, bütün Türk ekonomisinin müttefiklere kaptıracağını bildirmişti. Bunun üzerine sert tutumunda değişiklik yapan Almanya ilişkilerini canlandırmak için tekrar görüşmelere başladı.¹⁰⁶

Türkiye, büyük ekonomik sıkıntılara katlanmak pahasına 1939–1944 yılları arasında Almanya ile dengeli bir siyaset yolundan sapmamıştı. Türkiye ekonomik açıdan ihtiyaçlarını Almanya'nın siyasi açıdan olduğu ihtiyaçlarını da müttefiklerin sağlayabileceğini biliyordu. Bu yüzden ne Almanya ile olan ilişkilerini koparıp bir krize düşmeyi ne de Almanya ile yürüttüğü ekonomik ilişkileri müttefiklerden koparak Almanya'nın kucağına düşecek boyutlara gelmiştir. Almanya ile ekonomik tüm bağlantılardan müttefiklerini haberdar ettiği gibi, müttefiklerinin aleyhine olacak hiçbir adım atmamaya da özen göstermişti. Türkiye Almanya ve İngiltere'yi birbirine karşı kullanarak, her iki tarafla da hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri kurarak savaş dışı tutumunu sürdürebilmişti.

11. Alman-Rus Savaşı ve Türkiye

Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla geçici bir rahatlama sağlayan Türkiye üzerinde kısa sürede bu defa eskinin tersi yönünde bir baskı ortamı oluşmaya başladı. Saldırıdan önce Almanya ve SSCB, Boğazlardan İngiltere'ye ve müttefiklerine ait gemilerin geçirilmemesi için baskı yapıyordu.

Türkiye, Alman-Sovyet savaşı başladıktan üç gün sonra Sovyet dışişlerine verdiği kısa bir notayla bu çatışmada tarafsız kalacağını bildirdi. Öte yandan Alman

¹⁰⁶ Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)*, s. 153.

saldırısıyla birlikte Almanlara soğuk davranan SSCB'nin tutumu değişmişti. Çünkü bu saldırı Sovyetler açısından Türkiye'nin stratejik önemini daha da arttırdı. Artık Türkiye'nin savaşan taraflardan birine katılması sonucu değiştirebilecek bir konuma gelmişti.

Öte yandan, Alman saldırısına uğrayan SSCB'ye hemen yardım etmeye karar veren iki ülkeden ABD'nin Türkiye'ye karşı soğukluğu devam ederken, İngiltere şimdi Türkiye'nin konumunu gittikçe artan önemini açık biçimde görmekteydi. Bir kere Türkiye savaş dışı kaldığı ve işgale uğramadığı sürece Üçlü ittifak dolayısıyla Alman ordularına topraklarından Ortadoğu'ya geçme izni vermeyerek İngiltere'nin Mısır ordusuna büyük bir güvence sağlıyordu. Ayrıca Türkiye savaşa İngiltere'nin yanında savaşa katılsa bile bu o anda İngiltere'nin başka bölgelerde, özellikle Afrika'da ihtiyaç duyduğu birlikleri Türkiye'ye kaydırmasına neden olacaktı.

Kamuoyunda oluşan Alman yanlısı havaya rağmen, Türk hükümetinin Almanya'nın yanında savaşa katılmaya hiç niyeti yoktu. Nitekim yeni başbakan olan Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942'de Von Papen'le yaptığı bir görüşmede bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir ortaya çıkabileceğini, fakat bir başkan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını bildiriyordu. Bu Almanya'nın yaklaşık bir yıldır devam eden Türkiye'yi kendi tarafına çekme politikasının başarısızlığına işaret ediyordu.

12. Almanya'nın Türkiye'deki İç Gelişmelere Müdahalesi

Almanların 1941'de yaz aylarından itibaren Sovyetlere taarruzu ve geniş toprak parçaları elde etmeleri, Stalingrad'a kadar gelmeleri, Türkiye'de Turan hayali ile yamıp tutuşan bazı kesimleri harekete geçirmişti. Nazi ordularının birbirini takip eden zaferleri, Türkiye'deki Alman dostlarını, Almanlara karşı sempatiyi arttırmıştı. Alman propagandasının etkisiyle harekete geçen ırkçı gruplar, pek çok basın organını, birçok örgütü etkileri altına almışlardı.

Gazetelerde Alman ordularının zaferleri büyütülürken, Türkiye'nin Almanlarla birlikte savaşa girmeleri için büyük gayretler sarf ediliyordu. Alman

propagandası öyle etkili işliyordu ki; savaşa girmek gün meselesi halinde idi. Sorumlulardan kimi İran üzerinden Bakü'ye yürümeyi, kimi de Alman ordularını topraklarımızda görmeyi özlemi içinde idiler.¹⁰⁷

Gazetelerde yer alan savaşa ilgili makaleler ve diğer yazılar Türk halkını şaşkına çevirmişti. Almanlar, Türkiye'nin diğer devletlerle olan münasebetlerini kendi lehlerine çevirmek için milyonlarca Mark harcamak suretiyle propagandaya girişmişlerdi. 5 Aralık 1942'de Ribbentrop'dan Papan'e gönderilen şifreli telgrafta "Türkiye'deki dostlarımızı içinde buldukları güç durumdan kurtarmak üzere beş milyon alman markı iletilmesini emrettim. Bu parayı cömertçe kullanmanızı ve bana durumu bildirmenizi rica ederim" talimatını vermişti.¹⁰⁸ Bu propagandaların bir âmâcı da toprak vaatleriyle gözleri kamalaştırmak ve Kırım, Azerbaycan, Volga ile Ural arasındaki bir kısım arazi, Hazar Denizinin doğusundaki bölgede Turan devleti kurmaktı. 26 Temmuz 1941'de Papan'nin göndermiş olduğu gizli belgede; Türkiye'nin, Kafkasya'da tampon devlet oluşturmayı düşündüğünü belirtmiştir.¹⁰⁹

Türkiye'deki Turancı çevreler, Alman propagandasının tamamen etkisi altında idi ve onlar da Büyük Turan ülküsünün gerçekleşmesi için çalışıyorlardı. Hükümetin dışında komisyonlar kuruyorlar, Almanya'ya taşıyorlar, pazarlıklara giriyorlardı. Emekli generallerden Hüseyin Emir Erkilet Hitler'i karargâhında ziyaret etmek suretiyle 1943'de yayınlanan 'Şark Cephesinde Gördüklerim' adlı kitabında temaslarını anlatmıştır. Zeki Velidi Togan'ın başını çektiği bir grup Turancılık faaliyetlerini 1944'e kadar sürdürmekle beraber Türkiye'nin başına sorunlar yaratmıştır.¹¹⁰

Aslında, Türk hükümetinin hiçbir şekilde milli hudutları genişletme gibi bir talebi yoktu. Gizli belgelerde de bu, Almanlar tarafından belirtilmektedir. Büyük Turan devleti kurma hayali peşinde koşulurken ve Almanya tarafından bu hareketler desteklenirken Alman Dışişleri Bakanlığının gizli raporunda bu konuda şunlar dile getiriliyordu.

¹⁰⁷ **Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, s. 164

¹⁰⁸ Burhan Oğuz, **Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği Ve Türkler**, Can Matbaa, İstanbul-1983, s. 384

¹⁰⁹ Hans Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji Ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, s. 356

¹¹⁰ Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 130

“Şu andaki taktik menfaat, Turancılık fikrini teşvik etmeyi, fakat bunun gerçekleşmesine çalışmamayı gerektirmektedir. Batum ve Bakü bölgesinin Türklere verilmesi bahis konusu olamaz. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra eski Rus Devleti'nin geniş arazisi, yabancıların değil, Almanların nüfuzu altına girmelidir.”¹¹¹

Alman propagandasına kapılan Turancılar kurdukları dernekler, dergiler ve gazetelerde elde ettikleri köşelerde Turancılık fikri üzerine yazılar neşrederken, bunun, gelecekte başlarına ne gibi gaileler açacağına pek farkına varamamışlardı. Almanya çözülmüş, Sovyetler taarruza geçince Türkiye üzerindeki SSCB baskısı artma eğilimi göstermiştir.

¹¹¹ Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri, s. 134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1943–1945 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

1943 İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye için en kritik yılıdır. Savaşta üstünlük Müttefiklere geçmiş ve onlar da Türkiye'ye yükümlülüklerini yerine getirmesi için baskıyı arttırmıştı. Öte yandan Mihver kuvvetleri savunmaya geçmiş olmakla birlikte halen Türkiye'ye zarar verebilecek mesafedeydiler.¹

Volga kıyılarındaki yenilgi, Kafkaslarda geri çekilme ve Kuzey Afrika'da Mihver'in Tunus'a sıkışıp kalması, Türkiye'nin 1942 yazında ve sonbaharında olduğu gibi, 1943'de da Mihver devletleri tarafından savaşa girmesini istemeyi olanaksız yapmıştı. Alman Dışişleri Bakanlığı, müttefiklerin artan gücü ve istekleri karşısında tarafsızlığını korumanın Türk politikası için durmadan güçleştiğini anlatan haberler alıyordu. Bu durumda Almanların izleyeceği tek yol, Türkiye'nin tarafsızlığını mutlaka desteklemektir. Çünkü tarafsızlığın terk edilmesi doğu cephesinin ağır yumruklar yiyen güney kanadının durumu daha da güçleştirecek ve Balkanlar'da Almanların durumu ciddi bir tehlike içine girecekti.²

1. Adana Konferansı

İngiltere Başbakanı Churchill'e göre Türkiye, Almanya'ya karşı hazırlanacak bütün planlarda kilit rol oynamaktaydı. 1942 yılı sonuna kadar müttefikler Almanya'nın Avrupa'dan dışarıya doğru genişlemesine çalışırken Türkiye'nin savaş dışı durumu mükemmel bir kalkan olmuştu. Hâlbuki şimdi Almanya'yı yenmek için Avrupa'nın içine girmek gerekirdi. Bunun içinde kalkan görevi gören Türkiye engel olmaya başlamıştı. Türkiye'nin savaşa katılması demek Balkanlarda yeni bir cephe

¹ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 187.

² Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, İstanbul 1978, s. 123; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s. 247.

açılmasını sağlayacaktı ve Türkiye bu durumdan kazançlı çıkabilirdi.³ Churchill, Türkiye'nin 1943 Ağustosuna kadar savaşa katılması için yollar hazırlamak amacı ile 30 Ocak 1943'de Adana'ya geldi.

Varılan mutabakat üzerine, iki taraf Adana civarında Yenice istasyonuna yakın bir noktada, Cumhurbaşkanlığı treninin salonunda bir araya geldiler.⁴ Türk tarafında, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Hava Tuğgeneral Şefik Çakmak; İngiltere tarafında ise, Başbakan Churchill, Dış İlişkiler Daimi Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Alon Brook ve cephe kumandanları bulunuyordu.⁵

İnönü Churchill'i savaştan sonraki Rus tehlikesine karşı uyarmak ve Türkiye'ye yollanacak savaş mühimmatının sevkinin hazırlamak amacıyla, Churchill ise Türkiye'yi seferber etmek, savaşa katılma zamanının geldiği konusunda İnönü'yü ikna etmek için Adana'ya gelmişti.⁶

Churchill savaş sonrası muhtemel Sovyet tehditlerinden bahsetmese de Türk heyeti Sovyetlerin savaş sonrasında Avrupa üzerinde emeller beslediğini kendisine defalarca tekrar ettiler. İngiliz Başbakanına göre Sovyetler savaştan çok yorgun çıkacak ve salt yaralarını sarmaya uğraşacaklardı.⁷ Sovyetlerin "Almanya'yı taklit etmeye" kalktıkları takdirde onlara karşı koyacağını belirten Churchill, "her şeyin beklenildiği kadar kötü sonuçlanmadığını" savundu. Aydemir'in belirttiğine göre bu tür sudan yatıştırmalar İnönü ve Saraçoğlu'nu ikna etmekten uzaktı. Türk tarafı Almanya'nın hala onlar için gerçek bir tehlike oluşturmaya devam ettiğine, ayrıca şehirleriyle sanayi bölgelerinin savunmasızlıklarına parmak bastıkları zaman Churchill Almanya'nın Türkiye'yi kışkırtmaktan sakınacağından ve Balkanlar'da yeterince uçağı olmadığından söz etmişti. Başbakan isteklerine aykırı hiçbir şey

³ Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1939–1945)**, İmge Yayınevi, Ankara 1992, s. 164.

⁴ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, Anılar Yorumlar, TTK, Ankara 1987, s. 137.

⁵ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, çev. M. Ali Kayabal, Özyayın Matbaası, İstanbul 1974, s. 133.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitapevi, c.II, İstanbul 1967, s. 260.

⁷ Feridun Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Matbaası, Ankara 1968, s. 224.

yaptırmak niyetinde olmadığını vurgulamaya özen gösteriyordu.⁸ Toplantıya taban tabana zıt amaçlarla gelen taraflar birbirlerini ikna ettiklerini düşünerek kendilerini avutup ayrıldılar.

Bu dönemlerde basın açıkça söylediğinden çok söylemediği veya inkâr ettiği hususlar bakımından ilginçtir. Örneğin *Yeni Sabah* gazetesinde yayımlanan yazısında Hüseyin Cahit Yalçın şu görüşü öne sürmekteydi: “Sarih surette anlaşıldığına göre İngiliz Başvekili memleketimize bazı ecnebi memleketlerde telkin edildiği gibi, Türk politikasını değiştirmek yahut Türk diplomasisi üzerinde tazyik yapmak fikriyle gelmiş değildir.”⁹

Bu günlerde basın genellikle Türkiye’nin dengeli politikasıyla her iki taraf için de bir güvenlik unsuru olduğunu vurgulama çabası içindeydi. Taraflar elbette Türkiye’nin kendi saflarında yer almasını isterlerdi ve belki bunu istedikleri zamanlar olmuştur. Türkiye dört yıla yaklaşan ve gittikçe açılıp yayılan dünya buhranı içinde kendi çizdiği yoldan zerre kadar ayrılmamıştır. Nihayet her taraf, böyle yapmakta Türkiye’nin kendi menfaatleri olduğu kadar başkaları içinde menfaat kıymeti büyük bir siyaset gütmüş olduğunu anlamış bulunuyorlardı.

Adana Konferansı’nın tek somut sonucunun, uluslar arası politika literatürüne “Adana Listeleri” olarak geçen tutanaklar olduğu söylenebilir. Churchill, bu listelerdeki malzemenin, Türk demiryollarının tam kapasitesi kullanılarak sevk edileceğine söz vermişti. İngiliz başbakanı Türkiye’yi savaş çekmek için yem olarak kullanılması öngörülen bu malzemenin, tam tersine onu savaşın dışında tutmak için kullanılacak bir taktiğe zemin hazırlayacağını bilemezdi.

Adana Konferansı son derece gizli yapılmış olmasında rağmen kısa zamanda duyulmuş ve özellikle Almanya’da büyük yankılar yapmıştır. Çünkü Türkiye, İngiltere’nin olduğu kadar Almanya’nın da planlarında kilit rol oynamaktaydı. Türkiye’nin savaş dışı durumu Hitler’in korkulu rüyası olan Balkanlar’da bir cephe açılmasını engellemekteydi. Meseleye bu yönden yaklaşan Almanya’ya göre İngiltere Adana Konferansı’nı Türkiye’yi savaşa sokmak için yapmıştı. Türkiye’nin

⁸ Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, s. 188.

⁹ *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943.

savaşa girmesi ise Balkanların işgali için ilk adımdı. Konferanstan hemen sonra, 2 Şubat 1943'de Von Papen Berlin'e bu konu ile ilgili raporu verdi. Bu raporda şu hususa yer verilmişti: "Geriye kalan tarafsızları savaşa sokma konusunda müttefiklerin programı, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mihver'in durumunun bozulması halinde bile Türkiye'nin tarafsız durumu terk etmeyeceği konusunda inancım teyit edilmiştir."¹¹

Dışişleri Bakanı Ribbentrop 3 Şubatta Ankara'ya bir telgraf göndermişti. Kendisinin meseleye von Papen gibi bakmadığı ve endişeli olduğu anlaşılan bu telgrafın son kısmında şunlar yazmaktaydı: "Bu görüşmelerde Türkiye'nin tarafsızlığını koruduğu kanaatindeyim. Mamafih, ilerdeki tutumu münhasıran gelecek askeri harekâtın gelişmesine dayanmaktadır. Ukrayna ve Tunus'taki askeri durum çok önemlidir. Eğer yakın bir gelecekte bunlarda kazanırsak Türkiye'nin tarafsızlığını kuvvetlendirecektir. Diğer taraftan eğer Mihver, ister Güney Rusya'da ister Afrika'da geri çekilecek olursa, Türkiye Amerika ve İngiltere ile birleşir... Türkiye'nin Mihver'in (askeri) durumunun bozulması halinde dahi tarafsızlık politikasını değiştiremeyeceği görüşünüze katılmıyorum."¹²

Kafkas bölgesinin ve Libya'nın elden gitmesinden sonra Alman başkomutanlığının yürütme kurmayı, 12 Şubat 1943'de düşmanın bir Balkan harekâtı için durumun uygun olduğu kanısına vardı. Çünkü onlara göre, Türkiye'nin düşmana katılmasından sonra Türk topraklarından bir kara harekâtı ve Ege kıyılarından çıkarma harekâtı olanağı vardı. Alman Genelkurmayı 1941'de olduğu gibi diplomatik etkinliklerden bağımsız olarak Türkiye'nin cephe değiştirme olayı üzerinde duruyordu. Alman Başkomutanlığı yetkilileri, Aralık 1942'den Şubat 1943'e kadar "Gertrud" durumu, yani Türkiye'nin Hitler aleyhtarı ortalık yanında savaşa girmesi durumu için bir plan üzerinde durdular.¹³

Önce on Bulgar piyade tümeni, bir süvari tümeni ve bir zırhlı tugayı modern Alman silahlarıyla donatılacaktı. Bunun yerine getirilmesi ise, yaz sonundan önce

¹¹ Mehmet Gönlübol, **1919-1939 Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993, s. 168.

¹² **Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, çev. M. Sencer, May Yayınları, İstanbul 1982, s. 186.

¹³ Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, s. 257.

olanaklı değildi. Öte yandan Alman birlikleri hazır edilecekti: 1 tank tümeni, 3 hızlı birlik, 13 ağır topçu bölüğü ilk parti olarak gelecekti ve eğer beklenmedik bir başarı sağlanmazsa bunları 5 Alman tümeni izleyecekti. Ancak her şey “olanaklar ve hazırlıklardan” öteye gidemedi. Alman Başkomutanlığı önceden bu koşulların yerine getirilmeyeceğini hesaba kattı ve bunun için yalnız sınırların savunması ile yetinme zorunluluğunu kabul etti. Papan’ın Ankara’dan verdiği yatıştırıcı haberler de “Gertrud” durumu için ciddi önlemlere gidilmesini gereksizleştirdi.¹⁴

14 Nisan’ında İngiltere’nin Ortadoğu Başkomutanlığı’ndan bir heyet Ankara’ya geldi. Görevleri “Hardibood” kod adı verilen Türkiye’yi teçhizatlandırma operasyonu sürdürmektir. Bir yandan müttefikler zaten istedikleri oranda malzemeyi Türkiye’ye ayıramıyorlar, öte yandan Türk tarafı projenin tüm aşamalarının gerçekleşmesinin savaşa girmeleri demek olduğunu bildirdiğinden işi yavaşlatıyordu. 1 Nisan 1943’de İngiltere’nin Ankara elçiliği Türk Genelkurmayı’nın askeri müzakereler konusunda güçlükler çıkardığını bildiriyordu.

Görüşmelerde ana konulardan biri komuta konusuydu. Mareşal Fevzi Çakmak Birinci Dünya Savaşı’ndaki deneyimlerini ve Alman kibirliliğini unutmamış Türk subaylarındandı. Bir kez daha Türk askerinin yabancıların komutası altına girmesini ve yabancı komutanların Türkiye’de bağımsız hareketlerini kesinlikle görmek istemiyordu.¹⁵

Sivil yetkililer de zaman kazanma taktikleri uyguluyorlardı. Havaalanı inşaatlarına başlamak isteyen İngiliz askeri heyeti, gerekli izinleri alabilmek için en üst düzeydeki yetkililere başvurmak zorunda kaldı. Birden fazla bakanlık işe karışınca “konu başbakanın özel kaleminin girdabına giriyordu ki bu işe başlama izni çıkarma aşamasında dahi çok zaman kaybına neden oluyordu. Demiryolu ulaşım ağı, lokomotif ve vagon kapasitesi yetersizdi. Türk yetkilileri bu yetersizliği de avantajlarına çevirmeyi bildiler: “Yeterince gemi, yeterince kömür, yeterince lokomotif, bunlarda yeterince İngiliz mühendisine yeterince malzemeyi, yeterince limanlarda, yeterince hava alanı inşa edecekleri şekilde ulaştırırsalar ve bunlara da

¹⁴ Glasneck, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, s. 258.

¹⁵ Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, s. 196.

Türkiye’yi koruyacak yeterince uçak inse dahi, Türk politikasını düzenleyenler, Hardibood’un başarıya ulaşmasını istemiyorlardı.¹⁶

Hükümetin bağımsız politikası, Türk basını tarafından büyük oranda desteklenmekteydi. *Cumhuriyet*’te Yunus Nadi, Türkiye’nin ittifak politikasının ancak kendisini savunmaya yönelik olabileceğini vurgularken, Churchill’in de bunu Adana’da onaylamış olduğunu belirtiyordu.¹⁷ Nadir Nadi ise, Almanya’nın hala Türkiye’ye ölümcül zarar verebilecek kadar güçlü olduğunu savunuyordu.¹⁸

İlginçtir ki bu konuda İngiliz belgelerindeki veriler Türk tarafının görüşlerini teyit eder niteliktedir. 31 Ağustos’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığının Muhtırası, Türkiye fiilen savaşa girse ya da yalnızca havaalanlarından müttefiklerin faydalanmasını mümkün kılrsa, her iki durumda da Almanya’nın askeri tepkisiyle karşılaşacağını biliyordu: “Her iki durumda da Almanya’nın tepkisi aynı olacaktır. Bulgar hududunda ve On İki Adalar’da Türkiye’ye çok yakın Alman kuvvetleri vardır. Almanlar Türkiye’ye saldırıp İstanbul veya İzmir gibi savunmasız kentleri yok edeceklerdir.”¹⁹ İngiltere bu gerçeği bildiği halde Türkiye’nin savaşa girmesini her fırsatta teşvik ediyordu.

Böylece Türkiye Almanya’yı kışkırtmaktan kaçınıyordu. Bu amaca yönelik olarak çok sayıda İngiliz askeri personelinin Türkiye’ye sivil kıyafetle sızarak Havaalanı inşaatına ivme kazandırmalarına engel oluyordu. Öte yandan da Türk yetkilileri havadan korunmasız olduklarını sürekli öne sürüyorlardı

2. İtalya’nın Başarısızlığı

Churchill, Mussolini’nin 25 Temmuz 1943’de devrilmesini fırsat bilerek, Türkiye üzerindeki baskıyı artırmayı düşündü. İtalya’nın çökmesiyle Türkiye üzerinde baskıyı arttırmanın ve onu ittifaka fiilen katkıda bulunmaya sevk etmenin

¹⁶ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, s. 157.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1943.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1943.

¹⁹ Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, s. 198.

tam zamanı gelmişti. Eğer Türkiye savaşa girmez ise boğazları ve hava üslerini müttefiklerin kullanımına açması yeterdi.²⁰

İtalya'nın teslim oluşunun ertesi günü Churchill "elindeki as"ı oynamaya karar verdi. Rosevelt'e dahi haber vermeden Rodos'a İngiliz birliklerini çıkarma emrini verdi.²¹ (Churchill bu öneriyi daha evvelki toplantılarda çok sık gündeme getirmiş ancak Roosevelt böyle bir çıkartma için Amerika'nın çıkartma gemisi vermeyeceğini belirtmiştir). Ama Rodos'taki İtalyan garnizonunun taraf değiştirmesine bel bağlamış olan İngiliz planı tam bir fiyaskoydu. İtalyanlar sayıca çok daha az olan Alman kuvvetlerine teslim oldular ve çıkartılmış olan küçük İngiliz birliği de apar topar adayı tahliye etmek zorunda kaldı. 13 Eylül 1943'de Rodos tümüyle Almanların eline geçmişti. Hitler de bu adalardaki savaşa Türkiye üzerindeki etkisi açısından bakmaktaydı. Bu adaların geri alınması Almanlar için bir prestij meselesi haline getirilerek Balkanlar'daki kara ve hava kuvvetlerinden eksiltme pahasına Ege'ye öncelik tanındı. Amerikan desteğinden yoksun İngiliz birlikleri Ege adalarından püskürtüldüler.

Adana'da Alman askeri gücünü küçümseyen Churchill'e karşı direnmiş olan İnönü ve Menemencioğlu'nun görüşleri tümüyle teyit edilmiş oluyordu. Türk sahillerinin hemen dibinde gerçekleşen şiddetli Alman bombardımanı, Almanların aynı şiddeti İzmir ve İstanbul üzerine sevk edebilecekleri savını haklı çıkarıyordu.

Rodos Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokma çabalarında sonun başlangıcı olmuştur. Müttefiklerin sahillerine bu kadar yakın olan bir yerde sahip çıkamadıklarını gören Türkiye haklı olarak da hava üslerinin açılması konusunda işbirliği yapmaya yanaşmamıştır.

Fakat İngiltere'nin Türkiye sahillerinin bu kadar yakınında başarısızlığa uğramasının bir başka boyutu da vardı. Türkiye'ye sadık bir Müttefik olduğunu kanıtlama fırsatı verdi. Adalarda mahsur kalan İngiliz birliklerine Türkiye aracılığıyla yiyecek ikmali yaptı. Ayrıca adaları apar topar tahliye etmek zorunda

²⁰ İbrahim Artuç, **İkinci Dünya Savaşı**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999, s. 44

²¹ Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, s. 163.

kalan İngiliz birliklerin tahliyesi Türk işbirliğiyle yürütüldü.²² 20 Ekim’de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türkiye’nin bu konudaki tavrından çok memnun olduğunu belirtiyor ve adaların ikmalinde kullanılan cephane, benzin ve askeri malzemenin Türk demiryolları üzerinden ulaştırıldığını açıklıyordu.²³

Bununla birlikte Türkiye İngilizlerin işgal ettiği adalara ikmal yapılmasını üzerine alarak İngiliz çıkarma kuvvetlerine dolaylı yardımda bulunduğu için, Alman-Türk ilişkileri güç bir duruma girdi. 10 Ekim 1943’de Türk hükümeti, tarafsızlığa aykırı davranışından dolayı Almanya’dan bir protesto notası aldı.²⁴ 1944 yılının Şubat ayında Alman Propaganda Bakanı Goebbels ‘öyle bir noktadayız ki, bir buğday tanesi bile zaferin yönünü değiştirebilir’ diyordu. Türkiye’nin müttefiklerin yanında savaşa girmesini ne pahasına olursa olsun önlemek, Almanya için hayati bir konuydu... Türkiye’ye bir gözdağı vermek gerekiyordu. 18 Şubat 1944 günü kendilerine İngiliz süsü veren Alman uçakları Rodos’taki Türk Konsolosluk binasını bombaladı. İki konsolosluk görevlisinin öldüğü bu olayda İstanbul’da yayınlanan ve Almanca bir yayın olan Türkische Post, bombardımanı İngilizlerin yaptığını ileri sürmüştür.²⁵

3. Kahire’de Türk-İngiliz Buluşması

Moskova Konferansı’ndan hemen sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Eden’in Menemencioğlu ile görüşme talep etmesi bir kuşku ortamı içinde değerlendirildi. Gerçekten de Churchill 2 Kasım’da Savaş Kabinesi’ne Eden’in bu buluşmada, “Türkiye ile olan ilişimizin ve Ege’deki durumun kapsamlı olarak ele alınacağını...” söylemişti. İki devlet adamının birbirleri konusunda olumsuz tavır almış olmaları da duruma yardımcı olmadı. Eden, Numan Menemencioğlu’nun Almanya yanlısı olduğuna inanıyor, Menemencioğlu ise Eden’in “kendini beğenmiş” ve “gösteriş seven” biri olduğunu düşünüyordu.²⁶

²² Weisband, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, s. 165.

²³ Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, s. 203.

²⁴ Glasneck, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, s. 261.

²⁵ *Milliyet Özel Tarih Eki*, Milliyet Yayınevi, İstanbul 1979, s. 202.

²⁶ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, s. 177–178.

Türk hükümeti, İngiltere'nin Türkiye'ye ancak Alman saldırısını kışkırtacak kadar uçak vereceğinden kuşku duyuluyordu. İnönü Ege'de Alman hava gücünün henüz dip diri olduğuna şahit olmuştu; bu gerçek ışığında İngiltere'nin Almanya'nın bitkinliği konusundaki telkinlerine inanmıyordu. Türk devlet adamlarının İngiliz baskısına nasıl direnecekleri Alman ajan Çiçero sayesinde Berlin tarafından günbegün izleniyordu. Büyük Elçi Von Papen Menemencioğlu ile bir araya gelişlerinde Türkiye'nin tavrında herhangi bir değişikliğin derhal Alman saldırısına yol açacağını hatırlatmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Ayrıca Türkiye'de hava üssü açılması, Türkiye'nin savaşa girmesi anlamına geliyordu.

Tahran Konferansında Kahire'de üç lider arasında görüşmelerin yapılması kararı alınmıştı. 4 Aralık günü başlayan ve altı toplantı şeklinde gerçekleşen bu konferansa, üç liderin yanı sıra her üç ülkeden önemli devlet adamları ve diplomatlar da katıldı. Görüşmelerde en çok sözü İnönü ile Churchill aldı ve bir İngiliz Türk düellosu yaşandı.

Churchill'in stratejisi genellikle Türkiye'yi hava ağırlıklı operasyonlarda bir üs olarak kullanmak ve böylece Almanların Balkan savunmasını çöktürmekti. İnönü bu stratejiye ilke olarak katılmakla beraber, Türk ordusu güçlü bir şekilde donatılıp güçlendirilmeden, etkin bir savunma sistemi kurulmadan Almanya ile tek taraflı ilişkileri keserek savaş yükümlülüğü altına girmek istemiyordu. İngilizler Türkiye'yi savaşırken güçlendirmek istiyorlardı. Türkiye ise hazırlıklar tamamlanmadan savaşa girmeye yanaşmıyordu.²⁷

Kahire Konferansı Türkiye'yi savaşa biraz daha yaklaştırmıştır. İsmet İnönü, ilk defa prensip olarak savaşa girmeyi ve askeri plan ile Türkiye'ye sağlanacak askeri yardım görüşmelerinin yapılmasını kabul etmiştir. Kısacası hükümet ve genelkurmay Türkiye'nin savaşa girmesinden önce savunmasının mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde gerçekleştirilmesinde desteklemektedir.²⁸

Kahire konferansının sonuçları parlamentoda tartışıldı. Küçük bir grup, Türkiye'nin savaşa girmesinden yana olduğunu açıkladı. Bu tartışmalardan önce

²⁷ Artuç, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 52.

²⁸ Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s. 340.

Papen, Menemencioğlu ve önde gelen milletvekilleri üzerinde bir kez daha etkide bulunmak için çaba gösterdi. Yeniden savaş ilanı, bir Alman-Bulgar ordusunun yürüyüşe geçmesi, Türkiye'nin müttefiklere hava üssü vermesi ve onların tarafına yönelmesi halinde İstanbul ve İzmir üzerine hava saldırıları yapılacağı tehditlerinde bulundu.

Acaba Alman Başkomutanlığı tehditlerini gerçekleştirme olanağına sahip miydi? "Türkiye'nin tutumuna ilişkin olarak beklenen güvenilir haberler" gelinceye kadar Alman Başkomutanlığı Bulgaristan'da bir harekât için gerekli olan zırhlı birliklerini de hazır edemedi. 15 Aralık 1943'de, Papen'in raporları gene olumluydu ve gergin havayı yumuşattı. Hitler, Türkiye'nin tarafsız kalacağına ve yakın gelecekte Balkanlarda müttefiklerin harekete geçmeyeceğine artık kesinlikle inanabiliyordu. 1943 yılının sonuna gelindiğinde Türk dış politikasını yönetenler çok kritik bir aşamanın atlatılması gerektiğinin bilincine varmışlardı. Almanya yeniliyordu ama henüz Türk topraklarına ağır bir darbe indirebilecek güce de sahipti.

4. Türkiye'de Alman Gizli Örgüt Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı'nda çarpışan tarafların birbirlerine karşı yürüttükleri gizli faaliyetlerin yoğunlaştığı ülke olan Türkiye, birçok önemli olaylara şahit olmuştu. Özellikle İstanbul ve Ankara, bu açıdan büyük öneme sahip istihbarat merkezleri olarak değerlendiriliyordu. Her iki taraf da Türkiye'nin gizli operasyonlar açısından stratejik önemini kabul ediyorlardı. Almanlar, Sovyetleri yenmek ve Orta Doğu'ya girmek için Türkiye'ye ihtiyaç duyuyordu. İngilizler, Balkanlar'ı ve Orta Doğu'yu denetleyebilmek için Türkiye'den üs ve destek istiyordu. Almanlar etki sağlamak ve haber toplamak için adam kiralyor, yetkililere rüşvet veriyordu. Ruslar-göçmen Beyaz Rusları ajan olarak dayatıyorlardı. Her biri, Türkiye'yi kendi yanına çekmek için gizli operasyon merkezleri kurup birbirleriyle çekişiyordu. Savaş sırasında Türkiye'de çalışan yabancı istihbarat servislerinin sayısı en az on yedi idi.²⁹

İstanbul, Almanya'nın Orta Doğu'ya açılan arka kapısı ve müttefiklerin işgal altındaki Avrupa'ya gizli geçidiydi. Diğer tarafsız başkentler Madrid, Stockholm ve

²⁹ Barry Rubin, **İstanbul Entrikaları**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1944, s. 8.

Bern de istihbarat için savaş alanıydı. Ancak İstanbul bunların içerisinde en sıcak ve en açık çekişmeye sahne olan yerdi. Halkın ve emniyetin uyanıklığı ülke için korusa da, teknik gerilik, devletin gizli haberleşmesini tehdit ediyordu. Almanlar, Türkiye'nin diplomatik haberleşmede kullandığı şifreyi çözmüşlerdi ve bu mesajlara ilişkin raporlar devamlı Hitler'e sunuluyordu.³⁰ İstiklal Caddesi'ndeki Park Otel'de Alman yanlısı ajanlar kalıyordu, birçok yabancı gazeteci de yolladıkları haberler arasına önceden karıştırılmış şifreli kelimeler koyarak istihbarat savaşına katılıyordu.³¹

1944 yılı başında; Berlin'in yenilgisinin kaçınılmazlığı ve Hitler yönetimine duyulan tepki, altı Alman ajanının İstanbul'da saf değiştirmesine sebep oldu. Bunun sonucunda Alman istihbarat ağı çöktü ve Abwehr yıkıldı.³²

Almanlar gelecek için çeşitli vaatlerde buldukları Doğu milletlerini sadece alt düzeydeki küçük işlerde kullanırken, büyük ölçüdeki faaliyetlerden uzak tutuyorlardı. Almanlar bu milletlerden öylesine şüpheleniyorlardı ki, ileride kendi milletlerinin istikbaline de karşı olan planlarının bunlar tarafından öğrenilmesini istemiyorlardı.³³

Ankara'daki Alman Elçisi Franz Papan harbin ilk aylarında Orta Asyalı meşhur mültecilerin özellikleri hakkında biyografik istihbarat yollayarak, bunlardan faydalanılması için tavsiyelerde bulunuyordu.³⁴ Bu konuyla ilgili yazılmış raporlar daha sonra Ruslar tarafından Berlin'de ele geçirilerek 1948'de yayımlanmıştır. Bu belgelerden anlaşıldığına göre müttefikler de, Almanlar da Türkiye'ye çeşitli şekillerde sızmışlar, bazı resmi kişileri ve gazetecileri mark, dolar ve sterlinle elde etmek suretiyle, baskı gurupları oluşturarak Türkiye'nin savaşa girmesini temin etmeye çalışmışlardır. Bu konuda "Ribbentrop'dan Von Papan'e yazılan 5 Aralık

³⁰ Rubin, **İstanbul Entrikaları**, s. 24.

³¹ Rubin, **İstanbul Entrikaları**, s. 154.

³² Rubin, **İstanbul Entrikaları**, s. 277.

³³ Patrik Von Zür Müller, **Gamalı haç ile Kızılyıldız Arasında, İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarının Milliyetçiliği**, çev. E. B. Özbilen, Mavi Yayınları, İstanbul 1984, s. 37.

³⁴ **Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, s. 85.

1942'deki rapor'da, Türkiye'deki Alman dostlarına dağıtılacak olan 5 milyon marktan söz edilmesi ilgi çekicidir.³⁵

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman ve Rus ajanlarının Türkiye'de gerçekleştirdiği birçok operasyondan en çok söz edileni şüphesiz ki, Rusların Von Papen'e yaptığı bombalı suikast ile Çiçero kod adlı ajanın Almanlara verdiği gizli İngiliz belgeleridir.

24 Şubat 1942'de Rus Gizli Servisi (NKVD)'nin ayarladığı ajanlarca, Ankara'da gerçekleştirilen bu suikasttan Von Papen yara almadan kurtulmuştu. Bu olayla ilgili olarak savcının hazırladığı iddianameye göre, "Moskova'nın amacı, Almanların ağır işgal altında bulunan Rusya üzerindeki baskıyı azaltarak bir Türkiye-Almanya çatışması meydana getirmektir."³⁶ Olayda kullandıkları iki Türk vatandaşı da oyunun bir parçasıydı ve olayı Türkler üzerine atmak için kullanılan piyonlardı. Rus Gizli Servis Başkanı Laurenti Beria'ya göre, casusluk faaliyetlerinin önüne geçmenin en iyi çaresi, casusları temizlemektir. Beria, Rus topraklarındaki ajanlarla uğraşmaktansa darbeyi doğrudan Türkiye'deki karargâha indirmeyi uygun görmüştü. Başarısız suikasttan sonra Türk emniyeti, George Pavlov ve Leonid Korniloff isimli iki suikastçıyı ve yardımcılarını kısa sürede ele geçirdi ve yargılanma sonucu tutuklandılar.³⁷

Çiçero operasyonunun düzenleyicisi Avusturya asıllı Alman Subayı Ludwig C. Moyzisch, Türkiye ve Azerbaycan'da önemli operasyonlar gerçekleştirmişti. Abwehr görevlisi Binbaşı Kraemer da Rusya hakkında Türkiye'de bilgi toplamakta uzmanlaşmıştı; ayrıca İstanbul'da gerçekleştirildiği bir telefon dinleme operasyonu ile çok önemli bilgiler elde etmişti. Binbaşı Kraemer, Türk telefon ve telgraf ağını kuran Alman firmasının mühendisi Karl Wester'i kullanarak İstanbul'daki bütün müttefik bürolarının telefonlarına ulaştı. Özellikle Fransız ve İngiliz ileri gelenlerinin telefonlarını dinleyebildi. Bunun sonucunda elde edilen

³⁵ **Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, s. 87.

³⁶ Rubin, **İstanbul Entrikaları**, s. 28.

³⁷ Kurt Singer, **İkinci Dünya Harbi'nde Casuslar ve Hainler**, Başkan Yayınevi, İstanbul 1982, s. 305.

bilgilerle Türkiye'den yönetilen müttefik sabotaj operasyonları tümüyle ortadan kaldırıldı.³⁸

Bu operasyonlardan daha önemlisi Moyzisch'in Çiçero'dan elde ettiği bilgilerdi.

Harbin bu dönemlerinde ilginç olaylardan bir de, hiç şüphesiz, Cicero adıyla bilinen casusluk olayıdır. Bu ilginç olay, Erkin'in anılarında aynen şöyle anlatılır: “İngiltere Büyükelçisi Sir Hughe Knatdhubull-Hugessen oldukça iyi bir piyano çalan, müziksever bir zattı. Sefaretlerinde piyano bulunmadığı için, bakandan, radyoemizde, günün uygun zamanında, iki saat kadar çalışmasına imkân olup olmadığını sormuş. Bakan bu müsaadeyi kendisine temin etti ve sefir her gün 11–13 arasında, radyoemizde muntazam suretle piyanosunu çalışmaya başladı. O sırada, zannederim, Zeki adında karanlık ve sinsî simalı bir Arnavut, hem Sefirin hizmetine bakıyor, hem de bazen yemeklerde sofrâ servisinde çalışıyordu. Onu birkaç hafta yemeklerde gördüğüm için hatırlıyorum. Sefaretin, İngiliz hükümeti ve hariciyesi ile şifreli yazışmalarına ait belgeler, kısmen devamlı gözcü nezareti altında, muhkem odada saklanırdı. Bu odaya özel görevli şifre memuru ile sefirden başka kimse giremezdi. Kısmen de, sefirin yatak odasındaki kasada bulunmuş. Gariptir ki, en gizli belgeler sefirin yatak odasında imiş. Sefirin piyanosu ile meşgul olduğu iki saat esnasında Cicero kasayı açabilmek için günlerce uğraşmış ve nihayet açmayı becermiş, zekâsı, kurnazlığı kasada bulunduğu telgrafın üstün önemini takdirde yeterli olduğu için fotokopilerini çıkartarak evvelce hizmetinde bulunduğu Almanya Büyükelçiliğinde Müsteşar Yanke'ye başvurmuş ve elinde kendilerine yarayacak gizli hazineler bulduğunu söylemiş. Yanke'nin inanmak istememesi üzerine, sözünü ispat için, bir iki örnek vermiş. Yanke yeni bir randevu vererek ziyaretçiyi savmış ve aldığı numuneleri Büyük Elçi Von Papen'e göstermiş. Alman Hariciye Nezareti ile görüşükten sonra yapılan pazarlık esasî üzerinden, casus, Sefaretin gizli hizmetine girmiş. Tam o sırada Türkiye'nin harbe girmeye davet edilmesi kararına varan Müttefikler arası Moskova Konferansı henüz dağılmamıştı, bu Konferansa ait gizli kararların fotokopileri de, casus yolu ile Almanların eline geçmiş. Konferanstan Mısır'a giden Eden'in, Menemencioğlu'na Kahire'de Türkiye'ye harbe girme

³⁸ Zadislas Farago, **Taktikler Savaşı**, E Yayınları, İstanbul 1974, s. 747.

teklifini yapacağından, hükümetimiz, von Papen vasıtasıyla daha evvel haber almış oluyor; fakat bu gizli bilgileri Papen'in nerden öğrendiğini bilmiyordu. Neden sonra, gizli bir haberin Papen tarafından açıklanması üzerine, İngiliz Sefiri ile görüşmesi sırasında, Menemencioğlu aynı haberi söz konusu etmiş. İngiliz Sefiri o derece gizli belgeyi nerden öğrendiğini hayretle sorunca, Bakan Von Papen'den işittiğini açıklamış. İngiliz Sefiri bu işte bir bit yeniği olduğunu hissederek derhal kalkıp Sefarete koşmuş, giriştiği özel araştırma Londra'dan gönderilen yetkililer tarafından derinleştirilmiş ve nihayet durum aydınlanmış. Sonrandan Almanya büyükelçiliği tarafından Ciçero'ya verilen İngiliz liralara sahte olduğuna dair bir rivayet çıktı. Birkaç yıl sonra, Madrid'de bulunduğu zaman, ziyaretime gelen Von Papen, paraların Berlin'den geldiğini, bunların sahte olduğunu kendisinin de işitmiş bulunduğunu ve Ciçero'ya acıdığını söylemişti.”³⁹

5. Türk-Alman Ticaret Antlaşması ve Türk Dış Politikasında Yeni Dönem

Alman ordusunun Doğu cephesindeki büyük yenilgilerinin başlaması ile askeri malzemelerin yıpranması hızla arttı. Aynı zamanda, Nikopol mangan cevheri yatakları gibi çelik için gerekli olan madencilik merkezleri de Alman tekellerinin elinden çıktı. 1943–1944 yıllarında Almanya'ya ihraç edilen Türk krom cevheri Alman silah sanayinin tarafsız ülkelerden alabildiği en önemli ürünler arasında bulunuyordu. Doğu cephesindeki kayıpları kapatmak ve savaşı sürdürebilmek için Türk hammaddelerine gereksinmesi özellikle büyüktü. Bu bakımdan yeni bir ticaret antlaşmasına doğru Ankara'da Nisan 1943'te yapılan görüşmeler Alman savaş sanayi için büyük önem taşımakta idi. Çünkü Alman silah sanayisi, 1944'ün sonuna kadar 180 bin ton kroma ihtiyacı vardı. Bunun karşılığında da Türkiye'ye silah sevkiyatı öngörülüyordu.

Antlaşma görüşmeleri ne kadar zorlu geçtiyse silah sevkiyatı ile ilgili hükümler konusunda güçlükler çıkmıştı. Ribbentrop silah sevkiyatı yapılabilmesi için siyasal ödünler alınması gerektiği düşüncesi ile Türkiye'ye baskı yaparak savaş gemileri ve denizaltıların Boğazlardan geçmesini sağlamaya çalışmıştır. Uzun ve

³⁹ Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, s. 134–135.

zorlu geçen görüşmeler sonucunda Alman talepleri kabul görmemiş, 18 Nisan 1943’de Alman-Türk Ticaret antlaşması imzalanmıştır

Anlaşma, 31 Mayıs 1944’de kadar çeşitleri bakımından 1941 Ekim anlaşmasına benzeyen ve bu arada 10 milyonu Alman markı cephaneye ile savaş araçları için yedek parçayı içine alan 125 milyon Alman marklık mal alışverişini öngörüyordu.⁴⁰

Kuzey Afrika cephesinde kesin olarak yenilen, Sovyet cephesinde hızla yenilgiye doğru giden Almanya 31 Mart 1943’e kadar, Türkiye’ye vermeyi garanti ettiği silahlardan çok az bir bölümünü teslim edebildi. Türkiye’de 15 Ocak–31 Mart tarihleri arasında kapsayan iki buçuk aylık süreçte, Almanya’ya 45.000 ton krom ihraç etmesi gerekirken, bunun ancak 1.000 tonluk kısmını gönderdi. Ancak, 18 Nisan 1943’de Ankara’dan Von Papen ile Numan Menemencioğlu arasında imzalanan yeni ticaret antlaşması, hem Türk-Alman ticaretini geliştirecek önemli bir adımı teşkil ediyor, hem de silah teslimi için Almanya’ya 31 Aralık 1943’e kadar süre tanıyordu.⁴¹

1944 Ocak ve Şubat aylarında Türkiye’nin, Almanya’ya yaptığı krom ihracatı artarak 46.783 tona ulaştı. Bu durumu Amerikan Elçisi, İngiliz meslektaşıyla birlikte protesto etmekle yetinmeyip, krom cevherinin taşınmasında kullanılan demiryolunun geçtiği ve Bulgaristan’la Türkiye’yi birbirine bağlayan Meriç köprüsünün de uçurularak “gerekli işlem”in yerine getirilmesini isteyerek gözdağı vermekte geç kalmamıştır.⁴²

Bu arada Türk hükümeti her türlü uyarıya ve tehdide rağmen, 15 Mart’a kadar Almanya’ya 75.842 ton krom ihraç etmişti. Papen, Türk hükümetinin her ay 12.000 ton krom yollamaya devam edeceğini bildirmişti. Sonunda İngiltere ve ABD 14 Nisan’da Türkiye’ye verdikleri ortak bir notada, Türk hükümetinin Almanya’ya

⁴⁰ Yuluğ Tekin Kurat, **Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası,(1923–1973)**, TTK, Ankara 1975, s. 97.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1943

⁴² Weisband, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, s. 321.

krom sevkiyatını derhal durdurmasını, aksi takdirde ekonomik ambargo ve abluka uygulanacağını bildirdiler.⁴³

Bunun üzerine toplanan meclis, konuyu uzun uzun tartıştı. Müttefiklerin giderek sertleşen baskıları karşısında Numan Menemencioğlu, Almanya'ya krom sevkiyatının 21 Nisan akşamı saat 19.00'da durdurulacağını açıkladı.⁴⁴

Türk hükümeti, krom sevkiyatını resmen durdurduğunu ilan etmesine rağmen, Papen krom sevkiyatının, Türk yetkililerin yardımları sayesinde 1 Mayıs'a kadar devam ettiğini yazmaktadır.⁴⁵

6. Türkiye'nin İç Politik Sorunlara Yönelmesi

Müttefik zaferlerinin artması, İngiltere ve ABD ile olan ilişkilerin donma noktasına geldiği 1944'ün ilk aylarında Türk politikası üzerinde dayanılmaz baskılar artmaya devam etmiştir. İngiltere Büyükelçisi Hugessen, Başbakan Saraçoğlu'na, savaşa girmek ile savaştan sonra yalnız kalma alternatiflerini hatırlatma ihtiyacını hissetmiştir.⁴⁶ İşte bu dönemde Türkiye iç politikalarında bir takım değişikliklere yöneldi. Türk hükümeti, bir yandan varlık vergisinin kaldırılması ve Turancılık faaliyetlerinin engellenmesi gibi iç politik meselelerle uğraşırken, diğer yandan da ortaya çıkan yeni gerçeklere ayak uydurabilmek ve 1944'ün başlarında Türk dış politikasını da buna uydurmak için önemli adımlar atmıştır. Türkiye, İngiliz ve Amerikalıların çağrılarını uyarak, Almanya'ya krom ihracını durdurdu. Tarafsızlığını koruma uğruna müttefiklerle olan ilişkileri bozuldu. Mihver gemilerine Boğazları kapattı ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu görevden aldı. Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesti.

⁴³ Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, s. 523; Erkin, Anılar-Yorumlar, s. 233.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1944.

⁴⁵ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 161.

⁴⁶ Ahmet Şükrü Esmer, **Türk Diplomasisi (1920–1955)**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul 1959, s. 88

a. Varlık Vergisi

Türkiye Büyük Millet Meclis, 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi kanununu çıkardığında başta ABD olmak üzere müttefik ülkelerin tepkisini toplamıştı. Bu verginin amacı, savaş zenginlerini, fırsatçıları, kazandıkları büyük servetler üzerinden uygun oranda vergi vermeye zorlamaktı. Ayrıca para kısıtlaması yaratmak için tedavüldeki parayı çekme ve azaltma hedefi güdülüyordu. Başbakan Saraçoğlu tasarıyı Büyük Millet Meclisi üyelerine sunarken, yeni verginin zengin tüccar ve emlak sahipleri gibi “savaşta büyük paralar kazanan kimselerden” alınacağını söylemişti.⁴⁷ Tasarının gerekçesinde, zengini vergilendirerek sosyal adaleti sağlama amacının güdüldüğü açıklanıyordu. Ancak, Nadir Nadi’nin de belirttiği üzere, kulaktan kulağa fısıldandığı, hatta çoğu zaman yüksek sesle de dile getirildiği gibi, daha da açıkçası, kanunun ikinci hedefi piyasayı azınlıkların denetiminden kurtarmak ve Türklere açmaktı. Yazara göre, “ Türk vatandaşı olmakla övünen bizim Yahudi, Rum ve Katolik vatandaşlarımız, emlak ve servetlerini yok pahasına elden çıkarmak zorunda kalacaklardı...”⁴⁸

Vergilerini ödemeyenlere karşı çok sert tedbirler alınmıştı. Yükümlülüğünü yerine getirmeyenler, doksan gün hapsediliyor, mallarına ve mülklerine el konuyordu. 1943’de Şubat ve Mart aylarında İstanbul ve Ankara’da yayınlanan gündelik gazetelerde, haciz edilen emlak vergilendirmede eşitsizlik olduğu üzerine “yalan propaganda” ya kalkmış ve suçlu görülmüş olanların sürgüne gönderilecekleri, ağır işlerde çalıştırılacakları bildiriliyordu. Ağır işe mahkûm edilen vatandaşlar önce, Kadıköy, Haydarpaşa, Kartal, Pendik ya da Maltepe semtlerinde enterne ediliyor, sonra Erzurum yakınlarındaki Aşkale’ye çalışma kamplarına gönderiliyordu. Daha Mart ayının ortalarına gelindiğinde, Aşkale’ye gönderilenlerin sayısı 300’ü bulmuştu. Bu üç yüz kişinin isimleri incelendiğinde sadece üçünün Müslüman, diğerlerinin ise Yahudi, Rum ya da Ermeni kökenli vatandaşlar olduğu

⁴⁷ Tülay Alim Baran, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinin Mali Portresi”, **Altıncı Askeri Tarih Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 233.

⁴⁸ **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1942.

dikkat çekmektedir. Varlık vergisini ödemeyenlere karşı uygulanan müeyyideler, yasa yürürlükte kaldığı sürece devam etmiştir.⁴⁹

Varlık vergisi içeride olduğu gibi, dışarıda da büyük tepkiye neden olmuş, Bu dönemde Almanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da içinde bulunduğu bir grup ülkenin Türkiye'deki elçilikleri, hükümete protesto notaları vermiştir. Kanunun gerçekte ırkçı bir yaklaşım sergilediği ve Türkiye'nin ırkçılık konusunda Almanya'dan etkilendiği açıklamaları vergiyi dış politikaya taşımıştır.⁵⁰ Bununla birlikte gerek iç politikada yarattığı muhalefet, gerekse Avrupa kamuoyundan gelen eleştiri ve tepkiler üzerine Varlık Vergisi, 15 Mart 1944'de yürürlükten kaldırıldı.⁵¹

b-Turancılık Hareketi

Karların erimeye başladığı 1944 yılının ilkbaharında, büyük bir yaz taarruzu hazırlığına girişen Sovyetler Birliği de Türkiye'yi kınayan ülkeler arasında yer alıyordu. Alman saldırısından sonra Ankara'ya karşı çok yumuşak bir dil kullanmayı tercih eden Moskova hükümeti sesinin tonunu değiştirerek, Türkiye'yi Kafkaslarda bir cephe açarak Almanya'yı desteklemek gibi tasarımlardan dolayı suçlama eğilimine girmişti.

Müttefikler kırgın ve kızgın, Sovyetler ise ateş püskürüyordu. Artık tarafsızlık politikasında bir takım değişiklikler yapma zorunlu olmuştu. Menemencioğlu'nun dış politikadaki ağırlığı kaybolmaya yüz tutmuştu. Artık dış politika İnönü ve Saraçoğlu tarafından planlanıyordu. İlk iş olarak, Almanya'ya yapılan krom ihracı durduruldu. Arkasından Sovyetleri de yumuşatmak amacı ile İnönü 19 Mayıs 1944'de Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla verdiği söylevde, yurt içinde Sovyet aleyhtarı ve Nazi sempatzanı olarak nitelendiği ırkçılar ve Turancılar örgütünü kınayarak şöyle demiştir;

“Turancılık fikri yine son zamanların zararlı ve hastalıklı bir gösterisidir... Turancılar Türk milletini bütün komşuları ile derhal düşman yapmak için bire bir tilsimi bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz vicdansız ve fesatçıların tevezilerine Türk

⁴⁹ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 84.

⁵⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara 1984, s. 298

⁵¹ Aydemir, **İkinci Adam**, s. 233.

milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız... Türk milletine yalnızca bela ve felaket getirecek bu fikirleri yürütmek isteyenlerin, Türk milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır.”⁵²

Bu söylevin adından derhal işe koyuldu. Aralarında Profesör Zeki Velidi Togan, Sait Bilgiç, Dr. Üsteğmen Fethi Tevetoğlu, Üsteğmen Alparslan Türkeş’in de bulunduğu yirmi dokuz kişi tutuklandılar. Bunlar 7 Eylül’den itibaren, İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesinde, “vatana karşı hıyanete kalkışma” suçu ile yargılanmaya başlandılar. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 2 Ağustos 1944’de Almanya ile bütün ilişkilerini kesme kararı vermesi üzerine, 24 Şubat 1942’de Ankara Atatürk Bulvarında elçi von Papen’e bomba ile suikast girişiminden dolayı 16 yıl ağır hapis hüküm giymiş bulunan Sovyet ajanları Pavlov ve Kronilov da memleketlerine iade edildiler.⁵³

7. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri ve Menemencioglu’nun İstifası

Müttefiklerle Türkiye arasında bir diğer “çıbanbaşı” ise Boğazlardan geçen Alman gemileri olmuştur. 1936 Montreux Konvansiyonu’na göre Boğazlar savaş zamanında Türkiye tarafsız olduğu durumlarda savaşan tarafların askeri gemilerine kapalı olacaktı. Türkiye’nin sivil ticari gemi geçişini sınırlama hakkı yoktu, ancak karantina ve sahil sağlık denetlemelerini yapmak için çok kısa bir süre gemileri bekletme hakkını elde etmişti.⁵⁴ “Savaş gemisi” tanımında ise 100 tondan küçük yardımcı gemi maddesi muğlâk bırakılmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise çoğu kez ticaret gemilerinin de silahlı oluşu durumu daha da bulandıırıyordu. Türkiye Mountreux Antlaşması’nı dikkat ve titizlikle uygulamaya çaba gösterdi. Bununla beraber bazı olayların önüne geçemedi. Bu yüzden tutum ve davranışları protestolara uğradı.

Almanya’nın güçlü olduğu zamanlarda Boğazlardan Karadeniz’e savaş gemisi ve malzemesi geçirmesine Türk Hükümeti’nin göz yummuş olması güçlü bir olasılıktır. Ancak savaş müttefiklerin lehine döndüğünde Türkiye bu kez onları hoş

⁵² Fatih Rıfkı Atay, “Cumhuriyetimizin Nutku”, Ulus, 31 Mayıs 1944.

⁵³ Kurat, **Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası,(1923–1973)**, s. 277.

⁵⁴ Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 292.

görmek zorundaydı. Bu amaçla 1944 Mayıs'ında Sivastopol'ün boşaltılması sırasında Alman ve Rumen birliklerini taşıyacak Rumen gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı verilmemiştir. Böylece “dengeli bir sürüncemede” bırakılan durum 1944 Haziran'ında kritik bir aşamaya ulaştı. Tanımlama sorunu savaşta çok daha karışık bir durumda gidiyordu; çünkü savaşan tarafların ticaret gemileri de genellikle saldırılara karşı silahlandırılmaktaydı.

1944 yılı Ocak ve Şubat aylarında İngiliz Büyükelçisi “refakat gemisi” olduklarını ileri sürdüğü Alman savaş gemilerine Boğazlardan geçiş izni verilmesini protesto etti. Her seferinde Türk Dışişleri, bu gemilerin 20 ila 40 ton arasında küçük tekneler olduklarını ticaret eşyası taşıdıklarını söyleyerek tatmin olduklarını ileri sürdüler. İngilizler ise bu gemilerin Ege Denizindeki savaşta kullanıldığını, çeşitli silahlar taşıdıklarını ve top yuvaları olduklarını da iddialarını sürdürdüler. Türkiye savaşan tarafların ticaret gemilerinde top yuvaları bulunmasının normal olduğunu, gemilerin ticaret teknesi niteliğini değiştirmede karşılığını verdi.⁵⁵

Haziran ayının başında İngiltere Elçiliği yeniden Almanya'ya ait üç geminin daha Boğazlara doğru yöneldiğini bildirdi ve durdurulmalarını istedi. Bunlardan Kassel adlı gemi, arama için yapılan isteği kabul etmedi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu kez çıkmaza girmişti. Erkin, Menemencioğlu'na Montreux Anlaşması'nın uygulanmasında, Türkiye'ye şüpheli durumlarda arama hakkı tanıdığı biçimde yorumlanmasını mümkün kılan maddesini hatırlatarak, bundan yararlanmasını teklifinde bulunduğunu yazmaktadır. Ancak Dışişleri Bakanı, “Anlaşmaya sıkı sıkıya bağlı kalmayı tercih ederek” buna karşı durdu. Ardından, Von Papen'i kabul ederek, Alman Büyükelçisinden, gemilerin savaş teknesi olmadıkları üzerine kişisel güvence aldı. Bundan sonra da Boğazlardan geçmelerine izin verdi.⁵⁶

Bunun üzerine Türk hükümetine bağlı yetkililer o zamana kadar denetlenmeyi reddeden sivil bir Alman gemisi olan Kassel'e çıkarak geminin 9mm çelik zırhla kaplı olduğunu, su altı bombaları, 31 ton kapasiteli tank vinçleri, beş

⁵⁵ Edip ÇELİK, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 115

⁵⁶ Esmer, **Türk Diplomasisi (1920–1955)**, s. 93.

makineli tüfek, iki top ve denizaltı izleme teçhizatlarıyla donatılmış olduğunu saptadılar. Bu durumda İngiliz Elçisinin istihbaratı sağlama bağlanmış oluyordu.⁵⁷

Dönemin aktif devlet adamlarından Erkin bu konuyla ilgili düşünceleri daha çarpıcıdır. Müzakereler sırasında İnönü, uygun bir fırsat bularak, Alman gemileri sorununu görüşmek ister. Ancak konu büyük tartışmaya sahne olur ve Menemencioğlu'nun istifasına kadar gider. Bakanın istifası ile beraber Alman gemilerinde yapılan araştırma, bunların gerçekten savaş gemisi olduklarını ortaya çıkarmıştı. Böylece İngilizlerin iddiasının haklılığı anlaşılmıştı. Alınan karar üzerine gemiler Boğazdan çıkarılarak, Karadeniz'e geri dönmüşlerdir. Dışişleri Bakanının gemiler yüzünden istifa etmek mecburiyetinde kalması Alman Büyükelçisi Von Papan'i şaşkınlığa uğratmış; meselenin bu boyuta geleceğini tahmin edemediğini; hatta haberi olsaydı, gemileri daha önceden uzaklaştırabileceğini belirtmiştir.⁵⁸

Menemencioğlu'nun istifasından sonra Dışişleri Bakanlığına önce Şükrü Saraçoğlu atanmış; birkaç hafta sonra ise Trabzon mebusu ve eski Maliye Bakanı Hasan Saka getirilmiştir (13 Eylül 1944). Menemencioğlu ise, Paris'e büyükelçiliğine tayin edilmişti. İsmet İnönü 1 Kasım 1944'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında Almanya ile diplomatik ve ticari ilişkilerin kesilmesine ve yeni dış politika hedeflerine dair açıklamalarda bulundu. İnönü, dış politikada yeni bir dönemin başladığını ifade ederek, bu kararın milli iradenin yansıması olduğunu belirtmiş ve isabetli bir karar olduğuna vurgu yapmıştır.⁵⁹

8. Almanya İle İlişkilerin Kesilmesi ve Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlanı

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, 13 Haziran 1944'de Türkiye'den Almanya ile bütün ekonomik ve siyasi münasebetlerini kesmesini istediler.⁶⁰ İki devlet, Almanya'nın Balkanlarda saldıracak bir gücünün kalmadığını, buna rağmen muhtemel bir saldırı anında yardım edeceklerini; Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini kestiği takdirde, Türkiye'ye ekonomik ve siyasi açıdan destekte

⁵⁷ **Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, s. 308.

⁵⁸ Erkin, **Olaylar-Yorumlar**, s. 141.

⁵⁹ Kadri Kemal Kop, **Milli Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları**, Akay Kitabevi, Ankara 1945, s. 280.

⁶⁰ Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, s. 162.

bulunacaklarını bildirdi. Fakat Türkiye, İngiltere'nin bu teklifini reddetti. Çünkü Türkiye'nin, Almanya'nın kendisine saldıracağı yönündeki çekincesi devam ediyordu.⁶¹ Türkiye, bu düşüncesinde haksız da değildi. Zira 9 Temmuz'da Ribentrop, Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'a, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini asla istemediklerini bildirmişti.

İngiltere, Temmuz 1944'ün sonunda Türkiye'ye son defa uyarıda bulunmuştu. Bunun üzerine Türk hükümeti, müttefikleriyle bozulmakta olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla, Almanya ile olan ilişkisinin kesilmesinin daha uygun olacağını düşünmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisini olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Nitekim 2 Ağustos 1944'de toplanan meclis, Almanya ile ilişkilerin kesilmesine karar vermiştir.⁶²

Türkiye'nin bu tarihi kararı, gerek batlı müttefiklere, gerekse Sovyetler Birliği'ne ittifak yükümlülüklerine sadakatının kanıtı olarak sunuldu. *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay İngiltere'nin ittifak çerçevesinde meşru bir isteğine cevaben Türkiye'nin bu adımı attığını ileri sürmüştür.⁶³ Aynı konu üzerine *Akşam*'da Necmettin Sadak, Türkiye'nin son kararının ittifak zorunluluğunda alınmış bir karar olduğunda ısrar ediyor, Almanya'nın yenilgisi ile bu kararın ilişkisi olmadığını savunuyordu. Yazara göre Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi, harbin sonunun yaklaşmasının verdiği güvenden dolayı değildi. Türkiye'yi bu karara götüren tek sebep, İngiltere'nin Türkiye ile olan ittifakı çerçevesinde bunu istemiş olmasıydı.⁶⁴ Bu görüşlere aykırı bir görüş geliştiren Ahmet Şükrü Esmer ise, Almanya'nın Türkler nazarında özel bir yerinin bulunduğunu, Almanya'nın Avrupa'nın yegâne büyük devletidir olduğunu, Türkiye ile silahlı bir çatışmaya asla girmediğini ve Türklerin elinde bulunan toprakların bir karışına göz koymadığını belirterek,⁶⁵ dış politikadaki dönüşümün aleyhinde yer almıştır.

4–11 Şubat 1945'de Yalta'da ABD Başbakanı Rooesvelt, İngiltere Başbakanı Churcill ve Sovyet Başbakanı Stalin arasında yapılan konferansta yenedünyanın

⁶¹ Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul 1972, s. 411.

⁶² **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1944.

⁶³ **Ulus**, 3 Ağustos 1944.

⁶⁴ **Akşam**, 8 Ağustos 1944.

⁶⁵ **Ulus**, 20 Haziran 1944.

siyasal haritası çizilmiştir. Savaş sonunda Almanya'nın işgal planı ile Rusya'nın alacağı tamirat borçları ile kurulacak Birleşmiş Milletler Teşkilatının devamlı üyelik meselesiydi.

Yalta Konferansı'nda alınan ve Türkiye'nin geleceğini etkileyen önemli kararlardan biri de, Almanya'ya savaş ilan etmiş olan milletlerin San Francisco'da toplanacak konferansa çağrılmaları ve Birleşmiş Milletler Teşkilatına alınacaklarının belirlenmesiydi. ABD, İngiltere ve Rusya bu kararı görüşürken bazı devletlerin durumunu da ele aldılar. Bu arada Türkiye ile ilgili konular da görüşüldü. Churchill, savaş başlamadan önce tehlikeli bir dönemde Türkiye'nin İngiltere ile ittifak imzaladığını, savaş başladığında Türk ordusunun modern bir savaş için yeterince silahlı olmadığını, buna rağmen tutumunun yine de her bakımdan dostça ve yaralı bulunduğunu, o halde San Francisco Konferansı'na katılma hususunda Türklere de son bir fırsattan yararlanma imkânının verilmesi gerektiğini anlattı.⁶⁶

Sovyetler Birliği Şubat sonunda Almanya'ya savaş ilan etmesi halinde Türkiye'nin de konferansa çağırabileceğini belirtmiş, Roosevelt de bu görüşe katılmıştır. Sonuçta 1 Mart 1945'de önce savaş ilan etmek şartıyla Türkiye'nin de konferansa çağırılacaklar listesine alınmasına karar verilmiştir.

Yalta Konferansı bitince yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, ona Yalta Konferansı'nda alınan kararı bildirdi. Buna göre kurulacak olan Dünya Teşkilatını konuşmak üzere toplanacak San Francisco Konferansı'na 1 Mart 1945'den önce Almanya'ya savaş ilan etmiş olan ülkeler davet edilecekti. 21 Şubat 1945'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sunulan önerge, 401 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi. Böylece Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı onaylanmış ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılmaya karar verilmiştir.⁶⁷

Türkiye 23 Şubat 1943'te, Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Savaşın sonu artık bellidir ve Almanya için yolun sonuna gelinmiştir. Bu savaş ilanı da aslında yenilen bir devlete karşı açılan bir savaş ilanıdır. Türkiye savaş sonrası dünya düzenini

⁶⁶ Yılmaz, **Siyasi Tarih**, s. 577

⁶⁷ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, Ankara 1974, s. 305

yeniden kuracak olan San Francisco Konferansı'na katılabilmek için, Yalta Konferansı'nın tespit ettiği formalite şartlarına bu suretle hukuken uymuştur. Bundan sonra Türkiye, San Francisco Konferansı'na resmen davet edildi. Böylece Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasındaki yerini aldı.

Savaşın sonuna gelince; Hitler 30 Nisan 1945'de intihar edince yerine geçen Amiral Doenitz savaşı durdurdu ve Alman ordularının kayıtsız şartsız Amerikalılara teslim olmaları emrini verdi. Almanya 7 Mayıs 1945'de Reheim'de Amerikan ve İngiliz komutanlarıyla kayıtsız-şartsız teslim anlaşmasını imzaladı.⁶⁸

Türkiye savaş sonrası döneme savaşın korkunç sayılacak yıkıntılara uğramadan girmiştir. "Türk dış politikasının bu başarının önemli nedenlerinden biri, devleti yönetenlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni savaşa sokup sonunda yıkan gelişmeleri iyi değerlendirmeleri, Atatürk'ün tedbirli yaklaşımları, serüvenci olmaktan uzak ve barışçı politika geleneğini sürdürme isteğidir."⁶⁹

⁶⁸ Goloğlu, **Milli şef Dönemi**, s. 309.

⁶⁹ Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 434.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşından önce Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek siyasal yalnızlıktan kurtulabilmek gerekse ekonomik ve askeri alanda hissettiği eksikliği kapatmak için, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya'ya gereğinden fazla verdiği tavizler 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunu zor durumda bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ile geliştirdiği ilişkiler doğrultusunda endüstrisi için gerekli olan maddeleri hemen hemen bedavaya getirmiş, çok kâr getiren bir pazar kazanmış; hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik açıdan kendi güdümüne sokmuştur. Aynı zamanda gönderdiği askeri heyetler Osmanlı ordusunu etkileyerek kontrolü ele geçirmeye çalışmıştır. Türk – Alman ilişkilerinde görülen bu olumsuzluk Türkiye'yi siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan Almanya'ya yaklaştırmakla beraber, iradesi dışında, bir savaşa da sürüklemiştir. Türkiye neredeyse tek taraflı olarak yürütülen bu ilişkilerden olabildiğince zararlı çıkmış ve belki de imparatorluğun yıkılma sürecini hızlandırmıştır.

Türkiye, önceden bedelini çok ağır ödediği Almanya ilişkilerini 1924'dan itibaren yeniden başlatmıştı; ama geçmişte yapılan yanlışları bir daha yapmamakta kararlıydı. Nitekim Türkiye, diplomatik ve ekonomik alanda imzaladığı antlaşmalarda, sağlam hukuki temelleri göz önünde tutmuştu. Bu tutum, hiçbir tarafa ayrıcalık tanıtmamış ve karşılık çıkar ilişkisi gözetmiş, dengeli ve bağımlılığa yol açmayan siyasi ve ekonomik ilişkiler güdülmesinde yardımcı olmuştur. Bundan her iki ülkede faydalı çıkmış ve 1923- 1933 yılları arasında ikili iyi ilişkiler yaşanmıştır.

1923–1933 dönemi Türk-Alman ilişkileri hukuki temeller üzerine oturtulmuş, dünya ve bölge barışını olumlu etkileyen iki taraf için de karlı bir ekonomik ilişkidir. Siyasi alanda ise, diploması kuralları içinde bir ilişki güdülmüştür. Askeri alanda, resmi düzeyde yürütülen (harp akademilerinde görevli emekli alman subaylar hariç) neredeyse hiçbir ilişki yoktur. Bu dönem Türk-Alman ilişkilerinin Türkiye açısından en başarılı en karlı, en huzurlu dönemi olarak bilinir.

Türk-Alman ilişkilerindeki bu güzel hava, 1933'den sonra giderek Almanya lehine bozulacaktır. Nasyonal Sosyalist Partisinin Almanya da hükümet olması Türk-Alman ilişkilerinde değişim ve gelişimi ortaya koyacaktır. Hitler Almanya'sı hayat alanı teorisi ile Kayzer II. Wilhelm gibi dünyayı ele geçirme politikası benimsiyordu. Dolayısıyla Türkiye'yi göz ardı edemezdi. Hammadde kaynakları zengin, stratejik öneme haiz ve sağlık ve askeri potansiyeli olan Türkiye'yi ele geçirebilmek ve kendi yanlarına çekebilmek için her yolu denemiştir. Almanya, Türkiye'nin %50'lere varan kendi payına ve ekonomik bağımlılığına güveniyordu dolayısıyla Türkiye'nin Birinci Dünya savaşı öncesi gibi siyasi ve askeri açıdan kendisinden ayrı bir yol izleyemeyeceğinden emindi.

1939 yılı başında imzalanan ticaret ve kredi anlaşmaları ile Türkiye'nin ekonomik açıdan kendilerine bağımlı hale getirildiği inancı Nazi Almanya'sında yaygındı.

Türkiye, Almanya'nın yayılcı siyasetinden, dünya barışı ve topraklarının güvenliği politikasından alabildiğine rahatsızdı. Savaşın çok yaklaştığı 1939 yılı ortalarında Türkiye tavrını ortaya koymuştu Almanya 1936-1938 döneminde ekonomik ilişkileri kendi lehine geliştirerek ülkesinde tek el yaratıyordu ve bundan endişe duyan Türkiye 1939'da Almanya'dan koparak, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirme ihtiyacı duymuştur.

Almanya Türkiye üzerinde etkisini giderek yitiriyordu ve Balkanlarda yarattığı tehditle Türkiye'nin kendisinden kopmasına yol açtı. Bu durumda Türkiye'nin Almanya'dan koparak İngiltere ve Fransa ile ilişkilere girmesi, Almanya'yı Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir.

Türk-Alman ilişkilerinin gergin olduğu dönemde Almanya 1939 yılı Nisan ayında Von Popen'i büyükelçi olarak Türkiye'ye gönderdi ve Türk-Alman ilişkileri hareketli bir döneme girdi. Ayrı tarafta olmalarına rağmen Franz Von Popen iki ülke arasındaki gerginliği savaşa dönüşmeden biraz olsun yumuşatmış ve bunda başarı kazanmıştır. Von Popen Türkiye'ye geldiği ilk günden itibaren Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesi ve yönlendirilmesinde çok etkili olmuş ve Avrupa'da savaşın başlangıcı olan 1 Eylül 1939'dan itibaren de o diplomatik faaliyetlerini artırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk dış siyasetini değerlendirmek için önce dönemin politikasını yönlendiren kadroyu anlamak gerekir. Bu kadro (İsmet İnönü, Refik Saydam, Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu, Fevzi Çakmak) Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi yakın tarihin en önemli evrelerini yaşamış, savaşın zorluklarını bilincinde olan bir kadroydu. Bundan dolayıdır ki, en önemli husus Türkiye'nin bu savaşın dışında tutulmasıydı. Ancak Türkiye'nin bulunduğu konum “güçlü dostlar” için hayati bir önem arz etmekteydi; ama bu “dostlar” fazla baskıcı olmaya başladıkları zaman karşılarıyla diyaloga girerek durum dengelenebilirdi. İkinci Dünya Savaşı var olan güçler dengesini tümüyle yok edip yerini yeni güçler dengesi getirebilirdi. Böyle bir durum Türkiye'nin işine gelmeyecekti.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ve Almanya birbirleri için kilit ülke olacaklardır. Kâğıt üzerinde birbirlerine düşman iki tarafın ayrı birer mensubu olmalarına rağmen, 1939–1945 döneminde Türkiye ve Almanya birbirlerine karşı düşmanca bir tutum yerine, ekonomik ve siyasi ilişkileri kesmeyip iyi ilişkilere devam edecektir. Aslında iki ülke böyle bir politika izlemeye mecburdular.

1924'dan itibaren sağlam hukuki temeller üzerine oturtulan Türk-Alman ilişkileri 1939–1945 döneminde ikili boyutta bölgesel veya kişisel bir soruna yol açmadan sürdürebilmiştir; çünkü iki ülke arasında çıkar amacı güdüldüğünde ya da bir taraf diğer tarafa baskı yaptığında hiç tereddüt etmeden ilişki kesilebiliyordu. Bu tutum Türk-Alman ilişkilerini oldukça düzeltmiştir.

Türkiye'nin başarısı savaşın ilk günlerinden itibaren saldırıya savaşla cevap vereceğini bütün taraflara bildirmesi ve bu konuda inandırıcı olmasındandır. Zira en küçük yanlış Atatürk devrinin bütün kazançlarını yok edebilirdi. Bundan dolayıdır ki Türk devlet adamları, özellikle İnönü ve Menemencioğlu ülkenin savaşan tarafla kafa tutacak ciddi bir askeri ve ekonomik hazırlığı olmadığını biliyorlardı. Dolayısıyla çok ciddi bir politika izlenmeliydi. 1939–1945 yılları arasında üç büyük gücün İngiltere, Almanya ve Sovyetlerin baskısına maruz kalan Türk devlet adamları harekât özgürlüklerini yitirmeyerek dünya tarihinin en geniş çaplı savaşından Türk devleti yara almadan kurtulmayı başarmıştır.

Almanya, başlangıcından İkinci Dünya Savaşı bitimine dek Türkiye ile girdiği her ilişkide (1923–1933 dönemi hariç) ekonomik kazançların yanında, belki de ondan daha çok siyasi ve askeri kazançlarını gözetmek için yoğun çaba sarf etmiştir. II. Wilhelm'den Hitler'e kadar uzanan yayılmacı Alman politikası, Türkiye'yi stratejik ve ekonomik değerlerden dolayı etkisi altına almak istemiştir. Evet, dünya bugün hızla bir değişim içindedir. Bu değişim içinde Türkiye; siyasi, askeri ve ekonomik yönden giderek güçlenen Almanya ile ilişkileri düzenlerken bu gerçekleri görmezden gelmemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti uyguladığı ince diplomasi sayesinde ayrı ittifaklarda yer almasına rağmen 1939–1945 yılları arasında Almanya ile ekonomik ve siyasi boyutta dengeli ve ölçülü bir münasebet sürdürebilmiş, Almanya ile müttefikleri birbirine karşı kullanarak savaş dışı kalmayı başarmıştır.

KAYNAKLAR

1. Süreli Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Ulus

Yeni sabah

1. Telif Eserler

a. Kitaplar

ALANTAR, Zeynep Özden, **Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi**, Der Yayınları, İstanbul 1994.

Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri Türkiye'deki Alman Politikası,(1941–1943), çev. Levent Konyar, Havas Yayınevi, Ankara 1979.

Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi, **Almanya'nın Türkiye Politikası İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri**, çev. M. Sencer, May Yayınları, İstanbul 1982.

ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih (1789–1960)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

ARTUÇ, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, c. II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1967.

BARUTÇU, Ahmet Faik, **Siyasi Anılar (1934–1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. II-III, TTK, Ankara 1983.
- BURÇAK, Salim Rıfıkı, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.
- ÇELİK, Edip, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
- DEMİRAL, Ayla, **İkinci Dünya Savaşı Türk- Alman İlişkileri (1939–1945)**, İ. Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995,
- DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- DÜNDAR, Niyazi, **İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri**, İ. Ü. Dönem Ödevi, İstanbul 1974.
- ERKİN, Feridun. Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri Ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Matbaası, Ankara 1968.
- ERKİN, Feridun. Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar Yorumlar**, TTK, Ankara 1987.
- ESMER, Ahmet Şükrü, **Türk Diplomasisi, (1920–1955)**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul 1959.
- FARAGO, Zadislas, **Taktikler Savaşı**, E Yayınları, İstanbul 1974.
- GAFENCO, Gregoire, **Rus-Alman Harbinin İç Yüzü**, çev. Sadullah Tevfik-Yekta Teksel, İstanbul 1945.
- GLASNECK, Johannes, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, İstanbul 1978.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **1919–1939 Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.

- GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Şef Dönemi(1939–1945)**, Kalite Matbaası, Ankara-1974
- GÜRÜN Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, SBF Yayını, Ankara 1983.
- İLGAZİ Abdullah, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, İ. Ü. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- İSKORA, Muharrem Mazlum, **Harp Akademileri Tarihçesi 1930–1965**, c. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.
- JACOPSEN, Hans Adolf, **1939–1945 Kronoloji Ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, çev. İbrahim Ulus, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1998.
- KESKİN, Fatih, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Alman Propagandası**, A. Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1986.
- KOÇAK, Cemil, **Türk- Alman İlişkileri (1923–1939)**, TTK, Ankara 1991.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset**, TTK, Ankara 1975.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923–1973)**, TTK, Ankara 1975.
- KUNERALP, Zeki, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti**, Kendi Yayını, Ankara 1982.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara 1984.
- KOP, Kemal Kadri, **Milli Şefin Söylev Demeç ve Mesajları**, Akay Kitabevi, Ankara 1945.

- MULLER, Patrik Von Zür, **Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarının Milliyetçiliği**, çev. E. B. Özbilen, Mavi Yayınları, İstanbul 1984.
- OĞUZ, Burhan, **Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği Ve Türkler**, Can Matbaa, İstanbul 1983
- ÖNDEŞ, Osman, **İkinci Dünya Savaşı**, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1976.
- ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- POLATKAN, Salih, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul 1972.
- RUBIN, Barrny, **İstanbul Entrikaları, Milliyet Yayınları**, İstanbul 1944.
- SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1989.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar)**, İmge Yayınevi, Ankara 1989.
- SANDER, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1939–1945)**, İmge Yayınevi, Ankara 1992.
- SINGER, Kurt, **İkinci Dünya Harbi'nde Casuslar ve Hainler**, Başkan Yayınevi, İstanbul 1982.
- Sovyet Ve Nazi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye**, çev. Hazma Kelleci, Kültür Kitapevi, İstanbul 1948.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)**, c. I, TTK, Ankara 1983.

TEZEL, Yahya, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi**, Olgaç Matbaası, Ankara 1970.

TOKUMBET, Osman, **Alman-Türk Sanayi ve Ticaret Klavuzu**, İstanbul 1935.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, c. IV, TTK, Ankara 1982.

WALLACH, L. Jehuda, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, çev. M. Ali Kayabal, Özaydın Matbaası, İstanbul 1974.

YAVUZ, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar**, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1976.

YERASIMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.

YILMAZ, Veli, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s. 340.

b. Makaleler

ACKERMANN Jozeph, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri", **Atatürk Konferansları (1973–1974)**, c. IV, TTK, Ankara 1977.s.63–72

ARMAOĞLU, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XIII, S. 2, Haziran 1958, s.25–43

ATAY, Fatih Rıfkı, "Cumhuriyetimizin Nutku", **Ulus**, 31 Mayıs 1944.

AYDIN, Mustafa "İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye" ,**Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 425–476

BARAN, Tülay Alim, " İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, c. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.227–239

CAŞIN, Mesut Hakkı, “İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Sunulmayan Bildiriler, c. I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999, s.332–371

ÇERMELİ, Ahmet, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Basını ve Hükümet-Basın İlişkileri”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, c. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.495–508

ÇULCU, Murat, “Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış”, **Çıkarlar Çözümler Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yarar, Türk Strateji Grubu, Ankara 1999, s.1–38

ERENDİL, Muzaffer, “2.Dünya Harbinde Türkiyenin Harp Politikası”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, c. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 337–346

İLGAZİ Abdullah, “24 Ağustos 1939 Tarihli Alman-Sovyet Paktının Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, c. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.93–99

MENEMENCİOĞLU, Turgut, “Atatürk’ün Dış Politikası ve Bunun İkinci Dünya Savaşı’ndaki Uygulaması”, **İ. Ü. Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. I, S. I, İstanbul 1983, s.201–228

ÖYMEN, Altan, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye”, **Milliyet**, 27 Eylül 1967.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma Ve Sonuçları”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s.83–93

UZGEL, İlhan, “Türk-Alman İlişkileri”, **Türk Dış Politikası**, ed. B. Oran, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

“Yakın Şarkta Alman Politikası”, **Tan**, 2 Mayıs 1940.

EK-I

TÜRKİYE İNGİLTERE VE FRANSA ARASINDA

KARŞILIKLI YARDIM ANTLAŞMASI

(Traité d'Assistance Mutuelle entre la Grande-Bretagne

et l'Irlande du Nord, la France et la Turquie)

Ankara, 19 Ekim 1939

(Metin)

Fransız Cumhuriyeti Başkanı, Büyük Britanya, İrlanda ve Denizaşırı İngiliz Ülkeleri Kralı, Hindistan İmparatoru Yüce Kralı (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı için) ve Türkiye Cumhurbaşkanı,

Ulusal güvenliklerinin gereği olarak, karşılıklı nitelik taşıyan bir Andlaşma yapmak ve saldırıya karşı koymak üzere, birbirlerine yardım sağlamak isteğiyle,

Yetkili Temsilciler Olarak;

Fransız Cumhuriyeti Başkanı: Büyükelçi, Légion d'Honneur nişanının Comandeur şanına sahip Mösyö René Massigli'yi; Büyük Britanya, İrlanda ve Denizaşırı İngiliz Ülkeleri Yüce Kralı, Hindistan İmparatoru (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı için):

Büyük Elçi, Sir Hugh Montgomery Knatchbull-Hugessen, K.C.M.C.'yi;

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı:

Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili, İstanbul Milletvekili Sayın Dr. Refik Saydam'ı atamışlar;

Bu yetkili temsilciler, yönetimine uygun görülen yetki belgelerini verdiğikten sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1. Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devletince girişilecek bir saldırı sonucunda, Türkiye bu Devletle savaş durumuna girdiğinde, Fransa ve Birleşik Krallık, edimsel olarak, Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdir.

Madde 2,1 – Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

2 – Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin karışacağı bir savaşa sürükleyici bir saldırı eylemi durumunda, Türkiye ile işbirliğinde bulunacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardımı ve desteği göstereceklerdir.

Madde 3. Fransa ve Birleşik Krallıklar tarafından 13 Nisan 1939 günü Demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya öteki nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallıklar savaşa giriştikleri durumunda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallıklar ile iş birliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

Madde 4. Fransa ve Birleşik Krallık, birine ya da ötekine karşı, 2. ve 3. Madde hükümlerinin uygulanması gerekmeksizin, bir Avrupa Devletince yapılan saldırı sonucunda, bu Devletle savaşa girişirse, Bağlı Yüksek Taraflar hemen danışmalarda bulunacaktır. Ancak, şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye böyle bir durumda Fransa ve Birleşik Krallık karşısında, hiç değilse, anlayışlı bir tarafsızlık güdecektir.

Madde 5. Yukarıda 3. Maddenin hükümetlerine zarar verilmeksizin:

1. Gerek bir Avrupa Devletince, Bağlı Yüksek Taraflardan biri Hükümetinin, saldırıya karşı, kendi onamı ile bağımsızlık ve tarafsızlığını korumağa yardımı yükümlendiği bir başka Avrupa Devletine karşı girişilen bir saldırı durumunda,

2. Gerek bir Avrupa Devletince girişilip öteki bir Avrupa Devletine karşı yönelmiş olmakla birlikte, Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Hükümetinin görüşüne göre kendi güvenliği için bir tehdit sayılan bir saldırı durumunda,

Bağıtlı Yüksek Taraflar etkin görülecek her ortak eyleme girişmek üzere hemen danışmalarda bulunacaklardır.

Madde 6. Bu Antlaşma hiçbir Devlete karşı yöneltilmiş değildir. Onun amacı, saldırıya karşı koymak için, Türkiye'ye Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, gerektiğinde, karşılıklı bir yardım ve destek sağlamaktır.

Madde 7. Bu Antlaşmanın hükümleri Türkiye ile öbür iki Bağıtlı Yüksek Taraftan her biri arasında iki taraflı yükümlülük olarak da geçerlidir.

Madde 8. Batılı Yüksek Taraflar bu Antlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girmiş bulunursa, silah bırakışımı ya da barış için birlikte karar vereceklerdir.

Madde 9. Bu Antlaşma onaylanacak ve onay belgeleri olanaklı en kısa sürede ve eşzamanda Ankara'da sunulacaktır. Antlaşma bu sunuş günü yürürlüğe girecektir.

Bu Antlaşma 15 yıllık bir süre için bağitlanmıştır. Bağıtlı Yüksek Taraflardan hiç biri Antlaşmaya son vermek isteğinde olduğunu, bu sürenin bitiminden 6 ay önce öbür iki tarafa bildirmezse, Antlaşma 5 yıllık yeni bir süre için kendiliğinden uzamış olacak ve böylece gidecektir.

Aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler işbu Antlaşmayı, onun hükümlerini kabul ederek, imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

Ankara, 19 Ekim 1939 günü üç örnek olarak yapılmıştır.

R.MASSİGLİ

H.M KNATCHBULL-HUGESSEN

Dr. REFİK SAYDAM

PROTOKOL No:1

Aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler, bugünkü Andlaşmayı imzalanır imzalanmaz yürürlüğe koymak konusunda kendi hükümetlerinin anlaşmış buldukları saptamışlardır.

İşbu Protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugün bağtlanan Andlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır.

Ankara'da, 19 Ekim 1939'da, üç örnek olarak yapılmıştır.

Dr. REFİK SAYSAM

R. MASSİGLİ

H.M KNATCHBULL-HUGESSEN

PROTOKOL No:2

Aşağıda imzası bulunan ve yöntemine göre bu konuda yetkili kılınmış olan temsilciler, Fransa, Birleşik Krallıklar ve Türkiye arasındaki Antlaşmayı imza ettikleri sırada şunu kararlaştırmışlardır:

Yukarıda adı geçen Antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.

Ankara'da, 19 Ekim 1939, üç örnek olarak yapılmıştır.

Dr. REFİK SAYSAM

R. MASSİGLİ

H.M KNATCHBULL-HUGESSEN

PROTOKOL No: 3 (Gizli)

Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki Antlaşma imzalanırken, yönetimce yetkili kılınmış aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler bu Antlaşmanın 5. Maddesinin 2. Paragrafının uygulanması konusunda şu nokta üzerinde anlaşmışlardır:

Fransa ve Birleşik Krallık, bir Avrupa Devletince girişilen bir askersel eylem Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına erişir erişmez, Türkiye ile edimsel biçimde işbirliği yapmağa ve ona, istemi üzerine, ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeği yükümlenirler.

Bu Protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bu gün bağtlanan Antlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır.

Ankara'da 19 Ekim 1939'da, üç örnek olarak yapılmıştır.

Dr. REFİK SAYSAM

R. MASSİGLİ

H.M KNATCHBULL-HUGESSEN

EK-II

ADOLF HİTLER'İN İNÖNÜ'YE MEKTUBU

Özel Tren, 1.03.1941. Saat 1.00

Dışişleri Bakanlığı Şifre Bürosu No:128

“Türkiye Cumhurbaşkanı

Ekselans Bay İsmet İnönü Ankara,

Bay Başkan;

Alman Hükümetinin arzusu hilafına ve İngiltere Fransa'nın 3 Eylül 1939'deki savaş ilanı kararıyla alınan, halkına empoze edilen savaşta, Alman Reich'inin şu sıradaki hedefi. Avrupa Kıta'sında İngiliz nüfuzunu bertaraf etmektedir. Bu; asırlardan beri devam eden Avrupa'daki devletlerin birbirine karşı oynayarak yıpratma metoduna son vermenin bir şartını teşkil etmektedir. İngiltere'nin Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde askeri nüfuz kazanma yolundaki gayretleri, Alman Reich'ını, bu bölgelerde, toprak kazanma yönünden veya siyasi mahiyette herhangi bir başka maksada matuf olmayan önlemlerle tedbirleri almağa mecbur kalmaktadır.

Bu bakımdan Ekselans, size, Yunan topraklarına yerleşme yolundaki İngiliz tedbirlerinin gitgide tehditkâr bir mahiyet aldığı şu sırada, bu şartların gerektirdiği muayyen mukabil tedbirleri almaya karar verdiğini açıklamak isterim.

Bu sebeple Bulgar Hükümetinden, Alman Silahlı Kuvvetlerinin bir kısmı birliklerine, bu yoldaki belirli emniyet tedbirlerini uygulamak için müsaade etmesini rica etmiş bulunuyorum. Öteden beri Almanya'ya karşı dostluk münasebetleri içinde bulunan Bulgaristan, bu münasebetleri, Üçlü Pakta katılmak suretiyle daha da takviye etmiş ve alınacak tedbirlerin Türkiye'ye yönelmeyeceğinden emin olarak, bunların uygulanması için gerekli müsaadeyi

Ben de Ekselans, size, bu fırsattan istifade ederek resmen bildiririm ki, Almanya'nın bu tedbirleri, hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne veya siyasi bütünlüğüne yönelmiş değildir. Aksine, birlikte yürüttüğümüz büyük ve hayati savaşın hatıralarıyla ve bu savaşı takip eden ıstıraplı yılların hatırıyla meşbu olarak, size Almanya ve Türkiye arasında gerçek dostluğa dayanan bir işbirliği için istikbalde dahi bütün şartların mevcut olduğuna kesin olarak inandığımı belirtmek isterim.

Zira;

1. Almanya bu bölgelerde hiçbir toprak peşinde değildir. Alman birlikleri, bahis konusu tehlikelerin giderilmesinden hemen sonra Bulgaristan ve Devlet Başkanı Antenoscu ile mutabakat halinde Romanya'yı terk edeceklerdir.

2. Savaşın sona ermesinden sonra Avrupa'nın yaralarını sarma yolunda başlayacak ekonomik gelişme, Almanya'yı ve Türkiye'yi zaruri olarak, tekrar yakın münasebetler içine sokacaktır.

Bu alanda önemli bir faktör Almanya'nın menfaatini sadece kendi endüstri mallarının satışında görmediği, aynı zamanda en büyük alıcı olma eğilimini de taşıdığıdır.

Bunların dışında inanıyorum ki, savaştan sonra gerçekleşecek yeni sınırlar nizamı, Almanya'yı hiçbir şekilde Türk Hükümetinin hedefleriyle karşı karşıya getirmeyecek, aksine iki devletin yakınlaşması, bu alanda da, hem Türkiye'nin hem de mihver devletlerinin menfaatine olacaktır.

Bu bakımdan ben şimdi olduğu gibi istikbalde de, Almanya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilecek hiçbir sebep olmayacağı görüşündeyim. Bu düşüncelerle, Bulgaristan'da ilerleyen Alman birliklerinin Türk sınırından orada bulunmalarının maksadı hakkında yanlış bir yorumda bulunmamasına meydan vermeyecek kadar uzak kalmalarını emrettim. Şu kayıtlı ki, Türk Hükümeti, bizi bu tutumumu da bir değişiklik yapmaya mecbur edecek tedbirlere tevessül etmeyi lüzumlu görmesin. Ancak böyle bir hal dahi, Almanya'nın Yunan topraklarına yerleşme maksadını

taşıyan İngiliz tedbirlerine karşı çıkma hususundaki azminde bu değişiklik yapmayacaktır.

Bu mektubumu Ekselans, Almanya ile Türkiye arasındaki münasebetleri hiçbir şart altında kötüleştirmemek, aksine, mümkün olan her şekilde iyileştirmek ve uzak istikbalde dahi iki taraf için verimli olacak şekilde tanzim etmek yolundaki samimi arzunun bir ifadesi telakki ediniz.

Adolf Hitler

İmza

EK-III

İSMET İNÖNÜ'NÜN HİTLER'E MEKTUBU

Ankara,12 Mart1941

“Ekselans Bay Adolf Hitler

Adolf Reich'ı Führeri ve Şansölyesi

Ekselansların, Büyükelçileri aracılığıyla bana gönderdikleri şahsi mektubu almakla şeref duydum. Bu mesajı göndermek suretiyle gösterdiğiniz nezaket için, söze samimiyetle teşekkür ederim. Mektubunuzun Cumhuriyet Hükümetine bildirdiğim muhtevası, layık olduğu tam ilgiyle incelenmiştir.

Aynı cephede katıldığımız ve şerefini ve acılarını aynı şekilde paylaştığımız son büyük savaştan sonra yeni Türkiye'nin siyaseti, Milli Mücadelemizin başlangıcında tesbit edilmiş olan prensiplere daima sadık kalmıştır. Bunlar, Türk İstiklalinin en mutlak şekliyle teminat altında tutulması ve başkalarının haklarına hiçbir müdahale bulunmaksızın, barışçı bir gelişmenin devam etmesidir.

Ekselanslarının da malumu olduğu üzere, Türkiye'nin 1939 ilkbaharından beri takip ettiği siyasetin temelinde de aynı prensipler yatmaktadır.

Türkiye, toprak bütünlüğünü ve masuniyetini, şu veya bu devletler gurubu arasındaki siyasi ve askeri kombinasyonların şekline göre mütalaa edemez ve tecavüzden masun olma hususunda ki mukaddes hakkı üzerinde, herhangi bir yabancı devletin kazanacağı zafer açısından hüküm yürütülmesine müsaade edemez.

İmzaladığı savunma pakıyla olduğu gibi (İnönü, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı paktı “Savunma Paktı” diye incelemektedirler.), bu savaşın pek değişen olayları sırasındaki tutumuyla da Türkiye, mutlak istiklal hakkını muhafaza etmek hususunda aynı sarsılmaz azmin delilini vermiştir.

Cumhuriyet hükümetlerinin Balkan politikası, Balkan yarımadasını tahribatından uzak tutmaktan başka bir hedef gütmemiştir. Ekselanslarının tam yetkili Büyükelçileri tarafından müteallik defa verilen teminat karşısında Almanya'nın da aynı hedefi güttüğünü ve bu sebepten, Avrupa'nın güney doğusuyla ilgili Türk ve Alman siyasetleri arasında huzur verici bir paralellik olduğunu kabul etmekte haklıydık.

Ekselansları itiraf edeceklerdir ki, bu durumun değişmesi, Türkiye'nin siyasetinin ve tutumunun tamamen dışında kalan sebeplerin sonucudur ve İtalyan-Yunan savaşının çıkışından beri geçen olayların gelişmesinde, memleketimin en ufak bir sorumluluğu olduğundan bahsedilemez.

Biz inanıyorduk ve bugünde hala inanıyoruz ki, ortada Türk ordularıyla Yunan ordularını karşı karşıya getirecek bir sebep yoktur. Ve Almanya, Türkiye'nin emniyetinin (Bu kelime metinde silik çıkmıştır.) ve istiklalinin gerekenlerine karşı anlayışla davrandığı müddetçe böyle bir felaket meydana gelemez.

Bu sebepten ben, Ekselanslarının bu alandaki her türlü vuzuhsuzluğu kaldırmak arzusu taşıdıkları hususunda bana teminat vermelerini büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunuyorum. Bende size açıklarım ki, mazide olduğu gibi istiklalde de uyanık bir bekçilik görevi ifa edecek olan Türk ordusu, Reich Hükümeti, Cumhuriyet Hükümetini tutumunu değiştirmeye mecbur edecek tedbirlere tevessül etmediği müddetçe, Alman birliklerine karşı aynı şekilde davranacaktır.

Bütün kalbimle temenni ederim ki, kısa bir zaman önce birlikte kan dökmüş olan Türk ve Alman askerleri, hiçbir zaman, geçici birtakım olaylar uğruna birbirlerinin karşısına çıkmasınlar. O geçici olaylar ki bence, tarih karşısında siyasi ve askeri kombinasyonların çerçevesini çok aşacak olan bir felaketin yaratılmasını asla mazur gösteremezler.

Ekselanslarının, Balkanlar'daki durumun kritik bir anında bana gönderdiği mesajı okurken, Alman Devleti Şansölyesi ve Fuhrerinin, benden kendisinin Alman tutumu hakkında yaptığı gibi – Türk görüşünü samimi ve gerçeklerle uygun bir şekilde anlatmamı arzu ettiği intibasını edindim. Dünyanın içinde bulunduğu ciddi

durum, Balkanların karşısında sorumlu olan liderlerin öyle bir lisan kullanmalarını istemektedir ki, bu yakın veya uzak istikbalde ortaya çıkacak olaylarla “yalandır” diye damgalanmaya mahkûm olmasın. Mesajınızı bilhassa bu bakımdan memnuniyetle karşıladım.

Ekselanslarının bu cevap yazısının muhteviyatında iki memleketimiz arasındaki anlayışa dayanan münasebetlerin muhafazası için tek temelli teşkil eden... (Bu kelime metninde de tamamen silik çıkmıştır.) gayretinin ifadesini bulacağından eminim.

Ekselanslarının mesut teşebbüsüyle aramızda vaki olan fikir teatisi, muhakkak ki, Türk-Alman münasebetlerinin normalleşmesine ve iyileştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu ünite Baş Şansölye, en derin saygılarımı ifade etmeme müsaadenizi rica ederim.

İsmet İnönü

İMZA

ÖZGEÇMİŞ

1969 İstanbul ili Üsküdar ilçesinde doğdu.

1980 İstanbul Feyzullah İlkokulu'nu bitirdi.

1983 İstanbul Maltepe Ortaokulu'nu tamamladı.

1987 İzmir Maltepe Askeri Lisesi'ni bitirdi.

1991 Ankara Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu.

2006 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalında Yüksek Lisansını tamamlamıştır.